

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

**KOBİ'LERİN BÖLGESEL KALKINMA ÜZERİNE
ETKİLERİ: VAN İLİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA**

Zafer KANBEROĞLU

Danışman

Prof. Dr. Hüseyin Avni EGELİ

2008

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum ‘‘KOBİ’lerin Bölgesel Kalkınma Üzerine Etkileri: Van İli Üzerine Bir Uygulama’’ adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../.....

Zafer KANBEROĞLU

DOKTORA TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Zafer KANBEROĞLU
Anabilim Dalı : İktisat
Programı : Doktora
Tez Konusu : KOBİ'lerin Bölgesel Kalkınma Üzerine Etkileri:
Van İli Üzerine Bir Uygulama
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 30.maddesi gereğince doktora tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA	☐	OY BİRLİĞİ	☐
DÜZELTİLMESİNE	☐	OY ÇOKLUĞU	☐
REDDİNE	☐		

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. ***
Öğrenci sınava gelmemiştir. **

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez, burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir.	☐	Evet
Tez, mevcut hali ile basılabilir.	☐	
Tez, gözden geçirildikten sonra basılabilir.	☐	
Tezin, basımı gerekliliği yoktur.	☐	

JÜRİ ÜYELERİ

.....	☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red
.....	☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red
.....	☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red
.....	☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red
.....	☐	Başarılı	☐	Düzeltilme	☐	Red

İMZA

ÖZET

Doktora Tezi

KOBİ'lerin Bölgesel Kalkınma Üzerine Etkileri: Van İli Üzerine Bir Uygulama
Zafer KANBEROĞLU

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı
Doktora Programı

Gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeler, bölgesel dengesizlik sorunu yaşamaktadırlar. Söz konusu bölgesel dengesizlikleri gidermek için ülkeler sosyo-ekonomik ve kültürel yapı özelliklerine bağlı olarak farklı bölgesel kalkınma politikaları uygulamaktadır.

1970'li yılların sonlarına doğru yaşanan iktisadi krizler neticesinde fordist üretim yerine post-fordist üretim sisteminin egemen olmasına bağlı olarak önemli üretim birimleri haline gelen küçük ve orta boy işletmeler (KOBİ), bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde önemli bir araç olarak görülmektedir. Söz konusu işletmeler ülkenin her tarafında yaygın olarak faaliyette buldukları için bölgesel kalkınma üzerinde önemli etkilere sahiptirler.

Bu çalışmada KOBİ'lerin bölgesel kalkınma üzerindeki etkileri Van ili örneğinde incelenmeye çalışılmıştır. Söz konusu etkileri test etmek için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda Van'daki KOBİ'lerin bölgenin ekonomik kalkınması üzerinde az da olsa pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. İldeki KOBİ'lerin bölgenin kalkınması üzerinde daha etkili olabilmesi için çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Kalkınma, Bölgesel Dengesizlik, KOBİ, Van, Regresyon

ABSTRACT

Doctoral Thesis

The Impacts of SMEs on Regional Development: The Case Study of Van

Zafer KANBEROĞLU

**Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department of Economics**

All of the developed and developing countries have the problem of regional imbalance. Countries are applying various regional development politics depending on their socio-economic and cultural characteristics to overcome regional imbalances.

SMEs, as important production units that showed up after post- fordist production system took place of fordist production system as a consequence of economical crisis toward the end of 1970s, appear to be an important tool to overcome the regional imbalances. Because the SMEs are active throughout the country, they have considerable impacts on the regional development.

In this study, the impacts of SMEs on the regional development were investigated by taking Van province as a case. Regression analysis was performed to test the impacts. The results of analysis indicated that SMEs have a slightly positive impact on economical development of the region. Various suggestions were made for the SMEs to be more effective on the regional development.

Key words: Regional development, Regional Imbalance, SME, Van, Regression

KOBİ'LERİN BÖLGESEL KALKINMA ÜZERİNE ETKİLERİ:

VAN İLİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

YEMİN METNİ	II
TUTANAK.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR.....	X
TABLolar LİSTESİ.....	XI
ŞEKİLLER LİSTESİ	XII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMI VE BÖLGESEL KALKINMA

POLİTİKASINA GENEL BAKIŞ

1.1. KALKINMA VE BÖLGE KAVRAMI	5
1.1.1. Kalkınma Kavramı	6
1.1.2. Bölge Kavramı	7
1.1.3. Bölge Çeşitleri.....	8
1.1.3.1. Ekonomik Yapılarına Göre Bölge Çeşitleri	9
1.1.3.2. Ekonomik Gelişme Düzeylerine Göre Bölge Çeşitleri.....	11
1.1.4. Kalkınmada Mekan Boyutunun Önemi.....	13
1.1.4.1. Karşılaştırmalı Üstünlükler	15
1.1.4.2. İçsel Ekonomiler	16
1.1.4.3. Dışsal Ekonomiler.....	17
1.2. BÖLGESEL KALKINMAYA YÖNELİK TEORİK YAKLAŞIMLAR	20
1.2.1. Bölgesel Büyüme Modelleri	21
1.2.1.1. Keynesgil Bölgesel Büyüme Modelleri	21

1.2.1.2. Neo-Klasik Bölgesel Büyüme Modelleri	25
1.2.2. Kutuplaşmış Bölgesel Kalkınma Teorileri	28
1.2.2.1. Sektörel Kutuplaşmış Kalkınma	29
1.2.2.2. Bölgesel Kutuplaşmış Kalkınma	31
1.2.3. Yeni Bölgesel Kalkınma Teorileri	35
1.3. BÖLGESEL DENGESİZLİĞİN OLUŞUMU VE ETKİLERİ	41
1.3.1. Bölgesel Dengesizliğin Ortaya Çıkışı ve Türleri	42
1.3.2. Bölgesel Dengesizliğin Gelişmeyi Hızlandırıcı Etkileri	44
1.3.3. Bölgesel Dengesizliğin Gelişmeyi Engelleyici Etkileri	45
1.3.4. Bölgesel Dengesizliğin Ekonomik Sakıncaları.....	47
1.3.4.1. Kaynakların Eksik Kullanımı	47
1.3.4.2. Kaynakların Sektörler Arasında Optimal Dağılmaması	47
1.3.4.3. Optimal Kent Ölçeği Oluşumunu Engellemesi	48
1.3.5. Türkiye’de Bölgesel Dengesizliğin Ortaya Çıkışı ve Bölgesel Dengesizliği Azaltmaya Yönelik Politikalar	49
1.4. BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKASI.....	51
1.4.1. Bölgesel Kalkınma Politikasının İlkeleri.....	52
1.4.1.1. Sosyal Karlılık İlkesi.....	52
1.4.1.2. Kalkınma Kutbu İlkesi	54
1.4.1.3. Halkın Katılımı İlkesi.....	55
1.4.2. Bölgesel Kalkınma Politikasının Amaçları.....	56
1.4.2.1. Nüfusun Ülkede Rasyonel Dağılımı	56
1.4.2.2. Geri Kalmış Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Yönden Kalkınması...57	
1.4.3. Bölgesel Kalkınma Politikasının Araçları	58
1.4.3.1. Ekonomik Faaliyetlerin Mali ve Vergisel Teşvik Tedbirleriyle Belirli Yörelere Yönelmesinin Sağlanması	59
1.4.3.2. Bölgesel Kalkınma İçin Gerekli Kamu Yatırımlarının Gerçekleştirilmesi	61
1.4.3.3. Yönetimsel Örgütün Bölgesel Kalkınma Sorunlarına Adaptasyonu	64
1.4.3.4. Bölge Planlama.....	65
1.4.3.5. Diğer Araçlar	66

1.4.4. Bazı Ülkelerde Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları	67
1.4.4.1. ABD’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları	68
1.4.4.2. İtalya’da Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları	69
1.4.4.3. İngiltere’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları	70
1.4.4.4. Almanya’da Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları	71
1.4.4.5. Avrupa Birliği’nde Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları ..	73
1.4.5. Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları	76

İKİNCİ BÖLÜM

KOBİ’LER VE KOBİ’LERİN BÖLGESEL KALKINMA ÜZERİNE

ETKİLERİ

2.1. FORDİST ÜRETİM SİSTEMİNDEN POST-FORDİST ÜRETİM SİSTEMİNE GEÇİŞ VE KOBİ’LER	89
2.1.1. Fordist Üretim Sistemi.....	90
2.1.2. Post-Fordist (Esnek) Üretim Sistemi.....	94
2.2. KOBİ KAVRAMI, ÖZELLİKLERİ, AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI	105
2.2.1. KOBİ Kavramı	105
2.2.1.1. Türkiye’de Yapılan KOBİ Tanımları.....	108
2.2.1.2. Çeşitli Ülkelerde Yapılan KOBİ Tanımları.....	111
2.2.2. KOBİ’lerin Özellikleri.....	116
2.2.3. KOBİ’lerin Avantajları ve Dezavantajları	117
2.2.3.1. KOBİ’lerin Avantajları	117
2.2.3.2. KOBİ’lerin Dezavantajları	119
2.3. KOBİ’LERİN SORUNLARI VE EKONOMİDEKİ YERİ	120
2.3.1. KOBİ’lerin Sorunları	120
2.3.2. KOBİ’lerin Ekonomideki Yeri.....	129
2.3.2.1. Dünya Ekonomilerinde KOBİ’lerin Yeri	130
2.3.2.2. Türkiye Ekonomisinde KOBİ’lerin Yeri	132
2.4. KOBİ’LERİN BÖLGESEL KALKINMA ÜZERİNE ETKİLERİ	133

2.4.1. KOBİ'lerin Ekonomiye Dinamizm Kazandırma Etkisi.....	134
2.4.2. KOBİ'lerin İstihdam Sağlama Ve Yeni İş Olanakları Oluşturma Etkisi.	136
2.4.3. KOBİ'lerin Etkinlik, Yenilikleri Teşvik Etme ve Esneklik Etkisi.....	141
2.4.4. KOBİ'lerin Dış Ticaret Etkisi	143
2.4.5. KOBİ'lerin Sosyal Etkisi	148
2.4.6. KOBİ'lerin Fırsat Eşitliği Etkisi	149

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAN İLİ'NİN KALKINMASINDA KOBİ'LERİN ETKİSİ

3.1. VAN İLİNİN SOSYO-EKONOMİK ÖZELLİKLERİ.....	152
3.2. BÖLGESEL KALKINMADA KOBİ'LERİN ETKİSİ: TEORİK YAKLAŞIMLAR VE LİTERATÜR	157
3.2.1. Bölgesel Kalkınmada KOBİ'lerin Etkisi: Teorik Yaklaşımlar.....	157
3.2.1.1. Teknolojik Yaklaşım.....	158
3.2.1.2. İşlem Maliyeti Yaklaşımı	159
3.2.1.3. Piyasa Yapısı Yaklaşımı.....	160
3.2.1.4. Piyasa Dinamikleri Yaklaşımı	161
3.2.2. Bölgesel Kalkınmada KOBİ'lerin Etkisine İlişkin Literatür	163
3.3. VAN İLİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA.....	170
3.3.1. Uygulama Modelinin Belirlenmesi	170
3.3.2. Uygulama Hipotezi ve Veriler	171
3.3.3. Uygulama Yöntemi ve Tahmin Kısıtları	173
3.3.4. Uygulama Bulguları ve Analiz Sonuçları.....	174
3.3.4.1. Tanımlayıcı İstatistikler	174
3.3.4.2. Korelasyon Sonuçları.....	175
3.3.4.3. Regresyon Sonuçları	176
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	182
KAYNAKLAR.....	188

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
bkz.	Bakınız
DTM	Dış Ticaret Müsteşarlığı
ĐİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
İKV	İktisadi Kalkınma Vakfı
İSO	İstanbul Sanayi Odası
KBGSYİH	Kişi Başı Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
KOBİ	Küçük ve Orta Boy (Ölçekli) İşletmeler
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
s.	Sayfa no
SME	Small and Medium Enterprises
TBB	Türkiye Bankalar Birliği
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1: ABD’de Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları Göstergeleri	69
Tablo 1.2: İtalya’da Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları Göstergeleri.....	70
Tablo 1.3: İngiltere’de Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları Göstergeleri.....	71
Tablo 1.4: Almanya’da Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları Göstergeleri	72
Tablo 2.1: Fordist Ve Post-Fordist Üretim Biçimlerinin Karşılaştırılması.....	100
Tablo 2.2: Post-Fordist Üretime Geçişin Sonuçları.....	102
Tablo 2.3: AB ve Türkiye’de Kullanılan KOBİ Tanımları	114
Tablo 2.4: Japonya’da Küçük ve Orta Boy İşletme Ölçeği.....	114
Tablo 2.5: Temel Alınan Kriterlere Ve Ülkelere Göre KOBİ Tanımı.....	115
Tablo 2.6: Bazı Ülke Ekonomilerinde KOBİ’lerin Yeri.....	131
Tablo 2.7: Türkiye Ekonomisinde KOBİ’lerin Yeri.....	133
Tablo 2.8: Girişimlerin Sektörel Dağılımı (2002)	139
Tablo 2.9: Sektörlere Göre İstihdam Yapısı (2002).....	140
Tablo 2.10: Girişimlerin Büyüklük Sınıfına Göre Dağılımı (2002).....	141
Tablo 2.11: Çeşitli Ülkelerde KOBİ’lerin Toplam İhracattaki Payı.....	144
Tablo 2.12: 1980–2007 Yılları Arasında Türkiye’nin Dış Ticareti	145
Tablo 2.13: Bölgeler İtibariyle İhracat Yapan Firma ve İhracat Değerleri.....	147
Tablo 2.14: Bölgeler İtibariyle İthalat Yapan Firma ve İthalat Değerleri	148
Tablo 3.1: Van İline Ait Başlıca Sosyo-Ekonomik Göstergeler	156
Tablo 3.2: Değişken Tanımları ve Kaynakları	172
Tablo 3.3: Tanımlayıcı İstatistikler.....	174
Tablo 3.4: Korelasyon Sonuçları	175
Tablo 3.5: Bölgesel Ekonomik Kalkınmayı Etkileyen KOBİ ve Diğer Etmenler	176
Tablo 3.6: KOBİ İstihdam Payını Etkileyen Koşullu Bilgi Seti Bileşenleri.....	179
Tablo 3.7: KOBİ Katma Değer Payını Etkileyen Koşullu Bilgi Seti Bileşenleri	180

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 3.1:** Tahmin Değerlerine Göre Hata Değerlerinin Değişiminin Grafik Gösterimi (Bağımlı Değişken VPCGDP) 178
- Şekil 3.2:** Tahmin Değerlerine Göre Hata Değerlerinin Değişiminin Grafik Gösterimi (Bağımlı Değişken VSMEP) 180
- Şekil 3.3:** Tahmin Değerlerine Göre Hata Değerlerinin Değişiminin Grafik Gösterimi (Bağımlı Değişken VSMEAV) 181

GİRİŞ

Bölgesel dengesizlik sorunu, Sanayi Devriminden günümüze kadar gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerde görülen bir problemdir. Bölgesel dengesizlik problemi, Sanayi Devrimi ile birlikte başlamasına karşın, bir ülkenin sınırları içinde görülen bölgesel dengesizlik sorunu 1929 Büyük Dünya Buhranı sonrasında ilgi çekmeye başlamıştır. II. Dünya savaşı sonrasında ise bu dengesizliklerle mücadele konusunda çalışmalar yoğunlaşmıştır. Bu açıdan mekan, kalkınmanın önemli bir faktörü haline gelmiştir.

Kalkınmanın ilk dönemlerinde büyük şehir merkezleri, üretim faktörleri için bir cazibe merkezi olmuştur. Büyük şehir merkezlerinin aşırı ve dengesiz büyümesi sonucu, söz konusu bölgelerde yaşam koşulları ağırlaşmıştır. Ayrıca az gelişmiş bölgelerden büyük şehir merkezlerine devam eden göçler sonucu, büyük şehir merkezlerinde pek çok iktisadi, siyasi ve kültürel sorun ortaya çıkmıştır. Nüfus kaymaları, coğrafi ve tarihi nedenlerle birlikte bölgeler arasında gelişme farklarının doğmasına neden olmuştur. Bölgeler arasında yaşanan bu sorunların giderilmesinde, bölgesel kalkınma politikaları önemli hale gelmiştir.

Sosyo-ekonomik yönden bölgeler arasında görülen gelişme farklarının giderilmesinde her ülkenin kendi ekonomik ve toplumsal yapısına uygun bölgesel kalkınma politikaları izlediği görülmektedir. İzlenen bölgesel politikalar ülkelere göre farklılaştığı gibi içinde bulunulan döneme göre de farklılaşmaktadır. 1970'li yıllara kadar eksojen bölgesel kalkınma anlayışı kapsamında politikalar uygulanırken, 1970'li yıllardan sonra endojen bölgesel kalkınma politikaları uygulanmaya başlamıştır. Böylece 1970 sonrasında mekan tanımlanmasında ve çözümünde farklı bir yaklaşım gündeme gelmiştir.

Mekana yeni yaklaşım pek çok açıdan geçmiş yaklaşımdan farklılık arz etmektedir. 1970 sonlarına kadar hakim olan eksojen yaklaşımda, kalkınma dışsal olarak belirlenir ve kalkınmanın faydaları dışa yansırken, 1980 başlarında hakim olan

endojen kalkınma yaklaşımında kalkınma içsel veya yerel olarak belirlenir ve kalkınmanın faydalarının söz konusu yörede tutularak, yerel değerlerin önemli konuma geldiği görülmektedir. Eski bölgesel kalkınma anlayışında kalkınma kutbu ve kilit sanayiler önemli iken yeni bölgesel kalkınma anlayışı olan endojen bölgesel kalkınmada küçük ve orta boy işletmeler önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla eksojen kalkınma anlayışında yer alan az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere doğru yayılan kalkınma anlayışı bölgelerin sürdürülebilir büyümesini sağlamadığı için 1970 sonlarına doğru iflas etmiş ve yerel kaynaklara dayalı sürdürülebilir büyümeyi sağlayacak endojen bölgesel kalkınma anlayışı önem kazanmıştır.

1970'li yıllar Batılı ülkelerin durgunluğa girdiği, işsizliğin arttığı, Keynesyen politikaların ve fordist üretim sisteminin önem kaybettiği yıllar olmuştur. Fordist üretim sistemi; kitlesel üretim, ürün stoklama ve üretim sonrası kalite kontrolü gibi özellikler taşıyan bir sistem iken, 1980 başlarında yeni bölgesel kalkınma anlayışı ile birlikte önemli hale gelen post-fordist üretim sistemi ise heterojen ürünlerin, küçük ölçekte, stoksuz üretimi ve üretim sırasında kalite kontrolü gibi özellikler taşıyan bir sistemdir.

Post-fordist üretim sistemi ile birlikte KOBİ'ler etkin üretim birimleri haline gelmiştir. Zira bu dönemde fordist üretim sisteminin egemen üretim birimleri olan büyük işletmeler, yeni bilgi ve teknolojilere adapte olamamışlardır. Böylelikle KOBİ'ler bu kriz döneminde ilgi odağı haline gelmişlerdir. Küçük ve orta boy işletmeler, esnek yapıları sayesinde piyasa koşullarındaki hızlı değişimlere çabuk uyum sağlaması, krizlere dayanıklılıkları ve rekabet ortamı oluşturması açısından ülke ekonomilerinde önemli bir yere sahiptirler.

Gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeler için önemli iktisadi birimler olan KOBİ'ler, tüm ülkelerde işletmelerin yaklaşık % 99'unu oluşturmaktadırlar. Küçük ve orta boy işletmeler üretim, pazarlama ve hizmet gibi pek çok hususta önemli üstünlüklere sahiptir. Ayrıca çok büyük kurulum masrafları gerektirmeden kurulan bu işletmeler, ülkenin her tarafına yayıldıkları için bölgesel kalkınmada ve

dolayısıyla bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde son derece önemli bir rol oynamaktadırlar.

Bölgesel kalkınma üzerinde KOBİ'lerin pek çok katkısı bulunmaktadır. Küçük ve orta boy işletmeler bölgenin ekonomisine dinamizm kazandırmaktan istihdam yaratmaya, fırsat eşitliği oluşturmadan göçleri azaltmaya kadar birçok konuda bölge üzerinde olumlu etki yaparak bölgenin kalkınmasına katkıda bulunmaktadır. KOBİ'lerin bölgesel kalkınma üzerinde etkinliğe ilişkin yaklaşımlar ise etkin firma büyüklüğü kapsamında değerlendirilmektedir.

Bölgesel kalkınma konusu Türkiye için önemli bir konudur. Özellikle Avrupa Birliğine tam üyelik sürecinde ülkemizin önündeki engellerden biri, bölgeler arasında görülen gelişme farklarıdır. Ülkemiz, coğrafi ve tarihsel nedenlerden dolayı Doğu-Batı arasında bulunan bölgesel gelişme farklarını giderme yönünde Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren çaba harcamıştır. 1960 sonrası planlı dönemin başlangıcıyla birlikte bu çabalar beş yıllık kalkınma planları halinde devam etmiştir. Son olarak hazırlanan dokuzuncu kalkınma planında (2007-2013) Dünya'daki gelişmelere paralel olarak Türkiye'de de yerel dinamiklerin ön plana çıkarıldığı politikalar uygulanmaya başlamıştır. Bu bağlamda yerel üretim birimleri olan küçük ve orta boy işletmeler bölgesel gelişme farklarının azaltılmasında önemli bir araç olarak görülmektedir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde bölgesel kalkınma ve bölgesel kalkınma politikalarının uygulanmasının temel gerekçesi olan bölgesel dengesizlik konusu irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde öncelikle kalkınma ve bölge kavramları ele alındıktan sonra bölgesel dengesizliğin oluşumu ve bu dengesizliğin gelişmeye etkileri değerlendirilmiştir. Ayrıca bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde uygulanan bölgesel kalkınma politikalarının kapsamı hakkında bilgi verilerek bölgesel kalkınma politikasının ilkeleri, amaçları, araçları ve çeşitli ülkelerin uyguladığı bölgesel kalkınma politikaları incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde küçük ve orta boy işletmeler ve bu işletmelerin bölgesel kalkınma üzerindeki etkileri irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde öncelikle 1970'li yıllarda üretim sisteminde fordist üretimden post-fordist üretim sistemine geçiş ile birlikte önemli üretim birimleri haline gelen KOBİ'ler ele alınmıştır. Çeşitli ülkelerde yapılan KOBİ tanımları, özellikleri, avantaj ve dezavantajları ile bu işletmelerin sorunları, ekonomideki önemi ve bölgesel kalkınma üzerinde KOBİ'lerin oluşturduğu etkiler incelenmiştir.

Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümde öncelikle uygulamaya konu olan Van ilinin sosyo-ekonomik özellikleri hakkında bilgi verilmiş daha sonra bölgesel kalkınmaya yönelik teorik yaklaşımlar ve bölgesel kalkınmada KOBİ'lerin etkilerine ilişkin yapılmış çalışmalar açıklanmıştır. Ayrıca, Van ili kalkınmasında küçük ve orta boy işletmelerin rolünü tespit etmek için 1985-2001 dönemini kapsayan uygulamalı analiz yapılmış ve sonuçlar değerlendirilmiştir. Sonuç kısmında ise ekonometrik analiz sonuçları da dikkate alınarak, çeşitli politika önerileri ileri sürülmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÖLGESEL KALKINMA KAVRAMI VE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKASINA GENEL BAKIŞ

Gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin sosyo-ekonomik alanda bölgesel dengesizlikler yaşadıkları bilinmektedir. Bölgesel dengesizliklerin birçok ülkede ulusal bir sorun olarak yer alması ve önem kazanması, özellikle II. Dünya savaşı sonrası döneme rastlamaktadır.

İkinci Dünya savaşı sonrası dönemde bölgesel dengesizliklerin artmasıyla birlikte, bu dengesizliklerin giderilmesine yönelik kamuoyu duyarlılığının oluşumu ve iletişim olanaklarının da etkisiyle, bölgesel analize yönelik kuramsal çalışmalar ve müdahalelerin arttığı gözlenmektedir. Bu amaçla günümüzde ülkeler hem dünya ile hem de kendi içinde ekonomik bütünleşmeyi gerçekleştirebilmek için, bölgeler arası dengesizlikleri gidermeye yönelik yoğun çabalar göstermektedirler.

Bu bağlamda hemen hemen her ülkede bölgesel dengesizlikleri gidermek için devletin politika üretmesi ve çözüm araması kaçınılmaz olmaktadır. Farklı ülke deneyimleri incelendiğinde, her ülkenin kendi ekonomik ve sosyal yapısına uygun politika ve araçlara başvurduğu görülmektedir. Bu açıdan bölgesel kalkınma politikaları ülkeden ülkeye ya da ülkelerin farklı dönemlerinde değişebilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde kalkınma kavramı, bölge kavramı, bölgesel dengesizlikler ve bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde uygulanacak olan bölgesel kalkınma politikaları incelenecektir.

1.1. KALKINMA VE BÖLGE KAVRAMI

Ekonomik kalkınmada öngörülen hedeflere ulaşılabilmesi için kaynakların optimal seviyede değerlendirilmesi gerekmektedir. İktisadi analizlerde makro ve mikro analizler yapılırken mekan faktörü de dikkate alınmalıdır.

Kalkınmaya kaynak vazifesi görecek mekan unsurunun dikkate alınması, ülkedeki bölgesel dengesizliklerin çeşitli açılardan değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bölgesel dengesizliklerin giderilmesi uygulanacak olan bölgesel kalkınma kavramının daha iyi anlaşılması için kalkınma ve bölge kavramlarının ayrı ayrı incelenmesinde fayda görülmektedir.

1.1.1. Kalkınma Kavramı

Kalkınma, sadece iktisadi faktörlerle değil, aynı zamanda sosyo- kültürel ve psikolojik faktörlerle de ilgili bir kavramdır. Bu açıdan kalkınma; ekonomik, sosyal ve kültürel yapının geliştirilmesi ile birlikte toplumsal refahın artması olarak tanımlanmaktadır.

Kalkınma kavramında yapısal değişme yalnızca gelişen sektörlerde bir takım değişiklikler sonucu değil, aynı zamanda verimli faaliyetleri, ekonomik birimlerin davranışlarını, kurumların yapı ve karakterlerini de ilgilendirmektedir. F.Perroux kalkınmayı “bir nüfusun, üretimini sürekli araştırmaya iten, sosyal ve zihni değişmeler bileşimi” olarak tanımlamaktadır (Dinler,1986:309).

Kalkınma kavramı gelişme kavramı ile eşdeğer olmasına karşın büyüme kavramından farklı bir anlam ifade eder (Bulutay, 1972: 12–14). Kalkınmanın büyümeden farklı yönleri olması sebebiyle bazı iktisatçılar kalkınmaya derin anlamlar yüklemektedirler. Örneğin Schumpeter kalkınmayı, iktisadi akımın alışılmış biçimini bırakıp daha yüksek düzeyde bir dengeye ulaşması şeklinde tanımlamaktadır (İlkin,1976: 65).

Büyüme ve kalkınma birbirini tamamlayan kavramlar olmasına karşın, kalkınmanın büyümeden farklı beş unsuru bulunmaktadır (Adelman ve Yeldan; 2000: 95):

- Kendi kendini besleyen büyüme (self-sustaining growth)
- Üretim kalıplarında yapısal değişim

- Teknolojik ilerleme
- Sosyal, politik ve kurumsal modernizasyon
- İnsani koşullarda gelişme

Gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeler bölgesel dengesizlikler yaşamaktadır. Bu dengesizlikleri azaltmak amacıyla her ülkenin kendine özgü politika ve araçları bulunmaktadır. Söz konusu politika ve araçlar ülkenin içinde bulunduğu döneme göre de değişmektedir. Ülkelerin uyguladıkları bölgesel kalkınma politikasındaki farklılıklar gibi bölgesel kalkınmanın özünde yer alan bölge kavramı da değişmektedir.

1.1.2. Bölge Kavramı

Günümüzde bölge kavramı üzerinde uzlaşma sağlanmış bir tanım bulunmamaktadır. Özellikle ikinci dünya savaşı sonrası önem kazanan bölgesel boyutta kalkınma anlayışı, bu kavram ile ilgili bir tanımlamanın yapılmasını gerektirmektedir. Bölge tanımının yapılmasında kullanılan ölçütler farklı olduğu için bölge tanımlarında da farklılıklar bulunmaktadır.

Latince “regio: çevre-alan” olarak bilinen bölge kavramı siyasi, coğrafi, sosyolojik, psikolojik, yönetim, iktisadi ve kültürel gibi çeşitli disiplinlere göre farklı şekillerde tanımlanmaktadır (Dinler, 1986: 84). Çeşitli disiplinlerce bölge tanımı yapılmasına rağmen, üzerinde mutabakat sağlanmış bir bölge tanımı bulunmamaktadır. Bölge ile ilgili yapılan bir tanımlamada bölge, belli ölçütlere (coğrafi, kültürel) göre homojen arz sathı olarak tarif edilmektedir (Erkal, 1990: 19).

Bölgesel kalkınma kapsamında genel kabul görmüş eğilimlere göre aşağıdaki ölçütler ışığında bölge kavramı ile ilgili tanımlamalar yapılmaktadır (İldırar; 2004: 89):

- Coğrafi bölgeler (kıyı, dağlık ve kömür madeni bölgeleri gibi),

- Kültürel bölgeler (etnik çoğunluk, dil, din vb.),
- Tarihsel bölgeler (tarihteki ortak kökenler, örneğin eski sınırlar),
- Yerleşim ve yoğunluk bakımından bölgeler (merkezi ve yüksek nüfuslu bölge vb.).
- Belirli sektörlerin hâkim olduğu bölgeler (tarım, sanayi, vb.)
- Bir komşu devlete sınırı olan ve bu ülkenin ekonomik faaliyetlerinden etkilenen bölge,
- Uzun mesafeli trafik akışı bağlamında transit bölgeler
- Ortak bir yerleşim alanının ekonomik yapısından etkilenen bölgeler (Akdeniz ülkeleri vb.)

Bölge konusunda iki tür yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan birine göre bölgenin seçimi; yapısı ve hudutları; problemin yapısına, ölçek ve zamana göre değişecektir. Diğer yaklaşıma göre ise, sosyal bilim anlayışı içinde bölge tanımı yapılmakta ve bu yaklaşıma göre bölge, genel ve elastik bir kavram olarak kabul edilmektedir (İldırar, 2004: 9).

Yukarıdaki tanımlamalardan anlaşılacağı üzere bölge kavramı konusunda üzerinde görüş birliği olan bir tanım bulunmamaktadır. Bölgenin ifade ettiği mekanın boyutu ve kapsamı kullanıldığı anlama göre değişmektedir. Örneğin homojenlik faktörü esas alındığında bölgeler; coğrafi, kültürel, tarihsel olarak tanımlanırken, iktisadi yapılar esas alındığında bölge, bir sektörün hâkim olduğu veya ortak bir yerleşim alanının ekonomik yapısından etkilenen bölge şeklinde tanımlanmaktadır. Bölge tanımındaki bu farklılıklar bölge çeşitlerinde de farklılıklar olmasına neden olmaktadır.

1.1.3. Bölge Çeşitleri

Bölge tanımında olduğu gibi bölge çeşitlerinde de farklılıklar bulunmaktadır. İktisadi kalkınmada mekan boyutunu dikkate alan bölgeler, iki şekilde sınıflandırılmaktadırlar. İlk sınıflama, bölgelerin ekonomik yapılarına göre ayrılması

iken, ikinci sınıflama bölgelerin ekonomik gelişme düzeylerine göre ayrıma tabii tutulmasıdır.

1.1.3.1. Ekonomik Yapılarına Göre Bölge Çeşitleri

Ekonomik yapılarına göre bölgeler, üç başlık altında incelenebilmektedir. Betimsel analiz yönünden homojen bölge, fonksiyonel ilişkiler yönünden polarize bölge ve bölgesel kalkınma politikasının yürütülmesi yönünden plan bölge olarak bölgeleri ekonomik yapılarına göre incelemek mümkündür (Dinler,1986: 85).

•Homojen Bölge

Homojenlik ölçütü olarak bölgesel düzeyde bazı kriterler ele alınmaktadır. Bu kriterler; kentli nüfus oranı, eğitim düzeyi, beslenme düzeyi, okuryazar oranı, işsizlik oranı, endüstriyel işletme sayısı, sanayileşme düzeyi ve kişi başı gelir gibi kriterler kullanılmaktadır (Dinler, 1986: 87).

Homojen bölge kavramı tek özelliği paylaşan tek bir bölge olarak birbirine bağlanabilen coğrafik alan olarak tanımlanmaktadır. İktisadi açıdan homojen bölgeler, kişi başına gelir düzeyleri birbirlerine yakın olan bölgelerdir (Richardson, 1975: 17).

Homojen bölge ile ilgili bir başka tanıma göre homojen bölge, bölgeler arası gelişmişlik farkının azaltılması amacıyla uygulanan bölge türü olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, aynı gelişmişlik düzeyinde olan komşu iller, gelişmişlik düzeyi bakımından homojen bölgeyi oluşturmaktadırlar (DPT, 2000: 64).

•Polarize Bölge

Polarize (nodal-kutuplaşmış) bölge, heterojen özelliklere sahip olan bölgelerdir. Ticari, sosyal, hizmet, iletişim gibi pek çok konuda diğerlerinden farklı olan, diğerlerinden daha kozmopolitan olan, endüstriyel aktivitelerin en yüksek

olduğu ve bu nedenle nüfusun oralarda toplandığı ve diğer merkezlere hâkim olan bölgelerdir (Richardson, 1975: 67).

Polarize bölgede, bölgelerarasında ve/veya bölge içinde farklı merkez-çevre ilişkileri oluşmaktadır. Merkez-çevre veya bağımlılık ilişkileri ülke düzeyinde hiyerarşik bir sistem oluşturmaktadır (Erkan, 1987: 57). Mekan ya da bölgede oluşan hiyerarşik yapıya göre merkez ve çevresi arasındaki ilişkiler analiz edildiğinde bu yapıdaki tüm kesimler arasında fonksiyonel bağların olduğu görülmektedir (Kumral, 1995: 181).

Bir merkez ve onu çevreleyen hinterlandından meydana gelen polarize bölge; bir içyapısı olan, bir merkez veya merkezlerle bağlı çevreyi içine alan, çevreyi merkeze bağlayan bağların, sosyal ve ekonomik ilişkilerin kaybolması ya da, başka bir merkez lehine zayıflaması özelliği ile sınırlanmış bir birimdir. Söz konusu merkezle çevresi arasındaki iktisadi ilişkilerin derecesi, merkezin tesir alanına, çevresinin genişliğine ve çevre ile merkez arasındaki iktisadi ilişkilerin yoğunluğuna göre değişmektedir (Erkal, 1990: 18–19).

•*Plan Bölge*

Plan bölge kentten daha geniş, ülkeden daha küçük, yönetsel sınırları ulus yönetsel birim sınırlarıyla çakışan, ama etkileşim açısından o sınırları aşabilen, yerinden yönetilen, demokratik-katılımcı bir yönetime ve bütçeye sahip bir planlama ve yönetim birimi olarak tanımlanmaktadır (DPT, 2000: 8).

Ekonomik karar ve ekonomi politikası uygulamalarını ölçü alan mekan düzenlemeleri olan plan bölgelerin oluşturulması, bölgesel gelişme politikalarının yönlendirilmesi için zorunluluk arz etmektedir. Bu bağlamda plan bölgenin, homojen ve polarize bölge ile birlikte ele alınması gerekmektedir (Erkan, 1987: 57).

Homojen ve Polarize bölgelerde ekonomik yapı, iktisadi faaliyetin şekli, nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri ve bölge ile çevre arasındaki iktisadi

faaliyetin yoğunluğu esas alınarak bir sınırlama yapılmaktadır. Plan bölge ise, kalkınma planlarının hazırlanmasına yardımcı olmak ve uygulamasını kolaylaştırmak ve bölgenin kalkınmaya katılmasını sağlamak amacıyla belirlenmiş olan bölgedir (Erkal, 1990: 19–20).

Ekonomik yapı açısından oluşan homojen bölge, bölgeler arasındaki ilişkilerin şiddetini ve bu şiddete göre bölgeler arasındaki hiyerarşiyi saptamaya yönelik polarize bölge ve bölgesel kalkınma planlarının uygulandığı alan olan plan bölge ne birbiriyle uyumlu ne de birbirinden ayrı olabilir, üçü de kaçınılmaz olarak mevcuttur. Homojen ve polarize bölge, bölgesel kalkınmanın ya da ekonomik faaliyetlerin bölgeler arasındaki dengeli dağılımının sağlamak için plan bölge yararına sunulan bir amaçtır (Dinler, 1986: 101–104).

Bölge türlerini ekonomik yapı açısından değerlendirmek statik bir yaklaşımdır. Çünkü bu sınıflandırmada bölge, durağan ve değişmeyen bir sürecin ürünü kabul edilmektedir. Oysaki ekonomik gelişme düzeylerine göre bölge türleri dinamik bir yaklaşımı esas almaktadır. Dolayısıyla ekonomik gelişme düzeylerine göre bölgeler devamlı bir değişme ve gelişme sürecinin ürünü kabul edilmektedirler.

1.1.3.2. Ekonomik Gelişme Düzeylerine Göre Bölge Çeşitleri

Ülkeler arasında veya bir ülkenin farklı bölgeleri arasında bulunan gelişme farklılıkları, bölgeler itibarıyla da ekonomik bir farklılaşmayı ortaya çıkarabilmektedir. Bu açıdan bölgeler; “gelişmiş bölge”, “az gelişmiş bölge”, “gelişme halindeki az gelişmiş bölge”, “potansiyel bakımdan az gelişmiş bölge” şeklinde bir sınıflandırılmaya tabi tutulmaktadır (Erkal, 1990: 20).

●Gelişmiş Bölge

Gelir düzeyi ve gelir artış hızı ülke ortalamasının üzerinde olan bölgelerdir. Gelişmiş bölge sadece gelir düzeyi bakımından değil eğitim, sağlık su, yol, elektrik,

ulaşım, kültür seviyesi, haberleşme, hasta başına yatak ve doktor sayısı gibi pek çok gösterge bakımından ülke ortalamasının üzerinde olanağa sahip bölgelerdir.

•Az Gelişmiş Bölge

Gelişme potansiyelini kaybetmiş veya gelişme avantajları olmayan az gelişmiş bölge, belirli bir süre içinde sosyo-ekonomik göstergeler bakımından başka bölgelere göre iktisadi avantajları bulunmayan bölgelerdir (Erkal,1990: 20).

Bölgeler arasında dengesizliklerin görüldüğü bölge olan az gelişmiş bölge, gelir düzeyi ve gelir artış hızı bakımından diğer bölgelerin gerisindedir. Gelişmiş bölgenin aksine eğitim, sağlık, su, yol, elektrik, ulaşım, kültür seviyesi, haberleşme, hasta başına yatak ve doktor sayısı gibi pek çok sosyo-kültürel göstergeler bakımından gelişmiş bölgelere kıyasla dezavantajlı konumdadır.

Az gelişmiş bölgeler nispi olarak her ülkede bulunmaktadır. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğusu, İtalya'nın Güneyi; İsveç, Norveç ve Finlandiya'nın Kuzeyi; Hollanda'nın Doğusu Fransa'nın Güneyi, Almanya'nın Doğusu ve İngiltere'de Wales, İskoçya ve Güneybatı bölgeleri az gelişmiş bölge örnekleridir.

•Gelişme Halindeki Az Gelişmiş Bölge

Gelişme halindeki az gelişmiş bölge gelir düzeyi bakımından ülke ortalamasının altında olmasına karşın, gelişme hızı bakımından ülke ortalamasının üstünde bulunmaktadır.

Bu tür bölgelerin gelişme potansiyeli vardır. Bu potansiyel uzun süre harekete geçirilememiştir ve bölgede mevcut yeraltı ve yerüstü kaynakların bilinmemesi ve yeterince değerlendirilememesinin yanı sıra, bölgeye mevcut özel ve kamu yatırımlarının çekilememesi mevcut insan kaynaklarından faydalanılamaması neticesinde bölge az gelişmişliğini sürdürmesine rağmen, gelişmesini de devam ettirmektedir (Erkal,1990: 22).

●*Potansiyel Bakımdan Az Gelişmiş Bölge*

Potansiyel bakımdan az gelişmiş bölge, gelişme potansiyelini kaybetmiş bölgeler olarak tanımlanmaktadır. Bu bölgelerde kişi başı ortalama gelir düzeyi belli bir zamanda ülke ortalaması üstünde olabilmektedir. Fakat gelişme hızı ülke ortalamasının altında bulunduğu için bu bölgeler, gittikçe refah kaybına uğrar ve gelişme potansiyellerini yitirdikleri için az gelişmiş bölgeler arasına katılırlar (Erkal,1990: 22).

Geleneksel bölge kavramı, bölgesel birliklerin oluşumu, post-fordist üretime geçiş, postmodernizm, bilginin yükselen değeri, vb. ekonomik, sosyal, teknolojik ve politik değişimlerle birlikte tartışılır hale gelmiştir. Geleneksel anlayışta bölge, yan yana gelmiş yerel birimlerin mekansal bütünlüğü ile oluşan, ulus devlet dışına kapalı, ulus devletin denetiminde, sınırları çizilmiş bir birim olarak tanımlanmaktadır. Küresel anlayışta ise bölge, ilişki ağı ile belirlenen, mekansal süreklilik koşulu olmayan yerellerin oluşturduğu, uluslararası ilişkilere doğrudan açılan, sınırları değişken bir birim olarak tanımlanmaktadır (DPT, 2000; 7).

İlişkiler ağının niteliği ve ilişkilerin yoğunluğu yerelin, dolayısıyla bölgenin gelişmişliğini belirler. Bu durumda yerel dinamikler ekonomik kalkınmanın ve ekonomik bölgesel gelişmenin itici gücüdür. Yani, mekan, kalkınmanın önemli bir bileşeni olarak kabul edilmektedir (DPT, 2000: 8)

1.1.4. Kalkınmada Mekan Boyutunun Önemi

Ekonomik kalkınmada istenilen hedeflere ulaşılabilmesi için birçok şartın aynı zamanda gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Kalkınma zaman ve mekan açısından da ele alınmalıdır. Bu bağlamda kalkınma konusu ile ilgili faydalanabilecek araçlardan biri de mekan boyutudur.

Mekan kavramı ile ilgili farklı bakış açıları mevcuttur. Newton'a göre mutlak bir mekan (uzay-spatial) vardır. Leibniz ise mutlak mekan varlığını kabul etmez, ona

göre mekan bir varlık değil bir ilintidir ve varlıkların birbirlerine göre olan konumlarının teşkil ettiği ilintiler bütünü mekanı oluşturur, bu varlıklar ortadan kalkarsa mekan da ortadan kalkar. Bizim günlük yaşantımızda algıladığımız mekan üç boyutlu (değişkenli) coğrafik mekandır. Sosyo-ekonomik olayların açıklanmasında kullanılan mekan ise gerekli bağıntıların sayısına göre tanımlanan (n) boyutlu matematiksel mekandır. Mekan boyutlarının sosyo-ekonomik olgulara etkisi yer ve zamana göre değişmektedir (Tekeli, 1979: 21–27).

Ekonomide makro ve mikro seviyede analizlere yer verilirken, ekonomik faaliyetlerde mekanın da hesaba katılması ve kalkınmaya mekan boyutunun ilave edilmesi gerekmektedir. Mekan unsurunun göz önünde tutulması ve kalkınmaya kaynak vazifesi görecekt faktörlerin sağlayacağı hasılanın yükseltilmesinde mekan olarak ele alınan bölgelerin çeşitli açılardan değerlendirilmesi gerekmektedir (İlkin,1976: 26).

Günümüzde ekonomik faaliyetler nüfusun fazla olduğu belli bölgelerde yoğun olarak bulunmaktadır. Bu bölgeler, genelde şehirler olmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin şehirlerde yoğunlaşmasının üç nedeni olduğu ileri sürülmektedir (İldırar, 2004: 87):

—Birincisi, karşılaştırmalı üstünlükler bölgelerarası uzmanlaşmaya neden olurken, bu uzmanlaşmadan ileri gelen ticaret de kentlerin gelişmesine neden olmaktadır.

—İkincisi, ölçeğe göre içsel ekonomiler fabrikalardaki üretimi bireysel ya da hane halkı tarafından gerçekleştirilen üretime göre daha avantajlı kılmaktadır.

—Üçüncüsü, ekonomik faaliyetlerin şehirlerde kümelenmesine neden olan üretimde ve pazarlamada yığılma (dışsal) ekonomiler söz konusudur.

İktisadi literatürde, ölçek ekonomileri ve yığılma ekonomileri, ekonomik faaliyetlerin belli mekanlarda yoğunlaşmasının temel nedeni olarak gösterilmektedirler.

1.1.4.1 Karşılaştırmalı Üstünlükler

Ekonomik faaliyetlerin belli bölgelerde yoğunlaşmasının temel nedeni karşılaştırmalı üstünlüklerdir. Bu üstünlükler doğrultusunda nüfus ve iktisadi gelişme belli merkezlerde yoğunlaşmakta dolayısıyla bu üstünlüğe sahip olan bölgeler daha hızlı büyümektedir.

Bölgelerarasındaki ulusal, coğrafik, ekonomik bağlar dolayısıyla oluşan üretim faktörlerindeki büyük farklılıklar her bölgenin sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlükleri meydana getirmektedir. Karşılaştırmalı üstünlükler bu faktörlere sahip olma doğrultusunda endüstriyel ve ticaret yapısına bağlı oluşmaktadır (Fang ve Dwen, 2003: 5).

Karşılaştırmalı üstünlükler, ekonomik etkinliklerin bölgesel dağılımında işbölümü ve uzmanlaşmaya bağlı olarak da oluşmaktadır (Türkan, 2000: 388). Karşılaştırmalı üstünlükler bölgesel faktör donanımı ve verimlilik farkına bağlı olarak belli ürünlerin üretiminde uzmanlaşma sağlamakta ve bölgesel ticaretin gelişimine paralel sanayi ve ticaret kentlerinin oluşumuna, dolayısıyla mekanda yoğunlaşmaya neden olmaktadır.

Bölgeler arasında karşılaştırmalı üstünlükleri oluşturan bazı unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlar; kuruluş yeri üstünlükleri, ulaşım, yerel girişim ruhu, teknolojik gelişme ve buluşların alansal dağılımı olarak sıralanmaktadır (Ertürk, 1995; 125- 126):

—Birinci unsur olan kuruluş yeri üstünlükleri, bölgenin doğal kaynaklar yönünden diğer bölgelerden farklı olması şeklindedir. Bu farklılık doğal kaynaklar ve

enerji bakımından nispi olarak zengin olan bölgelerin daha hızlı büyümesine neden olmakta ve kaynakların mekandaki farklılığı bölgesel farklılığa da neden olmaktadır.

—İkinci unsur, nüfusun mekanda dağılımına ortam oluşturan ulaşımdır. Ulaşım olanaklarının rahatlığı ve kolaylığı ölçüsünde bölgeler daha hızlı gelişecektir.

—Üçüncü unsur, yerel girişim ruhudur. Yerel girişim ruhuna sahip gelişmiş mekanlardaki büyüme diğer bölgelerden daha hızlı olacaktır.

—Dördüncü unsur olan teknolojik gelişme ve buluşların mekansal dağılımı ise büyüme sürecinin hızlanmasında etkindir. Teknolojik gelişme hızı yüksek olan bölgeler daha hızlı gelişecektir.

1.1.4.2 İçsel Ekonomiler

Ekonomik faaliyetlerin belli merkezlerde yoğunlaşmasının nedenlerinden biri de içsel (ölçek) ekonomilerdir. İçsel veya ölçek ekonomisi kavramı, üretim hacmindeki genişleme dolayısıyla firmanın kendisinden kaynaklanan birim maliyetleri düşürücü etkileri ifade etmektedir (Seyidoğlu, 1992: 359).

Ölçek ekonomi özelliğine sahip malları, küçük firmalar yerine az sayıda büyük firma yapar. Bunun sonucunda küçük ölçekli firmaların büyük ölçekli firmalarla rekabeti güçleşir. Böylelikle büyük ölçekli firmalar, küçük ölçekli firmalar karşısında rekabet üstünlüğü elde ederler.

Üretim sürecinde bazı unsurlar koordinasyon problemi meydana getirmektedirler. Kişi, konut, fabrika ekipmanı, kamu hizmetleri ve girdilerdeki bölünmezlik gibi unsurlar, üretim süreçlerinin koordinasyon problemini ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda etkin bir koordinasyon sağlanması için bunların yersel olarak birbirlerine yakın olması gerekmektedir. Çeşitli kamusal hizmetlerde ölçek ekonomilerinin bu özelliği söz konusu olduğu için kamu hizmetlerindeki bölünmezlik kentlerin oluşumuna neden olmaktadır. Neticede ekonomik büyüme ve

endüstrileşmenin ilk gerçekleştiği yerler, karşılaştırmalı üstünlükler ve ölçek ekonomileri özelliğine sahip olan yerler olmaktadır (Küçüker, 1998: 44)

1.1.4.3. Dışsal Ekonomiler

Dışsallık, ekonomideki bir başka iktisadi etkinliğin tesadüfî bir yan ürünü olarak ifade edilmektedir (Jones, 2001: 157). Dışsal ekonomiler ise, işletmenin kendi faaliyetleri dışında bulunduğu yöreden sağladığı avantajların tümünü ifade etmektedir (Öztürk, 2001: 30).

İlk kez A.Marshall ve J.Viner tarafından “ödenmeyen üretim faktörü” olarak ortaya atılan ve S.E. Meade tarafından sistematik bir şekilde formüle edilen dışsal (external) ekonomiler, yığılma (agglomeration) ekonomileri olarak da adlandırılmaktadırlar. Dışsal ekonomiler kavramı, coğrafik yoğunluğun faydalı etkilerini vurgulamaktadır. Söz konusu kavramla ilgili yapılan farklı bir tanıma göre dışsal ekonomiler, aynı endüstrideki firmalar veya bir şehirdeki farklı endüstrideki firmaların mekansal yoğunluğunun doğması sonucu ortalama maliyetlerde görülen azalış olarak tanımlanmaktadır (KI, 2001: 107).

Dışsal ekonomiler, statik ve dinamik dışsal ekonomiler olarak sınıflandırılmaktadır. Statik dışsal ekonomiler, mekan yoğunluğunun tek dönem etkilerini açıklar ve ara girdilerde ölçek ekonomileri, işgücü piyasası ekonomileri, ortalama maliyeti azaltan bilgi ekonomileri ve ürün artışını göstermektedir. Dinamik dışsal ekonomiler ise, bilgi ekonomileri ile ürün artışı ve sürekli azalan maliyet vasıtasıyla bilgi yayılmaları (knowledge-spillover) meydana getirmektedir (KI, 2001: 107).

Dışsal ekonomiler, firmaların neden belirli yörelerde toplanma ve yığılma eğilimde olduklarını açıklamaktadır. Üretimin toplandığı bölgelerde genel olarak altyapı yatırımlarının yeterli düzeyde olması, yığılma bölgelerinde işletmeler arası iş bölümü derecesinin fazla olması, girdilerin temininde kolaylık ve ürünlerin

pazarlanmasına ilişkin uygun koşulların mevcut olması nedeniyle firmaların büyük kentlerde yerleştikleri görülmektedir.

Bu bağlamda firma içi dışsal fakat endüstri için içsel veya hem firma hem de endüstri için dışsal avantajlar söz konusu olabilmektedir. Dışsallıklar nedeniyle, aynı sektördeki veya farklı sektörlerdeki firmalar kuruluş yeri seçiminde birbirinin benzeri kararlar alarak, belli bir coğrafi kentsel alanda yığılma ve toplanma gerçekleşmektedir. Aynı şekilde birçok insanda genişlemiş sosyal ilişki ve etkileşimler nedeniyle büyük kentlerde yerleşmeyi tercih etmektedirler (Küçüker, 1998: 44).

Dışsal ekonomiler veya yığılma ekonomileri, girdi fiyatları daha yüksek olsa bile küçük şehirdeki firmalar ile rekabet edebilen ve büyük şehirlerde yerleşen üretim yapan firmaları daha avantajlı kılmaktadır (Moomaw, 1988:150). Dışsal ekonomiler ya da yığılma ekonomileri kendi içinde yerleşme ekonomileri ve kentleşme ekonomileri diye ikiye ayrılmaktadır.

●*Yerleşme Ekonomileri*

Yerleşme ekonomileri (localization economies), benzer sektörlerde veya aynı endüstride pek çok üreticinin mahallindeki dışsal etkileri ifade etmektedir. Yani dışsallıklar belirli endüstrideki firmalara yansımaktadır (KI, 2001: 107).

Yerleşme ekonomileri belirli bir endüstrideki toplam üretim artışıyla birlikte firmaların üretim maliyetlerinin azalması sonucu oluşan pozitif dışsallıklar olarak tanımlanmaktadır. Firma için dışsal, fakat endüstri için içsel olan avantajlar söz konusudur ve endüstri ölçeğinin artması sonucunda ortaya çıkan uzmanlaşma kazançlarından yararlanılmaktadır. Bu yararlanmanın tam olarak gerçekleşmesinde yersel yakınlık gerekli bir koşul olarak görülmektedir (Küçüker, 1998: 46).

Yersel yakınlık ile birlikte ekonomik faaliyetlerin eş güdüm maliyetleri azalmaktadır. Firmalar, yerleşme ekonomilerinden yararlanabilmek için, aynı

endüstri içindeki diğer firmalara yakın olan yerlerde yer seçimi kararı almaktadır. Böylece üretim maliyetlerini azaltabilmek için aynı endüstri içindeki firmalar, belli bir coğrafik alanda kümelenmektedir. Temel bir endüstri içinde faaliyet gösteren firmalar, belirli bir coğrafik alanda kümelenerek ortak bir alt yapıyı paylaşma, teknolojik bilgi ile piyasa enformasyonuna daha fazla sahip olma, nitelikli iş gücünün oluşumundan ve hizmet sektöründeki firmaların uzmanlaşmış faaliyetlerinden faydalanma gibi bir dizi yığılma ekonomisi olanaklarından yararlanmaktadır. Bunların piyasası oluşmadığı için, piyasa dışından bedelsiz olarak elde edilen bu avantajlar, sonuçta üretim maliyetini düşürmekte, verimliliği artırmaktadır. Ara girdilerin üretimindeki ölçek ekonomileri, işgücü piyasaları ekonomileri veya iletişim ekonomilerinden kaynaklanan yerleşme ekonomileri sonucunda, belirli bölgelerde belirli endüstrilerin toplanması gerçekleşmektedir (Öztürk, 2001: 32)

● *Kentleşme Ekonomileri*

Kentleşme ekonomileri (urbanization economies), kentsel ekonomik yapı ölçeğinin büyümesinden kaynaklanmaktadır. Nüfus ve ekonomik etkinliklerin bir araya toplanmasından dolayı firmalar bir takım fayda ve zararlar görmektedirler. Elde edilen bu fayda ve zararlar yani dışsallıklar, belirli endüstrideki firmalara değil, tüm firmalara yansımaktadır (KI, 2001: 107).

Belirli bir kentsel alandaki toplam üretim veya bütüncül kentsel çıktının artışı sonucunda, firmaların üretim maliyetlerinin düşmesine yol açan dışsallıklar olarak da tanımlanan kentleşme ekonomileri, nüfusun ve ekonomik etkinliklerin belirli bir alanda yoğunlaşması sonucu firmaların elde ettiği faydalar veya kayıpları içermektedir. Kentleşme ekonomileri, sadece belirli bir endüstrinin değil, fakat bütün bir kentsel ekonomik yapının ölçeğinin büyümesinden kaynaklanmaktadır. Bu dışsallıklardan kent içinde faaliyet gösteren tüm firmalar yararlanmaktadır (Öztürk, 2001; 33).

Kentleşme ekonomilerinin oluşumunda gerekli koşul, birbiriyle ilişkisiz olan ekonomik faaliyetlerin varlığıdır. Bu açıdan bakıldığında firmaların belirli bir alanda bulunmaları, yerel talebin güçlü olmasından kaynaklanmaktadır. Bir kentte belirli endüstri dalının kurulup gelişmesi sonucunda çalışan sayısının ve bununla birlikte yerel talebin artmasının, kent içinde diğer ekonomik faaliyet alanlarının da açılmasının kentleşme ekonomilerine yol açacağı görüşü savunulmaktadır. Kentleşme ekonomileri görüşüne göre, bir kentteki farklı endüstrilerin büyüme hızları arasında pozitif bir korelasyon bulunmaktadır (Küçüker, 1998: 47).

Kentleşme, pozitif dışsallık yanında negatif dışsallık da sağlamaktadır. Kentleşmenin sağladığı pozitif dışsallıklar; işgücü paylaşımı, uzmanlaşmış işgücü uzmanlaşmış hizmetler, ortak altyapı ve kolay bilgi akışıdır. Kentleşmenin sağladığı negatif dışsallıklar; arazi maliyetlerindeki artış, yaşam koşullarındaki zorluk, kirlilik, kaynakların yoğun kullanımından dolayı aşırı kaynak tüketimi, suç oranlarındaki artış ve gecekondu ile oluşan çarpık yapılaşmadır (İldırar, 2004: 97).

Bölgesel dengesizliğin yapısını belirlemede yığılma ekonomilerini oluşturan yerelleşme ve kentleşme ekonomilerinin görece ağırlığı önemli bir faktördür. Yerelleşme ekonomilerinde bir firma aynı endüstri içindeki yerel firmalardan yararlanırken, kentleşme ekonomilerinde bir firma bütün bir kent ölçeğinden ve endüstri çeşitlenmesinden yararlanmaktadır. Kent ölçeği yığılma ekonomilerinin basit bir göstergesi olarak varsayılırsa, kentin ölçeği net yığılma ekonomileri pozitif olduğu sürece büyüme göstermektedir. Sonuçta, bölgelerarasında hiyerarşik bir yapı, bir yandan yerelleşme ekonomilerinin hâkim olduğu küçük ve orta çaplı yerleşimler, diğer yandan kentleşme ekonomilerinin hâkim olduğu büyük gelişme merkezleri meydana getirmektedir (Küçüker, 1998: 48).

1.2. BÖLGESEL KALKINMAYA YÖNELİK TEORİK YAKLAŞIMLAR

İktisadi analizlerde mekan boyutunun dikkate alınmasıyla önem kazanan bölgesel kalkınma teorileri, 1990'lı yıllara kadar geleneksel teoriler kapsamında sorunlara çözüm bulmaya çalışmışlardır. 1990'lı yıllar sonrasında büyüme

yazınındaki gelişmelere paralel olarak bölgesel kalkınma alanında yeni açılımların oluştuğu görülmektedir.

Geleneksel teoriler, mevcut sorunlara çözüm bulamayınca kalkınma ve büyümenin ortak alanı olan bölgesel kalkınma konusunda özellikle büyüme alanında meydana gelen gelişmeler neticesinde önemli teorik ilerlemeler kaydedilmiştir. Bölgesel kalkınma ile ilgili teorik yaklaşımlar temel olarak üç grup altında toplanmaktadır (Erkan, 1987: 6–7);

- Bölgesel büyüme modelleri
- Kutuplaşmış bölgesel gelişme teorileri
- Yeni bölgesel kalkınma teorileri: Endojen Bölgesel Kalkınma

1.2.1. Bölgesel Büyüme Modelleri

Bölgesel büyümeye yönelik teorik modeller büyük ölçüde büyüme teorisinin etkisinde kalmıştır. Büyüme teorisinde geliştirilen modeller, bölgesel büyüme sorunlarına uyarlanarak “bölgesel büyüme modelleri” geliştirilmiştir. Bu alanda geliştirilen modeller, büyüme teorisinden esinlenerek iki ana grupta toplanmaktadır (Erkan, 1987: 7):

- Keynesgil bölgesel büyüme modelleri
- Neo-klasik bölgesel büyüme modelleri

1.2.1.1. Keynesgil Bölgesel Büyüme Modelleri

Keynesgil analizin yöneldiği alan, ekonomik sürecin talep yönüdür. Bu durum Keynesgil bölgesel büyüme modelleri içinde geçerlidir. Açık ekonomide Keynesgil büyüme modellerinin en basit şekli gelir-harcama eşitliğine dayanmaktadır (Richardson, 1975: 47; Erkan, 1987: 8–14):

$$Y=C+I+G+X-M \quad (1,1)$$

Bu eşitlikte; Y bölgesel gelir, C bölgesel tüketim, I bölgesel yatırım, G hükümet harcamaları, X bölgesel ihracat, M bölgesel ithalatı ifade etmektedir. Modelin davranış denklemleri şöyle yazılabilir:

$$I=I_o, G=G_o, X=X_o, C=a+ cY_d, M=b+ mY_d, Y_d=Y-tY \quad (1,2)$$

Burada I_o otonom yatırım, G_o otonom kamu harcamaları, X_o otonom ihracat, a otonom tüketim, c marjinal tüketim eğilimi, Y_d harcanabilir gelir, m marjinal ithalat eğilimi, t gelir vergisi oranını belirtmektedir. (1.1) ve (1.2) nolu denklemlere göre model düzenlenirse bölgesel gelir harcama eşitliği şöyle olur:

$$Y= a+ cY_d+ I_o+ G_o+X_o- b+ mY_d \text{ ve } Y_d=Y-tY \quad (1,3)$$

(1.3) nolu denklem aşağıdaki şekilde de gösterilebilir:

$$Y= \frac{a + I_o + G_o}{1 - (c - m)(1 - t)} \quad (1,4)$$

Yukarıdaki eşitlik Keynesgil bölgesel büyüme modellerinin dayandığı temel denklemdir. Denklemdaki $(a+I_o+G_o)$ otonom harcamaları ifade etmektedir. Keynesgil bölgesel çarpan katsayısı ise k ile ifade edilir ve şöyle bulunmaktadır:

$$k= \frac{1}{1 - (c - m)(1 - t)} \quad (1,5)$$

Keynesgil bölgesel çarpanın değeri $(c-m)$ 'deki değişime paralel değişmektedir. $(c-m)$ 'yi etkileyen faktörler; bölgenin büyüklüğü, endüstriyel yapı ve bölgenin konumudur. Küçük bölgede ithal mala olan c yüksek, $(c-m)$ düşüktür. Keynesgil bölgesel çarpanın büyüklüğü bölgenin özelliklerine göre değişmektedir. Keynesgil bölgesel büyüme modellerinin dayandığı temel denkleme ilişkin varsayımlarda değişiklik yaparak veya yeni varsayımlar ekleyerek, Keynesgil

bölgesel büyüme teorisi için önemli temel sonuçlara ulaşılmakta ve bu kapsamda farklı modeller oluşturulduğu görülmektedir (Erkan, 1987: 9–15).

•*Keynesgil Bölgesel İhracat Modelleri*

Keynesgil bölgesel ihracat modeline ulaşmak için (1. 4) eşitliğindeki temel denklemde I_0 ve G_0 sabit kabul edilip ihracatta ΔX kadar değişme olduğunda aşağıdaki denkleme ulaşılmaktadır.

$$\Delta Y = \frac{1}{1 - (c - m)(1 - t)} \Delta X \quad (1,6)$$

Bu eşitliğe göre bölge geliri Y , ΔX 'e bağlı olarak ΔY kadar artmaktadır.

Denklemdaki $\frac{1}{1 - (c - m)(1 - t)}$ bölgelerarası dış ticaret çarpanı olarak ifade edilmektedir. (1.6) No'lu denkleme göre bölgesel gelir artışının temel nedeni bölgenin ihracat faaliyetleridir. Ayrıca bu denklemle bölgesel ihracat modeli (export base theory) ortaya konmaktadır. Bölgesel ihracat modeline göre, bölgesel büyümenin ekonomik temeli bölgenin ihracatı olmaktadır (Richardson, 1975: 19; Ildırar, 2004: 48).

•*Keynesgil Bölgesel Yatırım Modelleri*

Keynesgil bölgesel yatırım modelleri tipik örneğini Hatrman ve Seckler (1967) geliştirmişlerdir. Bu modelde dönem analizi kullanılmaktadır ve söz konusu model aşağıda eşitlik halinde gösterilmektedir (Erkan, 1987: 12):

$$Y_t = C_t + I_t + X_t - M_{C_t} - M_{K_t} \quad (1,7)$$

Burada Y_t bölgesel geliri, C_t bölgenin tüketimini, I_t bölgenin yatırımını, X_t bölgenin ihracatını, M_{C_t} tüketim malı ithalatını, M_{K_t} yatırım malı ithalatını, (t) ise zamanı ifade etmektedir. Modelin davranış denklemleri ise şöyledir;

$$C_t = c + Y_{t-1} \quad (1,8)$$

$$Mc_t = mc_t + C_t \quad (1,9)$$

$$Mk_t = mk_t + I_t \quad (1,10)$$

$$I_t = v [(C_t - C_{t-1} - Mc_t - Mc_{t-1}) + (X_t - X_{t-1})] \quad (1,11)$$

Burada (v) marjinal sermaye/tüketim oranını, (c) marjinal tüketim eğilimini, (mc_t) marjinal tüketim malları ithal eğilimini, (mk_t) marjinal yatırım malları ithal eğilimini ifade etmektedir.

Modelin davranış denkleminin gösterdiği gibi bölgenin tüketimi, bir dönem önceki bölgesel gelir tarafından, bölge içi yatırımlar ise bölgesel tüketim ve ihracattaki değişimler tarafından uyarılmaktadır. Modelin ulaştığı en önemli sonuç büyüme olayının kümülatif bir süreç olduğudur. Davranış denklemleri, (1,7)'deki modelin temel denklemine yerleştirilirse aşağıdaki eşitliğe ulaşılır:

$$Y_t = X_t + (1 - mk_t)v(X_t - X_{t-1}) + c(1 - mc_t)[1 + (1 - mk_t)v]Y_{t-1} - [c(1 - mc_t)(1 - mk_t)v]Y_{t-2} \quad (1,12)$$

•Harrod-Domar Tipi Bölgesel Yatırım Modeli

Keynesgil bölgesel büyüme modellerinin diğer bir tipi Harrod-Domar tipi büyüme modelinin bölgesel büyüme analizine adapte edilmiş şeklidir. Dış ticareti dikkate almadan i bölgesinin t dönemdeki geliri şöyle yazılmaktadır (Erkan, 1987: 13-14):

$$Y_{ti} = C_{ti} + I_{ti} \quad (1,13)$$

(1,13) nolu eşitlikle Y_{ti} i bölgesinin t dönemdeki geliri, C_{ti} bölgenin tüketimi, I_{ti} ise bölgenin yatırımını ifade etmektedir. Davranış denklemleri ise aşağıdaki şekilde belirtilmektedir:

$$C_t = c_i Y_t \quad \text{ve} \quad c + s = 1 \quad (1,14)$$

$$I_t = v_i (Y_t - Y_{t-1}) \quad (1,15)$$

Yukarıdaki eşitliklerde c_i marjinal tüketim eğilimi, s_i marjinal tasarruf eğilimi, v_i marjinal sermaye hasıla oranı veya hızlandırıcı ifade etmektedir. Modelin temel denkleminde, davranış denklemlerini yerleştirdiğimizde oluşan eşitlik şöyledir:

$$Y_t = c_i Y_t + v_i (Y_t - Y_{t-1}) \quad (1.16)$$

(1.16) nolu eşitlik elde edilir. Bu eşitlik düzenlenirse;

$$Y_t (1 - c_i) = v_i (Y_t - Y_{t-1}) \quad (1.17)$$

(1.17) nolu eşitliğe ulaşılır. Bu eşitlik yeniden düzenlenirse;

$$Y_t - Y_{t-1} / Y_t = 1 - c_i / v_i = s_i / v_i = g_i \quad (1.18)$$

(1.18) nolu nihai eşitliğe ulaşılır. Burada g_i , i bölgesinin büyüme hızıdır. Eşitliğe göre ekonominin dengeli büyümesi için, bütün bölgelerin aynı büyüme hızına sahip olması veya s_i/v_i oranlarının eşit olması gerekmektedir. Bu modelde bölgenin dış ticareti de dikkate alınabilir. Bölgenin ithalatı, bölge gelirinin doğrusal bir fonksiyonu, bölgenin ihracatı da dışsal bir büyüklük olarak alınır ve bölgenin büyüme hızı g_i , bölgenin tasarruf ve ithal eğilimi ile sermaye/hâsıla oranına ve ihracatın gelir içindeki payına bağlı olarak belirlenmektedir.

Keynesgil bölgesel büyüme modelleri, ekonomin arz cephesini ihmal ettiği ve aşırı soyutlama sonucu bölgesel büyümeye kısmi açıklamalar getirdiği için eleştirilmektedir. Keynesgil bölgesel büyüme modellerin ihmal ettiği alanlara Neo-klasik büyüme modelleri yönelmiştir (Erkan, 1987; 14–15).

1.2.1.2. Neo-Klasik Bölgesel Büyüme Modelleri

Neo-klasik büyüme modelleri bölgesel analizlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Neo-klasik büyüme modelinin temel dayanağı, toplam üretim

fonksiyonudur. Bölgesel üretim fonksiyonu şu şekilde yazılmaktadır (Richardson, 1975: 50–58):

$$Y_i = f_i(K_i, L_i, t) \quad (1.19)$$

(1.19) nolu eşitlikte i bölgesinin geliri Y_i , K_i bölgenin sermaye stokunu, L_i işgücü arzını ve (t) ise zamanın bir fonksiyonu olarak teknik ilerlemeyi ifade etmektedir. Teknik ilerlemenin dıştan verilmiş bir hız olduğu ve nötr olduğu kabul edilirse eşitlik aşağıda gibi ifade edilmektedir;

$$Y_i = e^{T_i t} K_i^{a_i} L_i^{1-a_i} ; 1-a_i=b_i ; a_i+b_i=1 \quad (1.20)$$

Yukarıdaki eşitliğin zamana göre türevi alınır ve gerekli dönüşümler yapılırsa;

$$y_i = T_i + a_i k_i + b_i l_i \quad (1.21)$$

Burada i bölgesi gelirin büyüme hızı y_i , sermayenin büyüme hızı k_i , işgücünün büyüme hızı l_i , teknik ilerleme T_i , sermayenin kısmi üretim esnekliği a_i , işgücünün kısmi üretim esnekliği b_i ile ifade edilmektedir.

Sermaye ve işgücü büyüme hızlarını veren tanım denklemleri şöyledir:

$$k_i = s_i / v_i \pm \sum_j k_{ji}; \quad l_i = n_i + \sum_j m_{ji} \quad (1.22)$$

(1.22) nolu eşitlikte k_{ji} ve m_{ji} açıklayan davranış denklemleri ise şöyledir:

$$k_{ji} = f(r_i - r_j) ; \quad m_{ji} = f(w_i - w_j) \quad (1.23)$$

(1.23) nolu eşitlikte s_i tasarruf/gelir oranı, v_i sermaye/hasıla oranı, k_{ji} j den i ye yıllık net sermaye akımı olan L_{ji} 'nin K_i ye göre oranı, n_i işgücü artış hızı, m_{ji} j den i ye yıllık net işgücü göçü olan L_{ji} 'nin L_i ye göre oranı, r sermayenin getirisi ve w

ücretleri ifade etmektedir. (1.21) nolu eşitlikteki i bölgesinin büyüme denklemi (1.22) ve (1.23) nolu eşitliklerle açıklanmaktadır. Yukarıdaki eşitliklerle, bölgelerarası faktör hareketleri ve bunların bölgesel büyümeye etkileri gösterilmektedir. Bu denklemlere göre faktör getirilerinin bölgelerarasında farklı olması, faktör hareketlerine neden olmaktadır.

Neo-klasik dengeli büyüme için tam kapasite büyüme yolu izlenmelidir. Bunun için yatırımlar ile tasarrufların eşitlenmesi gerekmektedir. Bu eşitliği faiz oranı sağlamaktadır. Tam kapasite büyüme için faiz oranı sermayenin getirisine eşit olmalıdır. Bölgeler arasında dengeli büyümenin korunması T, l ve a 'nın alacağı karşılıklı değerlere bağlı olarak sağlanmaktadır. Bunlar farklı bölgelerde eşitse dengeli büyüme vardır. l 'nin yüksek olduğu bölgede T en düşük değeri almalı, a farklı ise v değişebilir olmalı, T farklı ise a değişmemeli ki dengeli büyüme sağlansın. Bütün bunlar üretim faktörlerinin tam ikame olmasını gerektirmektedir. Böylece Neo-klasik modellerde dengeli büyüme için önemli olan büyüklük v olmaktadır. Denge durumunda $I_i=S_i$ ve bölge ihracat ve ithalatı dikkate alındığında $M_i-X_i=I_i-S_i$ olması zorunludur. Bölgenin yatırım ve tasarruf denklemleri $S_i=s_iY_i$; $I_i=k_iK_i$ durumunda (s_i ve v_i sabitken bile) bölgeye sermaye malı ithal edilmesi $k_i>y_i$ sonucunu vermektedir. Dolayısıyla dengeli büyüme için mal ve faktör piyasalarında tam rekabet, teknik ilerleme herkese açık olmalı, faktör akışkanlığı tam olmalı ve ölçeğe göre sabit getiri olmalıdır (Erkan, 1987: 17–19).

Neo-klasik bölgesel büyüme modelleri bölgesel analizlere uygun düşmemektedir. Bilindiği üzere Neo-klasik sistemlerde tam rekabet, tam istihdam, homojen bir tek ürün varlığı, iyi davranışlı bir üretim fonksiyonunun varlığı, ölçeğe göre getiri ve marjinal çözümler gibi varsayımlar söz konusudur. Bu varsayımlar ekonomik olayları, “nokta ekonomisi” anlayışı ile ele alıp, ideal koşullardaki çözümlerin sunulmasını sağlamaktadır. Oysaki sorunların nokta ekonomisinden mekan ekonomisine aktarılması, neo-klasik varsayımların geçersizliğini ortaya koymaktadır. Mekan içinde tam istihdamın gerçekleşmediği bölgeler olduğu gibi, bölgesel piyasalar çoğu kez mekan verilerine bağlı olarak oligopolist yapılar kazanmaktadır. Üretim faktörleri ile tekniğin mekan içinde

akışkanlığı ve dağılımı marjinal koşullardan sapan bir ortamda gerçekleşmektedir. Bütün bu özelliklerden dolayı, neo-klasik modeller bölgesel ekonominin temel karakterini yansıtmamaktadır. Bölgesel gelişme sorununun açıklanmasında bölgesel büyüme modellerinin yetersizliği görüldüğü için, aynı zamanda bölgesel gelişme teorilerinin geliştirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu teorilerde, büyüme modellerinin dar ve soyut model yapı ve çerçevesine sığmayan unsurlar dikkate alınarak bölgesel ekonominin temel özellikleri ön plana çıkarılmaktadır (Erkan, 1987: 19–20).

Neo-klasik yaklaşımın bölgesel büyüme farklılıklarını açıklamada en büyük eksikliği ekonominin talep yönünü göz ardı etmesinden kaynaklandığı görülmektedir. Bu eksikliği gidermek için daha sonraları analizlerine talep faktörünü de ilave eden modeller¹ geliştirmişlerdir.

1.2.2. Kutuplaşmış Bölgesel Kalkınma Teorileri

Kutuplaşmış bölgesel kalkınma teorileri, bölgesel büyüme modellerindeki denge düşüncesinin aksine, gelişme sürecinde oluşan farklılaşmalar, kutuplaşmalar ve dengesizliklerle ilgilenmektedir. Bölgesel kalkınmanın dinamiğini de bu farklılaşma, kutuplaşma ve dengesizlikler meydana getirmektedir. Bu açıdan mekan boyutunun dikkate alındığı bölgesel ekonomi literatürün de gelişme sürecindeki dengesizliklerle yoğun olarak ilgilenilmektedir.

Ekonomik ilişkilerin işleyiş ve dağılımında kutuplaşmış büyüme ve gelişmeyi mekan boyutunun analize dâhil edilmesi, oluşturmaktadır. Ekonominin mekan boyutunda oluşan dengesizlikler gelişme sürecinin lokomotifini görevini görmektedirler. Ekonomik sürecin kutuplaşma olgusu, sektörel ve bölgesel boyutta gerçekleştiğinden kutuplaşmış gelişme üzerine yapılan çalışmalar, sektörel ve

¹ Bu modeller arasında ihracat talep modelleri ve kümülatif nedensellik modelleri yer almaktadır. İhracat talep modelleri neo-klasik yaklaşımın üstünlüğü, bölgesel ekonominin arz yönünü ihmal etmeden talep faktörlerinin önemini vurgulamasından gelmektedir. Bununla birlikte talebin gelir esnekliğine, bölgenin ihracatına olan talebin belirlenmesinde sistematik bir yaklaşım geliştiremediği için eleştirilmektedir. Mrydal, Kaldor ve Dixon-Thirwall kümülatif nedensellik modelleri ise bölgeler arasında ücret ve kişi başına niçin yakınsama oluşmayabileceğini açıklamaya çalışmışlardır. Söz konusu modellerinde en büyük eksikliği gelişmiş bölgelerin başlangıçta nasıl gelişmiş ve geri kalmış bölgelerin de nasıl geri kalmış bölgeler olduğunu açıklayamamalarından ileri gelmektedir.

bölgesel kutuplaşmalar olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Sektörel kutuplaşmada, bölgesel kalkınma sektörel boyutta kutuplaşırken; bölgesel kutuplaşmada bölge boyutunda kutuplaşma ortaya çıkmaktadır (Erkan, 1987: 21).

1.2.2.1. Sektörel Kutuplaşmış Kalkınma

Sektörel kutuplaşmış kalkınma, kalkınma kutupları teorisi olarak da adlandırılmaktadır. Bu yaklaşım Fransız ekonomist François Perroux'un çalışmalarına dayanmaktadır. F.Perroux'a göre ekonomik kalkınma her yerde birden görülmez, farklı şiddetlerde çeşitli nokta ya da kutuplarda oluşur ve çeşitli yollardan oluşan nihai etkilerle tüm ekonomiye yayılır (Dinler, 1986: 307).

Ekonomik koşulların gereği olarak kalkınma, belli sektörlerde oluşmaktadır. Kalkınmada dengesizlik, sürükleyici karaktere sahiptir. Bu dengesizlik sektörel anlamda olabileceği gibi alansal anlamda da olabilir. Kalkınma kutuplarının oluşmasında hareketi başlatacak olan öncü sektörlerdir. Bu öncü veya sürükleyici sektörler vasıtasıyla kalkınma gerçekleşmektedir (Dinler,1986: 308–310).

F.Perroux büyüme kutupları ile kalkınma kutupları, büyüme merkezleri, çekirdek bölge vb. çeşitli kavramlarla ilgi kurmuş, ekonomik gelişmeyi soyut (sektörel-zamansal) mekan boyutlarında incelemektedir. Endüstriler arası ilişkiler ağının sektörel alandaki değişimi, soyut mekan boyutu içinde ortaya konmaktadır. Perroux “ekonomik mekanı”, ekonomik birimler arasındaki ilişkileri yansıtan “kuvvetler alanı” olarak görmektedir. Bir başka deyişle kalkınma kutbu, ekonomik kuvvetlerin oluşturduğu bir vektör olmaktadır. Böylece, ekonomi içinde sürükleyici bir birim etrafında, girdi- çıktı bağlantıları yoluyla birbiriyle sıkı etkileşim içindeki endüstriler topluluğunun yarattığı dinamik gelişme alanı bir büyüme kutbu olarak tanımlanmaktadır (Erkan, 1987: 21–22).

Belli bir ekonomik alanda faaliyetlerini sürdüren sürükleyici işletme, söz konusu alandaki toplam girdi ve çıktılarının önemli bir kısmını üretir ve tüketir. Sürükleyici endüstri ölçütü, bir endüstrinin girdilerini ve çıktılarını artırdığı zaman,

başka bir ya da birçok endüstrinin de satışlarını artırması şeklindedir. Sürükleyici endüstri istihdam olanakları sağlayan, kendisi gelişirken, mümkün olduğu kadar çok sektörü de beraberinde geliştirebilme özelliğine sahip olabilmelidir. Bu ise öncü endüstrilerin, önsel ve gerisel bağıllık katsayılarının² yüksek olması ve bu endüstri çıktılarına yönelen talebin, gelir ve fiyat esnekliklerinin büyük olmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla kalkınma kutbu oluşmasının ilk koşulu sürükleyici birimin olmasıdır (Dinler, 1986: 310–311).

Perroux'un büyüme teorisinde, sürükleyici firma veya endüstri yanında, bir de kilit firma veya endüstri kavramı söz konusudur. Kilit endüstri, endüstrilerarası ilişkiler sisteminin analizinde ortaya çıkmaktadır. Endüstrilerarası ilişkiler sisteminde, sürükleyici ve egemen endüstrinin üretimindeki artış, buna girdi veren bağlı endüstrilerin üretim artışını da uyarmaktadır. Eğer bu uyarılmış üretim artış hızı, egemen endüstrilerin başlangıçtaki büyüme hızından daha yüksek ise, bu endüstri kilit endüstri olarak adlandırılmaktadır. Kilit endüstrinin sürükleyici, yenilikçi ve dinamik olması durumunda, endüstriler arası ilişkilerin yapısı gelişme kutbunu yaratmaktadır. Perroux bu sorunlara değinmesine karşın, gerek sürükleyici endüstri, gerekse endüstriyel kompleks tanımlarını yeterince açık ve kesin olarak belirlememiştir. Sürükleyici endüstri ile endüstriyel kompleks arasındaki karşılıklı ilişkilerin açıklaması yetersiz kalmış, büyüme kutbu ile genel ekonomik gelişme ilişkisi de başarısız bir şekilde ele alınmıştır (Erkan, 1987: 22).

Büyüme kutbundaki endüstriler arası ilişkilerin derinlik analizi, girdi-çıktı tekniğinin yoğun kullanımı ile gerçekleşmiştir. Bu alandaki çalışmalar özellikle endüstriyel kompleks kavramının, ekonomik analiz ve planlama aracı olarak geliştirilmesini etkilemiştir. Bu gelişmeler, analizlere belli ölçülerde uygulanabilirlik kazandırmışsa da, statik ve karşılaştırmalı statik olarak uygulanan girdi-çıktı tekniği, büyüme kutuplarını dinamik özünden uzaklaştırmıştır. Perroux'un büyüme kutbu yaklaşımı sektörel ilişkileri ön planda tutarken, gelişme olayının bölgesel ilişki ve dağılımını geri plana itmiştir (Erkan, 1987: 23).

² Önsel bağıllık, öteki sektörlere satışları ifade etmektedir. Gerisel bağıllık ise öteki sektörlerden alışları ifade etmektedir. Önsel ve gerisel bağıllığın toplamından oluşan toplam sektörlerarası bağıllık katsayısı yüksek olan sektörler, ağırlık verilmesi gereken sektörlerdir.

1.2.2.2. Bölgesel Kutuplaşmış Kalkınma

Perroux tipi bir büyüme kutbunda, ister kutbun içsel bağlantıları, isterse diğerleriyle olan ilişkileri ele alınsın, sorun aynı kalmakta ve endüstriler arası ilişkiler sistemi olarak kendini göstermektedir. Bunun yanında, farklılaşma ve dengesizlikleri gelişme sürecinin motoru olarak, bölgesel boyutta ele alan bölgesel kutuplaşmış gelişmeye yönelik analizlerde çok geçmeden ortaya çıkmıştır. Bu analizlerin ilk örnekleri, Myrdal, Hirschman ve Boudeville tarafından ortaya konulmuştur (Erkan, 1987: 23).

● *Hirschman ve Myrdal Yaklaşımları*

Hirschman ve Myrdal'ın öncelikle bölgelerarası etkileşim ve ilişkilerin analizlerine yöneldikleri görülmektedir. Hirschman ve Myrdal'a göre; bir ülkenin ekonomik gelişmesi bütün bölgelerde ve aynı zamanda oluşmamaktadır. Tersine, ekonomik gelişmenin, ilk başladığı bölgelerde yoğunlaşıp güçlendiği görülmektedir. Böylelikle Hirschman'a göre, gelişme süreci bölgesel düzeyde de zorunlu olarak "dengesiz gelişme" şeklinde ortaya çıkmaktadır.

İktisadi gelişmenin ülke genelinde sağlanabilmesi için, çeşitli bölgelerde "büyüme noktalarının" oluşturulması gerekmektedir. Büyümenin devamı, büyüme noktasında oluşan toplanmanın yarattığı dışsal ekonomilerden kaynaklanmaktadır. Hirschman büyüme noktalarında toplanan endüstriler arası ilişkileri inceleme konusu yapmıştır. Büyüme noktalarına sahip bölgeler "gelişme bölgelerini" oluştururken, az gelişmiş veya gerileyen bölgeler ise büyüme noktalarından mahrum bölgeleri oluşturmaktadır. Bir gelişme bölgesi, çevreye çeşitli etkiler yaymaktadır. Hirschman ve Myrdal, bu etkileri olumlu yayılma ve olumsuz yayılma etkisi olarak gruplandırmaktadır (Erkan, 1987: 24).

Olumlu yayılma etkisi (spread veya trickling down effects), büyüme kutbundan yayılan çevrenin gelişmesini sağlayan etkidir. Bu etki, gelişmiş, az gelişmiş ya da büyüme kutbu ile onun hinterlandı arasında ortaya çıkan mal ve faktör

hareketlerine bağlı olarak kendini göstermektedir. Olumlu yayılma etkisi (backwash veya polarization effect) ise, büyüme kutbundan, diğer bölgelerin gelişmesini engelleyen negatif etkiler yaymaktadır.

Hirschman'ın analizlerinde olumlu etkilerin gücü zamanla artarken, olumsuz etkilerin gücü azalmaktadır. Örneğin, yetişmiş işgücünün az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgeye göçü başlangıçta, geri bölge açısından bir kayıp olmakta ve bölgelerarası kutuplaşmayı artırmaktadır. Fakat az gelişmiş bölgedeki işgücü fazlasının erimesi, işgücünün marjinal verimliliğini artırmakta ve az gelişmiş bölgede yayılma etkisi devreye girmektedir. Myrdal'a göre ise gelişmiş bölgede ise olumlu etkiler ağırlık kazanırken, aradaki ilişkinin geri bölge aleyhine işlenmesi olumsuz etkilerin daha da yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Çünkü bölgeler arasındaki ilişkiler, dönüşlü ve kümülatif nedensellik içinde gelişmiş bölgenin daha da gelişmesini sağlarken, geri bölgenin daha da yoksullaşmasına yol açmaktadır. Dışarıdan müdahale edilmesi durumunda kümülatif gelişme, yayılma ve geri itme etkilerine bağlı olarak gelişen bölgede sürekli olumlu, diğerlerinde sürekli olumsuz yönde işlemekte ve bölgelerarası dengesizlik gittikçe artmaktadır (Erkan, 1987: 24–25).

•*J. Friedman Yaklaşımı: Merkez-Çevre Modeli*

J. Friedman'nın yaklaşımı, bölgesel modeli merkez-çevre modeli olarak ele almaktadır. Friedman'a göre bölgesel gelişmenin merkez-çevre ilişkisi şeklinde farklılaşması, özellikle endüstrileşme öncesi ekonominin endüstriyel yapıya geçiş döneminde ortaya çıkmaktadır. Bu aşamada ekonomik gelişme belli bir merkez etrafında etkin bir şekilde yoğunlaşırken, diğer bölgeler buraya bağlı duruma geçmektedir. Bu yüzden merkez-çevre ilişkisi “koloniyel” bir yapı göstermektedir; çünkü çevrenin merkeze bağımlılığı, sermaye, yetişmiş işgücü ve doğal kaynakların hepsinin çevreden merkeze doğru akmasına yol açmaktadır (Erkan, 1987: 25).

Merkezdeki ekonomik gelişmenin hızlanmasına karşın, merkez tarafından kontrol edilen çevre sürekli yoksullaşmaktadır. Merkezdeki bu gelişmeler, yapısal değişmelerin, yeniliklerin ve bilgi alışverişinin yoğunlaştığı dinamik bir süreç

yaratmaktadır. Böylece çevredeki geleneksel toplum yapısına karşın merkez, yenilikçi değişmelerin odak noktası olmaktadır. Yeniliklerin şehirsal alanda ortaya çıkması şehirlerin önemini arttırmıştır. Friedman için asıl önemli nokta, şehirlerin yenilikçi merkezler olmalarıdır. Yenilikçi değişmelerin odak noktası olarak oluşan merkez, çekirdek bölge (core region) olarak adlandırılmaktadır. Çekirdek bölge yeniliklerin merkezi olması, gelişmenin çevreye yayılması kolaylaştırmaktadır (Erkan, 1987: 26).

•*Boudeville Yaklaşımı ve Lösch- Cristaller Modelleriyle İlişkisi*

Coğrafik mekan ve bölge kavramına asıl açıklık kazandıran Boudeville olmuştur. Boudeville'ye göre endüstriler arası ilişkileri veren girdi-çıkıtı ilişkisi şeklindeki matematiksel mekanın, coğrafik mekana uygulanması sonucunda ekonomik mekana ulaşılmaktadır. Dolayısıyla, ekonomik mekan hem bölgeler hem de sektörlerarası ilişkileri içermektedir. Ekonomik süreç hem bölgesel hem de sektörel boyutlarda oluşmaktadır. Boudeville ekonomik mekanı; benzer öğelerden oluşan “homojen”, merkezci ve merkez kaç kuvvetlere sahip farklı gelişme odakları gösteren “heterojen ve kutuplaşmış” ve gelişme politikasının bir aracı olan “plan mekanlar” diye üçe ayırmaktadır (Dinler, 1986: 79–80).

Kutuplaşma, coğrafik- fonksiyonel mekanda oluşmaktadır. Bu durumda, coğrafik büyüme kutbunun oluşması için, bölgesel sürükleyici endüstriyel birim veya komplekslerin varlığı gerekmektedir. Endüstriyel kompleks, sıkı bir ilişki içinde olan ticaret, üretim ve diğer önemli ilişkilerde bulunan, belirli yörede yerleşmiş faaliyetler olarak ifade edilmektedir. Söz konusu faaliyetler arasında enerji üretim endüstrisi, hammadde endüstrisi ve tarımsal faaliyetler yer almaktadır. Sürükleyici endüstri ise bir endüstrinin faaliyetlerini artırmasının diğer endüstrilerin faaliyetlerinin artmasına neden olan endüstriye denmektedir. Endüstriyel komplekste birden fazla sürükleyici endüstri mevcuttur. Dolayısıyla bölgesel ekonomik gelişme, endüstriyel komplekslere dayalı şehirlerarası ilişkiler tarafından belirlenmektedir (Dinler, 1986: 311–312).

Büyüme kutuplarını coğrafik mekana aktararak, sürükleyici endüstrilere ve endüstriyel komplekslere sahip şehirlerin, bölgesel (coğrafik) büyüme kutupları oluşturması görüşü Boudeville'yi Lösch ve Cristaller'in geliştirdiği merkezi yerler teorileri ile ilgilenmeye götürmüştür. Bu teoriler bölgesel gelişme teorileri olmamakla birlikte, bu alanda bazı teorik bilgiler sunmaktadırlar. Çıkış noktası von Thünen olan merkezi yerler teorisinde, üretim faktörlerinin coğrafik mekanda optimal dağılımı incelenmektedir. Bu teoriler bölgesel gelişmeyi açıklamaya değil, ekonomik faaliyetlerin ve üretim faktörlerinin bölgesel dağılımını açıklamaya yöneliktir. Merkezi yerler teorisi, ekonomik faaliyetlerin yalnızca coğrafik mekan dağılım ve endüstriyel kompleks ile ilgilenmektedir. Bölgesel gelişme ilgi alanı dışında kalmaktadır. Buna karşın Boudeville tipi büyüme kutbu, hem coğrafik hem de ekonomik-fonksiyonel, yani endüstriyel yığılma ve kutuplaşmaları açıklamaya çalışmaktadır (Erkan, 1987: 29–30).

Eski diye tabir edilen 1970'lerin sonlarına kadar uygulanan bölgesel kalkınma politikalarıyla bağlantılı olarak, mekansal araştırmalarda kademelenme kavramı egemen olmuş ve üretim sistemlerinin mekansal gelişimi tanımlanırken merkezden yayılma ve kademeli dağılma kavramlarının kullanıldığı aşamalı modeller ile ölçek ve kutuplaşma kavramlarına dayalı yöntemler öne çıkarılmıştır. Dolayısıyla mekan etkilenen öge olmuştur (Eraydın, 1992: 185–186).

Uygulanan eski bölgesel kalkınma modelleri ya da exojen bölgesel kalkınma modelleri, Fordist üretim sistemi ve Keynesyen ekonomi politikalarıyla yakından bağlantılıdır. Bu modellerde mekan etkilenen öge olmuş ve çok kademeli örgütlenme biçimi çevre-merkez modeli şeklinde kalkınma anlayışı 1970'lerde önemini yitirmiştir. Yeni anlayış çerçevesinde mekan tarihsel süreçte farklı yerel dönüşümleri ve tepkileri içine alan ekonomik ve sosyal ilişkilerin çökeldiği bir boyut olarak ele alınmaktadır (Eraydın, 1992: 186).

1970'lerin ilk yarısında batı ekonomilerinde yaşanan durgunluk, hem endüstriyel gelişmeye hem de toplumun hayat standartlarına önemli bir ivme kazandıran Keynesyen ekonomi politikaları ve fordist sistemin önemini yitirmesine,

işsizlik ve geleceğe dönük belirsizliğin artmasına neden olmuştur. Söz konusu dönemde gelir ve işsizlik kriterleri açısından merkez-çevre bölgeler arasındaki kalkınma farkları artmış, çoğu endüstriyel bölge zayıflamış ve yeni bölgeler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler, süregelen bölgesel kalkınma vizyonunun sorgulanmasına neden olmuştur. 1980'lerin başından itibaren bölgesel kalkınma teorilerinde önemli revizyonlara gidilmiş eski (exojen-dışsal) bölgesel kalkınma anlayışı yerini yeni (endojen-içsel) bölgesel kalkınma anlayışına bırakmıştır (Çetin, 2005: 2)

1.2.3. Yeni Bölgesel Kalkınma Teorileri

Yeni bölgesel kalkınma yaklaşımı üretim sistemindeki değişmeye paralel meydana gelmiştir. Fordist üretim sisteminin 1970'li yılların sonlarına doğru çözülüp, post-fordist üretim sistemine geçilmesiyle birlikte, eski geleneksel bölgesel kalkınma anlayışı prestij kaybetmeye başlamış; post-fordist kuramlar çerçevesinde, mekanın dinamizmini ve sosyo-ekonomik gelişim süreci içerisindeki belirleyiciliğini irdeleyen yerel kalkınma anlayışı gündeme gelmiştir (Karaçay ve Erden, 2005: 112).

Yerel kalkınma anlayışı, yöreye özgü koşulların ve kaynakların önem kazandığı bir anlayıştır. Bu yaklaşımda küreselleşmeye daha iyi uyum sağlayabilecek üretim örgütlenmesine ve yerelin özgünlüğüne dayalı bir kalkınma modeli benimsenmiştir. Bu yaklaşım kapsamında geliştirilen yeni endüstriyel kalkınma modelinde geçerli üretim sistemi küçük ve orta boy işletmelerin sürükleyici olduğu esnek üretim sistemleridir ve bölgelerin refahını artırıcı faaliyetler bölgelerin kendilerine has kaynaklarıdır (Coffey ve Polese, 1985: 88–91).

Yerel kalkınma anlayışı ile birlikte içsel (endojen) kalkınma modelleri gündeme gelmiştir (Lowe, Jonathan ve Ward, 1995: 90–91; Malecki,1994:126). Endojen kalkınma modelleriyle birlikte bölgesel kalkınmada yerel kalkınma anlayışı kapsamında yerel yenilik, yerel girişim, yerel kapasite önemli konuma geldi. Böylelikle 1970'li yılların sonuna kadar egemen olan kitlesel üretim yerine esnek üretime hakim üretim sistemi olmuştur. Bununla birlikte, esnek üretim birimleri olan

ve krizlere esnek yapıları sayesinde daha dayanıklı üretim birimleri olan küçük ve orta boy işletmeler önemli hale gelmiştir (Capello, 1996: 486–488).

1980 ve 1990'lı yıllarda, Marshall tipi sanayi odakları ya da yenilikçi alanlar gibi yaklaşımlar altında kalkınma sürecinin içselleşmesi, geliştirilmiş ve genişletilmiştir. Kalkınmanın içselleşmesine farklı noktalardan odaklanan bu yaklaşımlarda, esas olarak, bölgelerin uluslararası piyasada belirli bir yer edinebilmeleri koşuluna vurgu yapılmış ve bunun içinde rekabet gücünü yüksek kılabacak yenilikçi sürece sahip olmalarının ve bu yenilikçi süreci sürekli kılmalarının gerekliliği ortaya konulmuştur. Böyle bir amaç adına hiçbir bölgeye standart bir programın dayatılmayacağını öne süren bu yaklaşımlarda, kalkınmanın içselleşmesi sürecinin gerçekleşmesi için üç önemli mekanizmanın çalışması gerektiği ifade edilmiştir. Kalkınmanın içselleşmesi sürecinin gerçekleşmesi için gerekli ilk mekanizma olarak, bölgesel birimlerin (fiziki ve beşeri sermaye, know-how, bölgesel sermaye, ajanlar vb.) ve bu birimler arasındaki karşılıklı etkileşimin tetiklediği *yenilikçi mekanizma* değerlendirilmiştir (Karaçay ve Erden, 2004: 83).

Yenilik süreçleri, genelde çeşitli mal ve hizmetler, insan kaynakları, kullanım bilgisi, sermaye ve kurallar gibi bir bölgenin yapısal unsurlarıyla ilişkili olup, bunları farklı şekillerde etkiler. Yenilikler, bir ürün ve teknoloji ile ilgili olabileceği gibi, yapısal ve organizasyonel de olabilir. Yenilikler, bölgenin kalkınma dinamiklerinin bir kısmı ya da tamamının yeniden planlanmasına, bölgenin teknoloji ve piyasa çevresi ile uyumu ve sürekliliğinin sağlanmasına yardımcı olur. Bu süreçler, yeni teknolojik gelişme ve entegrasyon, yeni ürün ve üretim organizasyonu modellerinin oluşması ve piyasalara adaptasyon ile birlikte kendini gösterir. Yenilik süreçleri, teknoloji, piyasa ve kaynakların yapısına yani çevrenin özelliklerine ve bu unsurların bölge için yeni fırsatlar yaratmasına bağlı olarak yerel- bölgesel bazda farklılıklar göstermektedir (Çetin, 2005: 3).

Kalkınmanın içselleşmesi sürecinin gerçekleşmesi için gerekli ikinci mekanizma, sistemin federatif yeteneğini güçlendirme süreci olarak, kolektif kimlik değerlerini, ortak aklı, işbirliği ve dayanışmayı sağlayan ve bu noktada kalkınmanın

içselleşmesi sürecini besleyen *kültürel entegrasyon* mekanizmasıdır (Karaçay ve Erden, 2004: 83). Kültürel entegrasyon süreçlerinin temel fonksiyonu, bölgenin farklı kesimleri arasındaki uyumu ve ilişkileri geliştirmek, onlara kolektif faaliyet gösterme yeteneği kazandırmaktır. Kültürel entegrasyon süreçleri, ticaret anlaşmaları, ticaret birlikleri ve hakim gruplar gibi sosyo-ekonomik organizasyonlar başta olmak üzere yerel otoriteler, medya, siyasi parti ve işletmeler ile ilişkilidir (Çetin, 2005: 4).

Son mekanizma olarak, bölgesel kalkınmanın kendi kendini besleyen sürece girebilmesi için gerekli *yeniden üretim* mekanizması kabul edilmiştir. Bu süreçte üretim sadece belli zamanda çıktıya dönüştürülmez, aynı zamanda tüm şartların geliştirilmesini de sağlar. Böylelikle bu süreçler sayesinde sosyo-ekonomik ve çevresel yapının korunması sağlanabilmektedir (Karaçay ve Erden, 2004: 83).

İçsel ya da endojen bölgesel kalkınma anlayışında bölgesel aktörler, kaynaklar ve kurumlar birbiriyle etkileşim halinde olan ve bölgesel dinamikler olarak nitelendirilen bölgesel alt sistemleri oluşturmaktadırlar. Bu dinamikler yerel üretim sistemleri, şehir sistemleri ve yenilikçi çevre olarak adlandırılmaktadır. Yerel üretim sistemi geniş anlamda birbiriyle yoğun ilişkiler içinde olan üretim birimlerinden oluşur. Yerel üretim sistemi; teknoloji merkezleri, endüstriyel bölgeler ve esnek uzmanlaşma yaklaşımları kapsamında daha spesifik olarak da değerlendirilebilir (Çetin, 2005: 5).

Teknoloji merkezleri yaklaşımı çerçevesinde üretim sistemi; bilimsel ve teknolojik enformasyonun ön planda olduğu, tamamen üretim odaklı bir sistemdir ve yenilikler üretim sisteminin gelişmesinde önemli bir faktördür. Endüstriyel bölgeler yaklaşımında üretim sistemi ise sosyal, kültürel ve ekonomik olarak coğrafik bir alana yerleşmiş olan KOBİ'lerden oluşan, oldukça uzmanlaşmış bir yada birkaç üretim sürecinin yer aldığı ve firmalar arası ilişkilerin çok yönlü ağlar ile sağlandığı bir sistem olarak görülür. Bu yaklaşım bağlamında üretim sistemi; işletme ve kurumlar gibi tüm yerel aktörler arasında fikir birliğini, sıkı ve ileri düzeyde ilişkileri ve bu ilişkileri geliştirme yeteneğini ön plana çıkarmaktadır. Böylelikle, işletmelere

esneklik ve uyum kabiliyeti kazandırılarak bölgenin endojen kapasitesi ortaya çıkarılmakta ve dolayısıyla üretim sistemi önemli bir kalkınma unsuru olarak fonksiyon görmektedir (Çetin, 2005: 5).

1970 başlarında yaşanan kriz neticesinde bir taraftan Keynesyen politikalar önemini kaybederken diğer taraftan kitlesel üretimin yerini fordist üretim almıştır. Kitlesel üretimin egemen olduğu sektörlerde piyasaların doyması, piyasaların bölünmesi, rekabetin artması ve yaşanan petrol krizlerinden dolayı oluşan belirsizlik, bir istikrasızlık ortamı oluşturmuştur. Bu istikrasızlıklar neticesinde önemini yitiren kitlesel üretim yerine esnek bir üretim sistemi olan, post-fordist üretim sistemi gündeme gelmiştir (Duranton, 2004: 307–309).

Esnek üretim sistemlerinin üretim birimleri, küçük fakat yüksek derecede uzmanlaşmış işletmeler yani KOBİ'lerden meydana gelmektedir. Bu işletmeler, değişen piyasa koşullarına çabuk uyum sağlayan dinamik ve esnek bir yapı sergilemektedirler. KOBİ'ler; bölgesel düzeyde ekonomik faaliyetlerin dağılımını sağlayarak istihdam ve gelir sağlamak suretiyle büyük şehir merkezlerine göçü engellemekte, zamansal gelişme süreci içerisinde bölgenin olanakları ve uygulanan ekonomi politikalarına bağlı olarak bölgede canlı, yaşama ve büyüme potansiyeli yüksek yeni işletmelerin doğuşuna ortam hazırlamaktadırlar. Böylece, bölgesel düzeyde endojen kalkınma için bir tür “küvez” ortamı yaratma fonksiyonunu da üstlenmiş olan bu işletmeler, bölgesel kalkınmayı hızlandırmış olacaktırlar. Sonuç olarak bu yaklaşımlar çerçevesinde ele alınan üretim sistemleri; esnek üretime olanak tanınması, yerel kaynakları harekete geçirmesi ve bu kaynakların potansiyelinden azami ölçüde yararlanmaları, içsel yapısından kaynaklanan yüksek yenilikçi potansiyeli, daha az bürokratik karar verme süreci, teknoloji ve piyasa değişimlerine karşı oldukça yüksek uyum yeteneğinden kaynaklanan yönetim ve üretim esnekliği özelliklerini bünyesinde barındırdığından endojen bölgesel kalkınmanın temelini oluşturmaktadırlar (Çetin, 2005: 5–6).

Endojen kalkınmanın dinamiklerinden biri de şehir sistemleridir. Şehir alanı, beşeri yeteneklerin uzmanlaştığı ve farklılık arz ettiği, çeşitli ilişki ve mübadelelerin

gerçekleştiği bir mekan olarak tanımlanabilir. İşletme odaklı hizmet aktivitelerinin şehirlerde gerçekleştiği bilinmektedir. Bu aktiviteler; piyasa aktiviteleri (dizayn, pazarlama, satış, promosyon, reklam, toptan taşımacılık ve perakende satışlar gibi), teknoloji bazlı aktiviteler (ar-ge, teknoloji izleme ve uzman raporu hazırlama gibi), firmanın yönetimine yardımcı aktiviteler (finans, vergileme, sigorta, yönetim danışmanlığı, kalite kontrol ve teknik hizmetler gibi)'den oluşmaktadır. Ayrıca ticari fuarlar, teknoloji parkları, araştırma-eğitim merkezleri, ticaret merkezleri ve kültürel merkezler gibi karşılıklı ilişkilerin yoğunlaştığı alanlar şehirlerde yerleşmiş olup, buradaki aktiviteler de işletmelerle doğrudan ilintilidir. Şehirde faaliyet gösteren aktörler, gelir ve istihdam kaynağı olduğu gibi, bilgi akışı da sağlamaktadırlar (Çetin, 2005: 6-8).

Endojen bölgesel kalkınmanın diğer bir dinamiği yenilikçi çevre oluşturmaktır. Yerel üretim sistemleri ve şehir sistemleri endojen bölgesel kalkınmanın temelini oluştururken, bölgenin dinamik yapısının sürdürülmesi için yenilik kapasitesine sahip olması gerekmektedir.

Yenilikçi çevre teorisi 'yerel üretim sistemi-local production system', 'yerel çevre-local context' ve 'sanayi bölgesi-industrial district' gibi yerel çevre modellerinin çatısı altında geliştirilen teorilerin dinamik karşılığı olarak önemsenmektedir. Yenilikçi çevre, her bir yörenin kalkınma dinamikleri üzerinde durur ve bunların temel kaynağına iner. Bunlar; yerel sinerji ve yerel yeniliklerin oluşumunda önemli fonksiyona sahiptir. Bu yaklaşım farklı alansal düzeylerde uygulama özelliği göstermektedir (Terluin, 2001: 81).

Yenilikçi çevre teorisinde işletmeler arasında yakın işbirliği ve etkileşim ile uzmanlaşmış emek piyasalarından doğan pozitif dışsallıklar ön plana çıkmaktadır. Ön plana çıkan bu unsurlar KOBİ'lerden oluşan yerel üretim sistemlerine rekabet gücü sağlamaktadır ve mekan artık statik değil, dinamik uyarılma ve yayılma yolları olarak kabul edilmektedir (Bramanti ve Ratti, 1997: 5).

Yenilikçi çevre teorisi, GREMI (Groupe de Recherche Européen sur les Milieux Innovateurs) tarafınca üzerinde çalışılmış ve ileri sürülmüştür. GREMI yerel yenilik süreçleri ve mekan kalkınması alanında teorik ve ampirik çalışmalarla ile uğraşan Avrupa ve Kuzey Amerika okullarının uluslararası bir birliğidir. Birlik Paris üniversitesinden Philippe Ayclot (1984) ve daha sonra başkanlığını yapan Roberto Camagni (Milan) tarafından kurulmuştur. Bu birliğin geçmiş ve şimdiki bazı üyeleri şunlardır; David Keeble, Roberta Capello, Richard Gordon, Denis Maillat, Michel Quevit ve Roberta Rabellotti'dir.

GREMI yaklaşımından başka, bir bölgeye ait üretim ve yenilik sistemi üzerine odaklanan diğer dört okul; İtalyan bölge okulu, Kaliforniya yeni endüstriyel coğrafya okulu, Fransız düzenleyici okul ve evrim kuramı yandaşı-sanayicilik okulu'dur (Bramanti ve Ratti, 1997: 15). GREMI yaklaşımı endüstriyel davranışı bir coğrafik alan sınırları içinde kavramlaştırır. Endüstriyel davranışın yenilik tarafından sürüklendiği kabul edilir. Yenilikçi çevrenin iki ölçütü aşağıda verilmektedir (Terluin, 2001: 82–83):

● ***Yerel Çevre (local milieu-environment)***

Ağırlıklı olarak esnek üretim biçimi olan KOBİ'lerden oluşan firmalar arasındaki yerel girişimcilik, yakın işbirliği ve etkileşim ile emek piyasasından kaynaklanan dışsallıklar gibi faktörler yerel çevrenin rekabet gücünü belirlemektedir (Camagni, 1995: 318).

● ***Yenilik Süreçleri (innovation process)***

Bu süreçler yerel çevreye, taklit etme, teknoloji geliştirme, hızlı reaksiyon kabiliyeti kazandırmaktadır. Ayrıca kaynakların üretimi azalan sektörlerden yenilerine kaydırarak, yerel çevreye dinamik bir etkinlik sağlamaktadırlar (Camagni, 1995: 318).

Üretim sistemine yeni kaynaklar sağlama ve bu sistemlerin dönüşümünü teşvik etme yeteneğine sahip olan yenilikçi çevrenin endojen bölgesel kalkınma üzerinde etkili olabilmesi için gerekli hususlar şunlardır (Camagni, 1995: 318).

- Yerel kaynaklarının bağlılığı
- Yerel aktörler ve faktörler arasında sinerji yaratılması
- Dış çevredeki enerji ve kaynaklardan yararlanılması
- Yenilik sürecinin devamlı olması

Endojen kalkınma potansiyelinin ortaya çıkmasına yardımcı olan diğer bir unsur dışsallıklardır. Bir bölgenin endojen kalkınması; yakınlık, farklılık ve erişilebilirlik olgularıyla açıklanabilen pozitif dışsallıkların yaratılmasına bağlıdır. Burada yakınlık ile coğrafi mesafenin minimize edilmesi kastedilmektedir. Farklılık, bağımsız ilişkilere girebilen aktörler ile sosyo-ekonomik aktivitelerin çeşitlilik arz etmesi olarak tanımlanmaktadır. Erişilebilirlik ise iletişim kurma, anlama, öğrenme, yeteneği anlamında kullanılmaktadır (Çetin, 2005: 10).

Kısaca, endojen kalkınmanın sağlanabilmesi ve bölgede pozitif dışsallıkların oluşması için, yerel üretim sistemleri ile şehir sistemleri arasında sıkı bir uyum ve bu uyuma dinamiklik kazandıracak yenilikçi çevrenin etkileşim halinde olması gerekmektedir.

1.3. BÖLGESEL DENGESİZLİĞİN OLUŞUMU VE ETKİLERİ

Sanayi Devrimi ile birlikte hem ülkeler arasında hem de ülkelerin kendi bölgeleri arasında bölgesel dengesizlikler ortaya çıkmıştır. Bir ülkenin sınırları içinde görülen bölgesel dengesizlik ise 1929 Büyük Dünya Buhranı'ndan sonra dikkat çekmeye başlamıştır. Söz konusu bölgesel dengesizlikleri gidermeye yönelik politikalar II. Dünya savaşı sonrası uygulanmaya başlamıştır.

Bölgesel dengesizlik bölgeler arasında görülen eşitsizlikler olarak tanımlanabileceği gibi dar anlamda ekonomik ve sosyal fırsat eşitsizliği olarak da

tanımlanabilmektedir. Ekonomik fırsat eşitsizliği, farklı bölgelerdeki kişilerin gerek iş bulma, gerekse eşit işe eşit ücret elde etme fırsatına sahip olamamaları şeklinde tanımlanmaktadır. Sosyal eşitsizlik ise farklı bölgelerde yaşayan kimselerin sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri, sanat faaliyetlerinden aynı derecede yararlanamamaları, hatta eş seçiminde aynı olanaklara sahip olamamaları olarak tanımlanmaktadır (Dinler, 1986: 111).

Gelişmiş ve gelişmekte olan her ülkede görülen bölgesel dengesizliklerin şiddeti ve derecesi ülke gelişimi ile paralellik göstermektedir. Bu bağlamda gelişmiş ülkelerde görülen bölgesel dengesizlik şiddeti, gelişmekte olan ve az gelişmiş bölgelere göre daha düşüktür. Ekonomik gelişme önünde büyük bir engel olan ancak II. dünya savaşından sonra mücadele edilen bölgesel dengesizliklerin geçmişi aslında yaklaşık iki yüz yıl öncesine dayanmaktadır.

1.3.1. Bölgesel Dengesizliğin Ortaya Çıkışı ve Türleri

Ekonomik gelişmenin “eski teknik” dönemden itibaren çeşitli nedenlerle ekonomik faaliyetlere elverişli koşullarla sahip olan, ayrıcalıklı bölgelerde başladığı görülmektedir. Eski teknik dönem, kömür ve demirin kullanıldığı ve 1767 yılında başlayan, 80 yıl boyunca devam eden bir dönemdir. Bu dönemde bazı merkezlerde başlayan bu gelişme hareketi, içsel ve dışsal ekonomiler sonucu giderek artarken, bu merkezleri daha da geliştirmiştir. Gelişme noktasından yoksun olan öteki bölgeler de ise duraklama hatta gerileme bir kural haline gelmiştir. Gelişme noktaları etrafında, yoğun bir ekonomik ve sosyal hareketliliğin giderek artması sonucunda bölgeler arası dengesizliğin ortaya çıkması, kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu gibi, ekonomik gelişmenin de bir koşuludur. Yine bu dönemde bölgeler arasında gelir dağılımı çok adaletsiz ölçüde olduğu görülmektedir (Dinler, 1986: 113–117).

Bölgesel dengesizlikleri üç başlık altında değerlendirmek mümkündür. Bu dengesizlikler; doğal ve coğrafi dengesizlik, ekonomik ve fonksiyonel dengesizlik, sosyal dengesizlikler diye sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma dengesizliğin alanına ve kapsamına göre yapılmaktadır.

●*Doğal ve Coğrafi Dengesizlik*

Doğal ve coğrafi dengesizlik, doğal ve fiziki kaynakların dağılımından meydana gelmektedir. Hinterlandına göre gelişmiş bir konumda olduğu için cazibe merkezleridir. Doğal ve coğrafi dengesizlik, ekonomik dengesizliğin de oluşumuna neden olmaktadır. Liman ve maden kentleri bu dengesizliğin en iyi örnekleridir. (Bayraktutan, 1994: 186):

●*Ekonomik veya Fonksiyonel Dengesizlik*

Bu çeşit dengesizliğe sahip olan bir ekonomide, aynı üretim faktörleri, farklı pazarları olan farklı bölgelerde farklı kazançlar elde ederler. Üretim faktörlerinin eşit olmayan dağılımı, gelişmiş ve geri kalmış bölgeler arasındaki farkın temel nedenlerinden biridir. Bir bölgede üretim faktörlerinden birinin hiç olmaması veya çok sınırlı oluşu, verimli bir üretimde bulunmayı engellemektedir. Çünkü her bölgede eşit aynı kalitede ve aynı miktarda üretim faktörünün bulunması ender görülür. Üretim faktörlerinin bazen birbirlerinin tamamlayıcısı olduklarından o bölgede olmayan üretim faktörü yerine diğerlerini ikame etmek mümkündür. Bu konuda bir noktaya kadar bir elastikiyetin varlığı ileri sürülebilir. Bu noktaya yaklaştıkça üretim maliyetleri artar ve bu noktanın ötesinde üretim olanaksız hale gelir. Üretim olanaksızlıkları karşısında ileri bir teknoloji seviyesinde sınaî üretim yapılması engellenmektedir. Bundan dolayı, geri kalmış bölgelerde kapalı aile tipi üretimde bulunduğu ve pazarlama olanaklarının yetersiz olduğu ortaya çıkmaktadır. Yatırımın iktisadiliğini gerçekleştiremeyen sanayi kolları bu gibi bölgelere yerleşemeyecek, ya da gelişmiş bölgenin rekabeti karşısında kurulsada dahi, faktörlerin eşit olmayan dağılışı, tarım dışı faal nüfus durumu, işyerlerinin coğrafi dağılımı ve yol durumu da dengesizliğin içinde düşünülecektir (Erkal, 1990: 39–40).

●*Sosyal Dengesizlik*

Farklı bölgelerde yaşayan insanların faydalandıkları sosyal hizmetlerin miktar ve kaliteleri arasındaki farklar sosyal ve kültürel dengesizlikleri ortaya

çıkarmaktadır. Bu farklar eğitim, kültür ve sağlık hizmetleri sahasında ortaya çıkmaktadır (Bayraktutan, 1994: 186).

Doğal ve coğrafi dengesizliklerin oluşumunda insanların katkıları bulunmadığı halde, ekonomik ve sosyal dengesizliklerin oluşumunda insanların katkıları bulunmaktadır. Bir bölge hızla gelişirken, diğer bölgelerin hiç ilerlemediği hatta gerilediği görülebilmektedir. Çünkü bir ülkenin kalkınma sürecine giren bölgesi ile diğer bölgeleri arasında olumlu ve olumsuz yönde bir takım ilişkiler olacaktır. Bu ilişkiler, kalkınmakta olan bölgelerin, diğer bölgeler üzerinde yaptığı iki etki şeklinde ifade edilmektedir. Bu etkiler gelişmeyi hızlandırıcı ve gelişmeyi durdurucu etkiler olarak adlandırılmaktadır (Dinler, 1986: 117).

1.3.2. Bölgesel Dengesizliğin Gelişmeyi Hızlandırıcı Etkileri

Bölgesel dengesizliğin gelişmeyi hızlandırıcı etkileri olumlu etkiler olarak da adlandırılabilir. Gelişmekte olan bir bölgenin, ülkenin öteki bölgeleri üzerinde “ belli bir merkezkaç atılış hareketi” ile ifade edilen söz konusu etkileri, bölgesel dengesizliğin olumlu etkilerini oluşturmaktadır (Dinler, 1986: 120).

Gelişmeyi sağlayıcı veya gelişmeyi hızlandırıcı etkiler şöyle sıralanabilir (Şanlı, 1998: 146):

—Gelişen bölgenin az gelişmiş öteki bölgelerden hammadde ve tarım ürünleri talebi artar. Böylelikle ürünlerine pazar bulan az gelişmiş bölge üretimini artıracak, bazı sektörler de teknik ilerlemeler bölgeye girecek ve bölgede istihdamın artması sağlanmış olacaktır.

—Az gelişmiş bölgedeki doğal kaynakların, gelişmiş bölgenin üretimine uyan, tamamlayıcılık özelliği olması durumunda gelişmiş bölge girişimcileri gelişen bölgede doğrudan yatırımlar yapabilir. Bu durumda yapılacak yatırımın sosyal faydasından ötürü bölgenin gelişimine katkıda bulunulacaktır.

—Gelişmiş bölgede istihdam olanaklarının ve ücretlerin yüksek olması hem diğer bölgelerdeki işsizlere istihdam sağlayacak hem de az gelişmiş bölgedeki işgücünün verimliliğini artırarak bölgenin hayat standardının yükselmesine katkıda bulunacaktır.

—Gelişen bölgedeki sosyo-kültürel ilerlemeler az gelişmiş bölgeleri de etkileyecektir. Az gelişmiş bölgenin gelişmiş bölgeyle olan ilişkisi sonucu sosyo-kültürel ilerleme, teknik bilgi düzeyini geliştirme olanağı, verimlilik ve reel gelir artışı için alt yapı oluşacaktır.

Gelişmekte olan bölgelerin sürükleyici endüstrileri, geri kalmış bölgelerin hammadde ve tarımsal ürünlerini satın alırken buralarda yeni pazarların doğmasına yardımcı olmaktadır. Eğer nispi az gelişmiş olan bölgelerde yeni gelişen bu pazarlar, yeterli sayıda yeni istihdam oluştururlarsa, buralarda potansiyel nihai talepleri karşılayacak tüketim malları sanayi kurulabilecektir (Dinler, 1986: 120).

Gelişmekte olan bölgeler durgun bölgeler üzerinde olumsuz etki yaparak, bu bölgeler üzerinde birtakım olumsuz etkilerde bulunabilmektedirler. Bu olumsuz veya gelişmeyi durdurucu diye nitelendirilen etkiler, durgun veya az gelişmiş diğer bölgelerin gelişimini daha da güçleştirebilmektedir.

1.3.3. Bölgesel Dengesizliğin Gelişmeyi Engelleyici Etkileri

Bölgelerarası dengesizliğin olumlu etkileri yanında bir takım olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Bölgelerarası dengesizliğin olumsuz etkileri gelişmeyi durdurucu etkiler olarak da adlandırılmaktadır. Gelişmekte olan bölgeler, durgun bölgeler üzerinde bir takım olumsuz etkilerde bulunurlar. Bölgesel dengesizliğin olumsuz etkilerini şöyle sıralamak mümkündür (Dinler, 1986: 118–120).

—Gelişmekte olan bölge, az gelişmiş bölgedeki aktif elemanların bir kısmını kendine çekerek net bir göç kaydeder. Çünkü gelişen bölgelerde hayat standartı ve

ücretler yüksektir. Bu göç hareketi az gelişmiş bölgenin gizli işsizlerini emmek yerine onların kalifiye elemanlarını emdiği için olumsuz etkilerde bulunur.

—Göç veren bölgede, bölgenin geliri, göç eden kişilerin geliri ve buna ilaveten azalan tüketimin uyardığı çarpan etkisi kadar azalacaktır. Göç alan bölge geliri ise çarpan kadar artacaktır.

—Az gelişmiş bölgeden gelişmiş bölgeye doğru bir sermaye transferi gerçekleşecektir. Banka sistemi geri kalmış bölgelerin tasarruflarını, sermayenin nispeten daha yüksek bir talep bulduğu ve sağlam kar getiren gelişmekte olan bölgelere transfer etmeyi yeğleyecektir.

—Gelişmiş bölgede optimal üretim kuruluşu ölçeğinde kurulan ve tam kapasitede çalışan işletmeler karşısında düşük verimliliğe sahip geri kalmış bölgedeki ekonomik faaliyetler durma noktasına gelecektir.

—Gelişmekte olan bölgelerdeki endüstriler, öteki bölgelerden hammadde teminine dayanmayan ve ikamesi olanaksız mallara yönelmişse, az gelişmiş bölge, gelişmiş bölgenin varlığından zararlı çıkar. Çünkü az gelişmiş bölgeler daha önce ülke dışından ucuz fiyattan ithal ettikleri endüstriyel mallar yerine, gümrük duvarları ile korunan gelişen bölgedeki malları daha pahalıya satın almak zorunda kalacaklardır.

—Gelişmekte olan bölgelerde genellikle endüstriyel faaliyetler egemen sektör niteliği kazanırken, az gelişmiş bölgede tarım sektörü ağırlığını korumaya devam edecektir.

Bölgesel dengesizliğin gelişmeyi artırıcı ve hızlandırıcı etkilerinin derecesi bölgenin gelişme düzeyinin belirlenmesinde önemli bir göstergedir. Gelişmeyi durdurucu etkilerin şiddetinin büyük olması dengesizliği artırırken, gelişmeyi sağlayıcı etkilerin şiddetinin fazla olması dengesizliği azaltmaktadır.

1.3.4. Bölgesel Dengesizliğin Ekonomik Sakıncaları

Her iktisadi sorunun ekonomik maliyeti olması kaçınılmazdır. Bölgesel dengesizlik probleminin de ekonomik maliyeti bulunmaktadır. Özellikle ekonomik gelişme belli bir seviyeye ulaştığında, bölgeler arasında bulunan gelişme farkları sosyal ve ekonomik sakıncalar ortaya çıkartmaktadır.

Bölgesel dengesizliğin ekonomik gelişmenin belli bir düzeyinde ortaya çıkardığı ekonomik sakıncalar; kaynakların eksik kullanımı, kaynakların sektörler arasında optimal dağılmaması, kentlerin aşırı büyümesi veya optimal kent ölçeği oluşumunu engellemesidir. Söz konusu iktisadi sakıncalar sosyal sorunlara da yol açmaktadır (Dinler, 1986: 127).

1.3.4.1. Kaynakların Eksik Kullanımı

Bölgesel dengesizliğin veya gelişme farklarının bulunduğu tüm ülkelerde üretim faktörlerinin tam kullanılmadığı görülmektedir. Üretim faktörleri olan emek, toprak, sermaye ve müteşebbis veya sadece emeğin üretime tam katılmaması kaynakların eksik kullanımına neden olmaktadır.

Kaynakların eksik kullanıldığını ortaya koyan en önemli gösterge işsizlik olgusudur. İster gelişmiş ister gelişmekte olsun, bir ülkede bölgeler arasında büyük gelişme farkları varsa, orada üretim faktörlerinin veya dar anlamda üretim faktörlerini temsil eden emeğin atıl kaldığı söylenebilir. Üretim faktörlerinin atıl kalması, üretim hacmi ve dolayısıyla refah düzeyinin istenilen düzeyin altında kalmasına neden olmaktadır.

1.3.4.2. Kaynakların Sektörler Arasında Optimal Dağılmaması

Bir ülkede toplam üretimin maksimum düzeye ulaşabilmesi için üretim faktörlerinin çeşitli malların üretim alanları arasında optimal bir şekilde dağıtılması gerekmektedir. Üretim düzeyinin maksimuma ulaşmasını sağlayan bu optimal

kaynak dağılımı, kaynaklardan en az birinin üretimini azaltmadan diğerinin üretimini artırma olanağının kalmadığı durumda sağlanmış olmaktadır.

Kaynakların optimal dağıldığı durumda üretime katılan faktörlerin yada kaynakların marjinal teknik ikame oranları eşit olacaktır. Dolayısıyla dengesizlik yaşanan bölgede, kaynakların üretime yeterince katılmaması ya da atıl kalması, kaynak optimalitesinin bozulmasına neden olmaktadır. Böylece bazı faktörler daha verimli olarak üretime katılacakları üretim alanlarından alıkonularak, daha az verimli oldukları alanlarda üretime katılırlar. Üretim faktörlerinin daha az verimli ya da verimsiz alanlarda kullanılmasına, toplam üretimin ve refah seviyesinin düşmesine neden olmaktadır (Dinler, 1986: 128).

1.3.4.3. Optimal Kent Ölçeği Oluşumunu Engellemesi

Bölgesel dengesizliklerin görüldüğü bölge ya da merkezde, belli bir gelişme düzeyine ulaşıldıktan sonra dışsal dezavantajlar görülmeye başlamaktadır. Dışsal dezavantajlarla birlikte bölgesel hizmetlerin de maliyetinin arttığı görülmektedir.

İşletmelerin üretim giderlerine ve çeşitli hesaplara sokulması mümkün olmayan, pek çok defa rakamlarla bile ifade edilemeyen ve makro bir hesaplamayı gerektiren bu gider artırıcı maliyetlerin tümüne sosyal veya kentsel gelişmenin maliyetleri denilmektedir. Sosyal maliyet artışı üretim giderlerine dâhil edilmediğinden gelişmiş veya gelişmekte olan bir bölgede işletmelerin yığılması, az gelişmiş bölgelere nazaran daha avantajlı olmaktadır. Gelişmiş bölgelerdeki bu yığılmalar kaynakların rasyonel kullanımını engellemektedir. Sosyal maliyetleri parasal olan ve parasal olmayan diye iki gruba ayırmak mümkündür (Dinler, 1986: 127–128).

Parasal olmayan sosyal maliyetler arasında vakit kaybı, psikolojik yıpranmalar vs. sayılabilir. Parasal sosyal maliyetler arasında ise firmaların kurulacakları veya işletmelerini genişletmeleri sonucu yer bulamamaları veya bulunan yerlerin merkeze uzak olması, ayrıca merkeze uzak yerleşim yeri tercih

edildiği zaman kişilerin yol masraflarını artması sayılabilmektedir. Kentin aşırı büyümesi, mevcut olan altyapının yetersiz kalmasına ve plansız yerleşim birimlerinin oluşumuna neden olacaktır. Bu plansızlık belediyelerin de giderlerinin artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla optimal kent ölçeğinden³ uzaklaşma parasal olan ve olmayan maliyetlerin artmasına neden olmaktadır.

Bölgesel dengesizliklerin bulunduğu bölge veya merkezlerde sürekli olarak iş bulma sorunu yaşanması sosyal sakıncalarında doğmasına neden olmaktadır. Bu sakıncalar arasında yukarıda bahsedilen sosyal maliyetlere ilaveten gelişmiş ve az gelişmiş bölgeler arasında yabancılaşmanın başlaması kaçınılmaz olmaktadır. Din, ırk gibi vb. gibi aslında gelişmiş bir yörede birlikte yaşanması halinde aşırı derecede önemli olmayan unsurlar, az gelişmiş bir bölgede huzursuzlukların çıkmasına neden olmaktadır (Dinler, 1986: 132).

1.3.5. Türkiye’de Bölgesel Dengesizliğin Ortaya Çıkışı ve Bölgesel Dengesizliği Azaltmaya Yönelik Politikalar

Ekonomik kalkınma sürecine giren her ülke bölgesel dengesizlikler yaşamaktadır. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de bölgesel dengesizlikler yaşanmaktadır. Ülkemizde yaşanan bölgesel dengesizliklerin nedenlerini coğrafik ve tarihsel olmak üzere iki grupta incelemek mümkündür.

Türkiye’de bölgesel dengesizliğin temel nedeni ekonomik büyümenin bölgelere dengeli yansıtılmamasından kaynaklanmaktadır (Yüceol; 2007;118). Ekonomik kalkınmaya olumsuz etki yapan coğrafi nedenler arasında iklim, yeraltı zenginlikleri, doğal koşullar, taşıma ve haberleşme güçlükleri gösterilmektedir. Ortalama yüksekliği 1800 metre civarında olan Doğu Anadolu bölgesi, coğrafi koşullarının en olumsuz olduğu bölgedir. Bu açıdan ülkenin diğer bölgeleri ile

³ Optimal kent büyüklüğün saptanmasında belli kıstaslar bulunmaktadır. Kentte yaşayan insanlar için işe gidiş-geliş, alışveriş, çevre kirlenmesi gibi ölçütlerden yönünden kıyaslama yapılmaktadır. İkinci kıstas, işletmeler yönünden olumsuz dışsal ekonomilerin ortaya çıkmaya başladığı ve bunun üretim maliyetlerine yansıdığı kent ölçeği yönünden yapılan kıstastır. Son ve önemli olan kıstas belediyeler yönünden yapılan kıstastır. Bu kıstasa göre optimal kent büyüklüğü o kentte yaşayan kişilerin elde ettikleri gayrisafi gelir ile kişi başına yapılan hizmetlerin maliyeti arasındaki farkın maksimum olduğu nüfustur.

karşılaştırıldığında Doğu Anadolu bölgesinin hem yüksek hem de dağlık olması, beraberinde taşıma ve haberleşme güçlüklerinin yaşanmasına ve bölgenin ekonomik yönden kalkınmasının engellenmesine neden olmuştur.

Doğu Anadolu'nun geri kalmışlığının coğrafi nedenleri yanında tarihsel nedenleri de bulunmaktadır. Sanayi Devrimi ve Osmanlı'nın gerileme dönemine girdiği 18. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun her tarafında geri kalmışlık görülmeye başlamıştır. 19. yüzyıl sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun el sanatlarına dayalı ekonomik faaliyetlerinin gerilemesi ve yıkılmasıyla birlikte bölgelerarası gelişme farkları ortaya çıkmıştır. Osmanlılar zamanında ortaya çıkan bölgesel dengesizlik “ülkeler arası emperyalist ilişkilerin sonucu doğan bir dengesizliktir”. Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş döneminde de söz konusu dengesizlikler artmaya devam etmiştir. Coğrafi konumu ve doğal zenginliği ile Batı Avrupa ile ticari ilişki içine girme şansı yakalayan Batı Anadolu ile bu üstünlüklere sahip olmayan Doğu Anadolu arasında gelişme farkları iyice belirginleşmiştir (Dinler, 1986: 135–142).

Cumhuriyet döneminde bölgeler arasındaki gelişme farklarını azaltmaya yönelik politikalar uygulanmaya başlamıştır. Bu amaçla 1923–1950 arası dönemde demiryollarının millileştirilerek doğuya yayılması, bölgenin kalkınması için özel bir bütçe hazırlanması gibi bazı girişimlerde bulunulmuştur. Fakat bu girişimler istenilen düzeyde gerçekleştirilemediği için Doğu-Batı arası gelişme farkı artmıştır. Liberal politikaların izlendiği 1950–1960 arası dönemde ise ülkenin geri kalmış bölgelerini kalkındırmak için özel bir çaba harcanmamıştır. 1960 sonrasında uygulanan bölgesel kalkınma politikaları da bölgesel dengesizlikleri azaltmak bir yana bu dengesizliklerin daha da artmasına neden olmuştur. En son hazırlanan dokuzuncu kalkınma planında ise bölgesel eşitsizliklere daha çok vurgu yapılarak bu eşitsizliğin azaltılması konusunda bazı tedbirler alınmıştır. Bu amaçla bölge tanımlarının anlamlı hale getirilerek birbiriyle ekonomik ve sosyal ilişkileri sürdüren, fonksiyonel ilişkilere dayalı, coğrafi yakınlıkları olan illerden oluşan bölgeler kurulması, bölgenin özelliklerine göre rekabet koşullarının belirlenmesi ve yöreye özgü özelliklerin pazar olanağı ile tanıştırılması ve yerel kalkınmanın da başarısı için

küçük ve orta boy firmaların mekanda yayılıp bu işletmelerin yenilikçi bir yapıya kavuşturulması gibi tedbirler öngörülmüştür.

Yukarıda bahsedilen bölgesel dengesizliklerin giderilmesi için her ülke kendi yapısına ve olanaklarına uygun bölgesel kalkınma politikaları izlemektedir. Bu politikalarla, bölgeleri arasında bulunan gelişme farklarının giderilmesi amaçlanmaktadır.

1.4. BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKASI

Ülkelerin gelişme düzeyi birbirinden farklılık gösterdiği gibi bölgelerin gelişmesi de ekonomik ve sosyal kalkınma düzeylerine göre farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılık doğaldır ki geliştirmekte olan ekonomilerde veya az gelişmiş ekonomilerde gelişmiş ekonomilere nazaran fazladır. Bölgelerarası dengesizliğin Birinci Dünya savaşı sırasında farkına varıldığı sıralarda gelişmiş ekonomiler bu dengesizliği gidermek için kamu müdahalesinin gereği üzerinde durmuşlardır.

Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra hükümetler bölgelerarası dengesizlikleri gidermek için müdahalelerde bulunmuşlardır. Bu müdahaleler kalkınma programlarında yer almıştır. Bölgesel kalkınma ile ilgili teorik çalışmaların önem kazandığı bu dönemde, bölgesel kalkınma üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Söz konusu çalışmalar da öncelikle bölgesel kalkınma kavramı tanımlanmaya çalışılmıştır. Bölge kavramında olduğu gibi bölgesel kalkınma kavramının da tanımlanmasında da tam bir netlik bulunmamaktadır.

Bölgesel kalkınma (Yerleşme veya Alan Ekonomisi) kavramı ile ilgili yapılan bir tanımlamaya göre bölgesel kalkınma; ülke bütününde yer alan bölgelerin, çevre bölgeler ve dünya ile karşılıklı etkileşimi ile oluşan bölge vizyonunu dikkate alan, katılımcılık ve sürdürülebilirliği temel ilke edinen, insan kaynaklarının geliştirilmesi, ekonomik ve toplumsal potansiyellerin harekete geçirilmesi yoluyla bölge refahının yükseltilmesini amaçlayan çalışmalar bütünü olarak tanımlanmaktadır (DPT, 2003: 250).

Bölgesel kalkınma ile ilgili yapılan diğer bir tanımlamaya göre bölgesel kalkınma; sanayileşmenin belli bölgelerde toplanması sonucu ortaya çıkan bölgesel eşitsizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla, ülke içinde geri kalmış bölgelerin sanayileştirilerek adil bir refah dağılımının sağlanması olarak tanımlanmaktadır (Arda, 2002: 44). Bölgesel kalkınma kavramına yüklenen anlam bölge tanıma bağlı olarak önemli ölçüde farklılaşabilmektedir. Bölgeler arası gelişme düzeyi farkı bölge tanımına bağlı olarak kıtalararası, ülkelerarası, aynı ülkede bölgeler arası ve hatta bir kentin semtleri arasında ortaya çıkabilmektedir.

1.4.1. Bölgesel Kalkınma Politikasının İlkeleri

Bölgesel politikalar oluşturulurken ve uygulanırken, uyulması gereken bölgesel kalkınma politikasının ilkelerini temel olarak üç grup altında toplamak mümkündür. Birbirinin tamamlayıcısı olan bu ilkeler sırasıyla sosyal karlılık, kalkınma kutbu ve halkın katılımı ilkeleridir (Dinler, 1986: 199).

1.4.1.1. Sosyal Kârlılık İlkesi

Sınırlı üretim kaynaklarının alternatif kullanım alanları arasında dağıtım kararı verilirken, özel fayda ile sosyal fayda her zaman birbiriyle uyuşmamaktadır. Özel kesim üretim kaynaklarının alternatif kullanım alanları arasında dağıtım kararını özel fayda sağlayacak şekilde verirken, kamu kesimi sosyal faydayı göz önünde bulundurmaktadır.

İşletmeler kârlarını maksimum kılacak alanlara yönlendirdiğinde, işletmenin özel faydası ile toplumun sosyal faydası örtüşmemektedir. Ayrıca işletmeler genelde kısa vadede yüksek kâr elde edecekleri bölgelere yöneldiğinden, bölgelerin kalkınmasını sağlayacak sosyal faydası olan altyapı yatırımları gibi kısa dönemde verimsiz olan yatırımlar, kamu tarafından yerine getirilmektedir.

Bu açıdan bölgesel kalkınmanın ilk ilkesi, az gelişmiş bölgelerde sosyal kârlılığı yüksek, fakat uzun vadede ekonomik olabilecek yatırımların kamu

tarafından yapılmasıdır. Çünkü çağdaş sosyal devlet anlayışı toplumun refahını artırmaya yöneliktir. Bu nedenle sosyal fayda her zaman özel faydadan üstün tutulmaktadır (İncekara, 2001: 21–22). Bu bağlamda, bölgesel kalkınma politikasının sosyal fayda ve maliyetlerini şöyle sıralamak mümkündür (İldırar, 2004: 17):

Sosyal faydalar:

- İktisadi faaliyetlerden kaynaklanan üretim artışı
- Yüksek istihdam sağlayan bölgelere yönelik göçü azaltarak, bu bölgelere yapılan altyapı yatırımlarına yönelik kamu harcamalarında azalış
- Göçlerin olumsuz etkilerinin önlenmesi
- Sosyal adalet ve eşitliğin sağlanması

Sosyal maliyetler:

- Verimli kaynakların ekonominin başka alanlarına aktarılmamasından kaynaklanan üretim kaybı
- Yeni kuruluş inşa maliyetleri
- Yeni kuruluşların yol açtığı çevresel maliyetler
- Altyapı maliyetleri
- Yönetim maliyetleri

Kamu, sosyal faydayı göz önünde bulundurarak, geri kalmış bölgelere hem alt yapı yatırımlarını hem de bu bölgelere canlılık kazandıracak üretken yatırımları yapmalıdır. Çünkü devletin geri kalmış yörelere uzun dönemde fayda sağlayacak olan ekonomik yatırımları yapmaması halinde bölgesel kalkınma politikasından söz etmek mümkün değildir. Kamunun az gelişmiş bölgelere yapacağı yatırımlar, sosyal faydanın yanında özel faydanın da oluşumuna katkı sağlayacaktır.

1.4.1.2. Kalkınma Kutbu İlkesi

Bölgesel kalkınmanın ikinci ilkesi kalkınma kutbudur. Perroxx'a göre, yatırımlar önce belli bir bölgede toplanmakta ve bu bölge zamanla kalkınmanın merkezi haline gelmektedir. Bu açıdan kalkınma her yerde birden görülmez, farklı derecelerde ve farklı noktalarda görülmektedir. Ekonomik kalkınma söz konusu noktalardan tüm ekonomiye nihai etkilerle yayılmaktadır (İldırrar, 2004: 18).

Kalkınmanın motoru bölgesel gelişme farklarıdır. Hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkelerde görülen kalkınma hamlesinin temelinde bu düşünce yatar. Az gelişmiş ülkelerde kalkınma çabaları geri kalmış bazı merkezlerde polarize bölgeler oluşturarak başlar. Söz konusu bölgelerde yatırımlar tüm sektörler için değil, hızlı gelişme şansı olan sektörler için yöneltilmektedir. Böylelikle öncü sektör eşliğinde bölgesel kalkınma gerçekleştirilmiş olmaktadır.

Kalkınma kutbu ilkesine az gelişmiş ülkelerde gelişmeyi başlatmak için başvurulurken, gelişmiş ülkelerde ise bölgeler arasında bulunan gelişme farklarını ortadan kaldırmak için başvurulmaktadır. Böylelikle belirli bölgelerde, özellikle geri yörelerde kalkınma kutupları oluşturularak, ekonomik gelişme başlatılacak veya başlamış olan gelişmenin tüm ülkeye yayılması sağlanacaktır. Kalkınma kutbunun, çevresi üzerinde bir takım olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır. Kalkınma kutbunun çevresi üzerindeki olumsuz etkisi, çevresindeki dinamik faktörleri kendine çekerek, söz konusu yörelerdeki mevcut gelişme potansiyeli ortadan kaldırması şeklinde olmaktadır. Kutbun çevresi üzerinde olumlu etkisi ise üretim için çevredeki girdileri (hammadde, tarımsal ürün vs.) satın alarak bu çevreler için yeni istihdam alanları oluşturması ve artan talep karşısında çevresine tüketim malları sanayi gibi bir takım faaliyetlerin harekete geçmesini sağlaması şeklinde olmaktadır. Ayrıca kutuplaşma nüfus, inanç ve yeni yatırım alanlarının oluşumunda da etkili olmaktadır (Dinler, 1986: 307–317).

Az gelişmiş bir bölgede ekonomik kalkınma için kaynakların geri kalmış yörelerdeki bazı merkezlerde toplanmasına kısa vadede çok sıcak bakılmaz ve bu

durum engellemelerle karşılaşır. Çünkü kalkınmanın geri kalmış bazı merkezlerde toplanması, kısa dönemde ekonomik kalkınma hızından fedakârlık olarak görülmektedir.

1.4.1.3. Halkın Katılımı İlkesi

Bölgesel kalkınma politikasının üçüncü ilkesi olan halkın katılımı ilkesi, kalkınma kutbu ve sosyal kârlılık ilkesinin uygulanmasını sağlamaktadır. Söz konusu ilke, bölgesel planların başarılı olması açısından önem arz etmektedir.

Halkın katılımı ilkesi sayesinde bölge halkına mensup fertlerin, bölgesel kalkınma faaliyetlerine, karar veya uygulama safhasında, fiilen ya da danışman olarak katılması sağlanmaktadır. Böylelikle halkın motivasyonu artacak, merkezi ve yerel yönetimlerin ekonomik ve politik kararları halkın daha büyük bir kesimi tarafından kabul görecektir. Halkın bölgesel kalkınma politikasına katılması ile yapılan planlar daha insancıl olmakta, gelişmelerin iyi yönleri üzerinde daha çok durulmakta ve bunun devamı için bir nevi baskı yapılabilmekte, yönetim mekanizması daha duyarlı bir hale gelmektedir (İldırar, 2004: 18–19).

Halk, bölgesel kalkınma politikalarına bölgedeki bazı kuruluşların(ziraat odaları, bölgesel kalkınma komisyonları vb.) seçimine katılarak rol alabilmektedir. Halkın tercihi doğrultusunda iş başına gelen yöneticilerde kalkınma politikalarında bunu göz önüne almak zorunluluğu hissedeceklerdir. Dolayısıyla halk doğrudan veya dolaylı olarak bölgesel kalkınma politikasında söz sahibi olabilmektedir. Bölgesel kalkınmanın yukarıda bahsedilen ilkelerinin belli amaçları olmalıdır. Bu sayede erişilmek istenen amaçlar doğrultusunda bölgesel kalkınma politikaları yönlendirilmelidir. Çünkü her ülkenin bölgesel kalkınmadan beklentileri farklı olabilmektedir.

1.4.2. Bölgesel Kalkınma Politikasının Amaçları

Bölgesel kalkınma politikasının amaçları konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Fransız Jules Milhau 1957 yılında Fransız iktisat konseyine sunduğu raporda bölgesel kalkınma politikasının iki amacı olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu amaçlar; nüfusun ülkede rasyonel dağılımı ve geri kalmış bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınması olarak belirtmiştir (Dinler, 1986: 203).

Bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için ekonomik ve sosyal geri kalmışlığın giderilmesi gerekmektedir. Çünkü ekonomik büyüme belli bir seviyeye ulaştıktan sonra, gelişmiş bölgeler arasındaki dengesiz dağılım, kalkınmayı engelleyebilmektedir. Dolayısıyla kalkınmakta olan ülkeler için bölgesel gelişme farkları sorunun çözümü içinde radikal tedbirler alınmalıdır (Kumral, 1993: 43).

Bir ülkede görülen bölgesel dengesizliğin somut göstergeleri nüfusun ve iktisadi faaliyetlerin ülkenin birkaç bölgesinde yayılmış olmasıdır. Zira sosyo-ekonomik kalkınmanın hedefi sadece ülkenin belli bir kısmı değil, tüm ülke sathıdır. Dolayısıyla bölgesel kalkınmanın ilk amacı nüfusun ülkede rasyonel dağılımıdır.

1.4.2.1. Nüfusun Ülkede Rasyonel Dağılımı

Bölgesel kalkınma politikasının ilk amacı nüfusun ülkede rasyonel dağılımını sağlamaktır. Ülkede görülen bölgesel dengesizlik sonucu, geri kalmış bölgelerden gelişmiş bölgelere göç oluşmaktadır. Bu göç sonucunda gelişmiş bölgelerin nüfusu artarken geri kalmış bölgelerin nüfusu azalmaktadır. Neticede gelişmiş bölgelerde nüfus yoğunluğu yaşanmaktadır.

Yoğun nüfuslu bölgeler başlangıçta avantajlar taşımalarına karşın, nüfusun belli bir noktadan sonra artmaya devam etmesi bir takım sakıncaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bir yandan yoğun nüfuslu bölgeler diğer yandan az yoğun nüfuslu bölgelerin karşılaştığı sorunlar, nüfusun ülkede rasyonel dağılımı

amacının gerçekleştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu amaç, nüfusunu sürekli yitiren geri kalmış bölgelerde yatırımları dolayısıyla kalkınmayı gerçekleştirerek gelişmekte olan bölgelere göçü durdurmayı amaçlamaktadır. Bu şekilde oluşturulan kalkınma kutuplarına “denge metropolü” denilmektedir. Bu metropoller, bölge nüfusunu cezbederken, gelişmiş bölgelere doğru yönelen göçün önünde set oluşturarak, nüfusun bölgeler arasındaki dağılımını dengelemektedir (Dinler, 1986: 204).

Bölgesel dengesizliğin ikinci somut göstergesi ülkedeki sosyal ve iktisadi faaliyetlerin ülkenin birkaç bölgesinde yoğunlaşmasıdır. Bu bağlamda bölgesel kalkınmanın ikinci temel amacı, geri kalmış bölgelerin iktisadi ve sosyal kalkınmasının sağlanmasıdır.

1.4.2.2. Geri Kalmış Bölgelerin Ekonomik ve Sosyal Yönden Kalkınması

Bölgesel kalkınma politikasının ikinci amacı olan geri kalmış bölgelerin sosyo-ekonomik kalkınması, birinci amacı bütünlemektedir. Çünkü nüfusun rasyonel dağılımının sağlanması, geri kalmış bölgelerin kalkındırılması ile aynı anlamı taşımaktadır.

Bölgesel kalkınma politikasının amaçları, ulusal yararı zarara uğratmayacak bir biçimde, ülkenin bütünlüğünün kalkınmasını esas almalıdır. Bu amaç doğrultusunda gelişmiş bölgelerin kalkınma düzeyi azaltılmadan geri kalmış bölgelerin kalkınma düzeyleri yükseltilerek, ulusal ekonominin yarar sağlaması amaçlanmaktadır (Dinler, 1986: 204).

Bölgelerarası gelişme farklarının temel nedeni ekonomik gelişmenin ülkenin tüm yörelerinde aynı anda başlamaması ve belli merkezlerde yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır. Bölgeler arasında oluşan bu dengesizlikler hem sosyal eşitsizliklere hem de ekonomik gelişmeyi engelleyerek dar boğazlara neden olmaktadır (Özgüven, 1988: 147).

Bölgelerin geri kalmasının yukarıda bahsedilen temel nedenler yanında başka nedenleri de bulunmaktadır. Söz konusu nedenler arasında coğrafi etmenler, sosyal yapı, bilgi, kültür ve teknik vasıftan yoksun insanların bu bölgelerde yaşaması v.s yer almaktadır. Bölgede yaşayanların özellikle de genç nüfusun öğrenim ve bilgi düzeyi yükseltilerek, mesleki eğitim, yeni iş olanakları sağlanarak ve bu bölgelerde yeni olanaklar (atom enerjisi, güneş enerjisi gibi buluşlar, geleceği olan endüstriyel faaliyetler vb.) oluşturularak sosyal ve ekonomik yönden gelişme sağlanabilir (Dinler, 1986: 206–207).

Yukarıda belirtilen bölgesel kalkınmanın iki temel amacının dışında başka amaçları da mevcuttur. Farklı yazarlarca ortaya atılan diğer bölgesel kalkınma amaçları ise şöyledir; bölgesel dengesizliğin azaltılması, her türlü kaynağın ekonomik faaliyetlerin ve nüfusun coğrafi bölgeler arasında uyumlu dağılımının kolaylaştırılması, bölgenin değerlendirilmesi, bölgenin düzenlenmesi, gelişmenin ülkeye yayılması, bölgesel gelişme, bölgesel ekonomilerin entegrasyonu, bölgelerde sıhhatli büyümenin teşviki, endüstrinin uygun dağılımının sağlanması, bölgesel denge ve ulusal ekonomik gelişmeden adil bir payın daha az verimli yörelere yönlendirilmesi vb. amaçlardır (Dinler, 1986: 203).

Bölgesel kalkınma politikaları ulusal kalkınma politikalarından bağımsız değildir. Ulusal kalkınma politikasından ayrı düşünülmemesi gereken bölgesel kalkınma politikasının hedeflerini gerçekleştirebilmesi için bir takım araçlara ihtiyaç duymaktadır.

1.4.3. Bölgesel Kalkınma Politikasının Araçları

Bölgesel kalkınma politikasının araçları gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler için farklılık göstermektedir. Bu farklılıkları dikkate alarak, genel olarak kullanılan bölgesel kalkınma politikası araçları şöyle sıralanabilmektedir:

- Ekonomik faaliyetlerin mali ve vergisel teşvik tedbirleriyle belirli yörelere Yönelmesinin sağlanması

- Bölgesel kalkınma için gerekli kamu yatırımlarının gerçekleştirilmesi
- Yönetimsel örgütün bölgesel kalkınma sorunlarına adaptasyonu
- Bölge Planlama
- Diğer araçlar

1.4.3.1. Ekonomik Faaliyetlerin Mali ve Vergisel Teşvik Tedbirleriyle Belirli Yörelere Yönelmesinin Sağlanması

Bölgesel kalkınma politikalarına ilişkin temel amaçlardan biri özel sektör yatırımlarının ülkenin az gelişmiş bölgelerine yönlendirilmesidir. Devletin özel sektörü az gelişmiş yörelere kanalize etmek içinde bir takım mali ve vergisel teşvik tedbirleri aldığı görülmektedir. Özel sektörün az gelişmiş bölgelere yönelmesi ile birlikte söz konusu bölgelerde hem iktisadi ve sosyal canlılığın oluşması hem de yatırımların maliyetinin azalması sağlanmaktadır.

Teşvik kavramının iktisattaki anlamı, belirli ekonomik faaliyetlerin diğerlerine oranla daha fazla ve daha hızlı gelişmesini sağlamak amacıyla, kamu tarafından çeşitli yöntemlerle verilen maddi ve/veya gayri maddi destek, yardım ve özendirme, olarak belirtilmektedir. Ekonomik teşviklerin temelinde, kaynakların ülke ekonomisi açısından daha yararlı olduğu kabul edilen alanlara yönlendirilmesi bulunmaktadır. Devletlerin teşvikler ile neleri amaçladığı, uyguladıkları ekonomik sisteme göre değişmekle birlikte temel hedef, genel anlamda halkın refah seviyesini artırmaktır (DPT, 2000: 32).

Bölgesel kalkınma politikasının etkin araçlarından biri olan ve sosyo-ekonomik problemlerin çözümü amacıyla uygulanan kamusal müdahale araçlarından biri olan devlet yardımları ya da teşvikler çeşitli şekillerde uygulanmaktadır. Uygulanan teşvik türleri arasında; vergi muafiyet ve istisnaları, düşük faizli kredi ya da hibe yardımları, enerji indirimi gibi uygulamalar bulunmaktadır. Mali ve vergisel teşviklerin diğer bölgesel kalkınma politikası araçlarından farkı ya da diğer politikalara göre üstünlüğü, ekonomiye doğrudan enjekte edilebilmesidir (Çiloğlu, 2000; 29).

Yatırımların maliyetini azaltmaya ya da onların kârlılığını artırmaya yönelik bu özendirme önlemlerinin başlıca avantajları şunlardır (Dinler,1986; 213–214);

- Geliştirme ve teşvik fonları
- Faizsiz ya da düşük faizli krediler
- Devlet garantisi ve devlet iştirakleri
- Gümrük muafiyetleri, gümrük vergi oranlarının düşük tutulması ve vergilerinin taksitlendirilmesi
- İhracatta vergi iadesi, vergi istisnası ve özel ihraç fonu
- Döviz tahsislerinde öncelik
- Kathı kambiyo kuru
- Yatırım indirimi
- Hızlandırılmış amortisman
- Endüstriyel hizmetlerde tarife farklılaştırılması
- Kamu ihalelerinde öncelik
- Kâr'ın bölgelere göre farklı vergilendirilmesi
- Ücretlilere sağlanan her türlü mali avantajlar
- İşletmelere her yeni istihdam için ödemedede bulunmak

Teşvik sistemi amacına uygun kullanılmaz ise, fayda yerine zarar getirebilir. Örneğin her bölgenin, her sektörün ve her projenin teşvik sistemine alınması teşvik sistemini yaygın ve genel bir yatırım sübvansiyonuna dönüştürür. Teşvik uygulamalarının genel bir sübvansiyon şekline dönüşmesi dünyada çok rastlanan, teoride kabul gören ve uluslararası anlaşmalarda olumlu karşılanan bir uygulama biçimi değildir. Teşvik politikalarının mantıksal gereği, sınırlı ve geçici olmalıdır. Yaygınlaşan ve sürekli hale gelen uygulamalar hem verimlilik açısından potansiyel sakıncalar barındırır hem de küreselleşen ekonomilerde rekabet sorunlarına yol açması bakımından doğru karşılanmamaktadır (Duran, 2002: 45–50).

Teşvik sistemi yerinde ve amacına uygun kullanılırsa bölgeler arası dengesizliğin giderilmesinde önemli bir araç olabilmektedir. Teşvik sisteminin önemli bir araç olabilmesinde bilimsel gerekçelere uygun bölgesel kalkınma politikalarının

da olması gerekmektedir. Ve söz konusu teşviklerin amaca uygun kullanılıp kullanılmadığı kontrol eden etkin bir denetim mekanizmasının bulunması gerekmektedir.

1.4.3.2. Bölgesel Kalkınma İçin Gerekli Kamu Yatırımlarının Gerçekleştirilmesi

Bölgelerarasındaki dengesizlikleri gidermek için başvurulan araçlardan biri kamu harcamalarının düzenli bir şekilde yerine getirilmesidir. Kamu, nispi olarak geri kalmış bölgelere yatırımları yönlendirerek, o bölgelerin canlanmasını sağlamaktadır.

Devlet, geri kalmış bölgeden elde ettiği gelirden fazla o bölgeye harcama yaparak bölgenin iktisadi yapısını geliştirmeye çalışmaktadır. Böylelikle bölgenin gerek alt yapısı gerekse üretim yapısı artırılarak kalkınmasına yardımcı olunur. Devletin az gelişmiş bölgede yaptığı yatırımlar üretken kamu yatırımları ve alt yapı yatırımları olmak üzere iki başlık altında incelenebilmektedir.

•Üretken Kamu Yatırımları

Sosyo-ekonomik bakımdan geri kalmış veya gelişmemiş bölgelerde ilk kalkınma hamlesi devlet tarafından yapılmaktadır. Devlet, söz konusu bölgelerde yapay kalkınma kutupları oluşturarak bu bölgelerin gelişimi başlatmakta veya gelişimini hızlandırmaktadır.

Az gelişmiş bölgenin, az gelişmişlik sebebi tüm üretim faktörlerinin harekete geçmemesi ve dolayısıyla bölgede atıl üretim faktörü bulunmasından ileri gelmektedir. Devletin yapacağı üretken yatırımlar sayesinde bölgedeki atıl potansiyelin harekete geçmesi sağlanmaktadır. Üretken kamu yatırımlarının geri kalmış bölgelere kayması için ekonomik verimlilikten belli ölçüde fedakârlık gerekmektedir. Bu fedakârlık, bu yatırımların sosyal yönünü oluşturmaktadır.

Az gelişmiş bölgelerde, sağlıklı bir bölgesel gelişme politikasında, yatırımların ekonomik yönü ile sosyal yönünün iyi dengelenmesi gerekmektedir. Sadece sosyal amaçla yapılan yatırımlar, ekonomiye büyük bir yük getirecektir. Bu nedenle aşırı ölçüde fedakârlık etmeden, mümkün olduğu kadar kamu üretken yatırımlarının geri kalmış bölgelere kaydırılması gerekmektedir.

●*Altyapı Yatırımları*

İkinci dünya savaşı sonrası önemi anlaşılan altyapı kavramı doğal, maddi, kurumsal, personel donatım ve teçhizat toplamı olarak tanımlanmaktadır. Altyapının geniş kapsamlı bu tanımında hem sosyal hem de ekonomik açıdan bir açıklama yapılmaktadır. Bu tanım içinde yer alan değişkenlerin birinde olabilecek yetersizlik diğerlerini de etkilemektedir (Erkan, 1998: 24).

Bölgesel kalkınma için gerekli kamu yatırımlarından biri olan altyapı yatırımlarının, ulusal düzeyde olduğu kadar bölgesel düzeyde de etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Son yıllarda yapılan alt yapı ile ilgili çalışmalarda da altyapı yatırımlarının bölgesel düzeyde etkileri üzerinde yoğun olarak durulmaktadır (Haughwout, 2002: 405).

Altyapı yatırımlarının bir takım özellikleri mevcuttur. Bu özelliklerden birincisi, altyapı yatırımlarının verimliliğinin ölçülmesinde görülen güçlüktür. Çünkü büyük sermaye isteyen bu yatırımlar uzun vadede verimli olabilmektedirler. Altyapı yatırımlarının ikinci özelliği ise bu yatırımların ekonomik israfı önlemek, ekonomik etkinliği artırmak ve halkı korumak amacıyla devlet tarafından yapılması zorunluluğudur. Altyapı yatırımlarının üçüncü özelliği, altyapı yatırımlarının sağladığı hizmetlerin ithalinin güçlüğü ve yabancı sermayenin bu alana girdirilememesidir. Çünkü yabancı sermaye kendisi açısından verimsiz olan bu yatırımları yapmak istemeyecektir (Dinler,1986: 219–221).

Altyapı yatırımlarının bölgesel kalkınmadaki temel rolüne ilişkin analizlerin iki yaklaşım çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Birinci yaklaşım, altyapının

fonksiyonunu Neo-klasik çerçevede ele almaktadır. Bu yaklaşımda altyapı bölgesel büyüme üzerinde iki pozitif etkiye sahiptir. Bu etkilerden birincisi, altyapının ulaşılabilirliğinin beşeri ve fiziki sermayenin verimliliğini artırdığı yönündedir. İkinci etkide ise altyapı aynı zamanda üretim sürecinde bir faktör girdisi gibi ele alınmaktadır ve daha yüksek altyapı düzeyinin, bölgesel hâsılayı artırabildiği yönündedir. İkinci yaklaşım ise Richardson ve Townroe (1986) tarafından “Kümülatif Nedensellik Teorileri” olarak kategorizi edilen yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre de doğal kaynaklar donanımı gibi başlangıç uyarıcı faktöründen başlayarak gerçekleşmektedir. Yüksek altyapı yatırımları, özel yatırımları cazip hale getirmekte, bölgesel üstünlüklerde, ölçeğe göre getiri ve yığılma ekonomilerinin etkileriyle bölgesel kalkınmayı gerçekleştirmektedir. Bu yaklaşımda, altyapı yatırımlarının bölgesel kalkınmayı, firmaların yerleşim kararları, özel sermaye oranlarının büyüme oranları ve yığılma ekonomileri üzerine pozitif etkileri ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu etkiler özel yatırımların büyümesi sağlamak ve firmaları cezbetmektedir (Guild, 2000: 275).

Altyapının bölgesel kalkınma üzerine etkilerini irdeleyen iki yaklaşım arasında farklılık bulunmaktadır. İki yaklaşım arasındaki temel fark, kamu ve özel sektör yatırımlarının büyüme üzerine marjinal etkilerinin ele alınış şeklinde yatmaktadır. Neoklasik teori yatırımların azalan getirilerin olduğu varsayımından hareketle bölgesel kalkınmanın bölgeler arasında yakınsayacağını kabul etmektedir. Oysaki kümülatif nedensellik teorisi bölgesel kalkınmanın, bölgeler arasında ıraksayacağını öngörmektedir (Guild, 2000: 275–276).

Kamu yatırımları sosyal refahı iki şekilde etkilemektedir. Birincisi gelir artırmak suretiyle olmaktadır. Artan gelir sayesinde refah artışı sağlanmaktadır. Kamu yatırımlarının ikinci faydası doğrudan olmayan dolaylı etkilerden ibarettir. Bu yatırımlar, hane halkına maddi olmayan faydalar sağlamaktadır. Örneğin yeşil alan gibi yatırımlar hane halkına manevi faydalar sağlamaktadır. Dolayısıyla bireylerin buldukları çevre ve ortamlardan hoşnut olmalarını sağlamaktadır (Haughwout, 2002: 406).

Bölgesel kalkınmanın bir aracı olan bölgesel kalkınma için gerekli olan ve altyapı ile üretken yatırımlar toplamından ibaret olan kamu yatırımlarının uyum içinde olması gerekmektedir. Örneğin, altyapı yatırımları yeterli ölçüde olmazsa, üretken yatırımlar yapılamaz ve dolayısıyla kamunun öncelik vermesi gereken yatırımlar yapılamadığı zaman bölgesel kalkınma gerçekleştirilemez. Dolayısıyla kamu yatırımlarının bu iki alt grubu birbirini bütünleyici olmalıdır.

1.4.3.3. Yönetimsel Örgütün Bölgesel Kalkınma Sorunlarına Adaptasyonu

Bölgesel kalkınma politikasının önemli araçlarından bir diğeri yönetimsel örgütün bölgesel kalkınma sorunlarına adaptasyonunun sağlanmasıdır. Bu amaçla bölgesel politikanın uygulanmasında yeterli olmayan yönetimsel örgütün bölgesel kalkınmaya katkı sunmasını beklemek güçtür.

Bölgesel kalkınma politikasının uygulamaya konulduğu bir ülkede, mevcut yönetimsel örgütün, bu politikanın gereklerine cevap vermesi çok kolay değildir. Bölgesel kalkınma planının hazırlanması ve uygulanması için, yönetimde bölgesel örgütlenmeye gitmek ve gerektiği hallerde yetki devri, yetki genişliği ve yerinden yönetimi gerçekleştirmek gerekir. Bu zaman dilimi içinde bir yandan mali yönetimin olanakları ve personelin kalitesini yükseltmeye çalışmak, diğer taraftan geleneksel yönetim çerçevesi dışında, özel kuruluşlarla bölgesel kalkınma politikasının uygulama yollarını aramakta fayda görülmektedir (Kumral, 1993: 48).

Aktif bir bölgesel kalkınma politikasının yürütülmesinde çözülmesi gereken yönetimsel örgüt sorunları ve sorunlara ilişkin çözüm önerileri şu şekilde sıralandırılabilir (Ildırar, 2004: 35–36):

—Mevcut yönetimsel yapıyı saptanan plan bölgelerine göre yeniden örgütlemek,

—Plan bölgelerindeki yönetim kademelerinde yetki devri, yetki genişliği ve yerinden yönetim ilkeleri uygulanmalıdır. Yetki genişliği ve yerinden yönetim ile

merkezi hükümetin, bölgesel ve yerel düzeydeki örgütlere yetki ve sorumluluklarının bir kısmını vermeleri kastedilmektedir.

—Bölgesel yönetimin mali olanaklarını artırmak ve personel altyapısını geliştirmek,

—Halkın yönetime katılmasını sağlamak,

—Yönetim kademeleri arasında gerekli koordinasyonu sağlamak,

—Bazı özel görevleri yerine getirebilmek için gerektiğinde geleneksel yönetim çerçevesi dışında özel kuruluşlar oluşturmak sayılmaktadır.

Bölgesel kalkınmanın temel şartlarından birisi, gerekli olan örgütlenmenin sağlanmasıdır. Bölgesel kalkınmanın başarılı olması için kurumlar arasında tam bir eşgüdüm gerçekleştirilmelidir. Çünkü bölgesel kalkınmada rol oynayan kuruluşlar arasında eşgüdüm sağlanırsa, dağınık çalışmanın sakıncaları ortadan kalkacaktır. Bu eşgüdüm, plan bölgelere göre yeniden örgütlenme sağlanması, halkın bu yönetim de aktif rol alması ve özel kuruluşların bazı özel görevleri yerine getirmesiyle etkin bir bölgesel kalkınma politikası oluşumunda önemli bir işlev görmektedir.

1.4.3.4. Bölge Planlama

Ekonomik kalkınma sadece sermaye birikiminden ibaret olmayan sosyal, kültürel ve politik yönleri olan ve statik olmayan bir süreçtir. Ekonomik kalkınmanın bu süreçlerden bağımsız olması düşünülemez. Her politikanın uygulamasında olduğu gibi kalkınma politikalarının da bir plan dâhilinde uygulanması gerekmektedir. Bu bağlamda, kalkınmanın gerekli koşullarından biri, iktisadi planlama olmaktadır.

Plan bir amacın gerçekleştirilmesi için gerekli araçların belirlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Buna bağlantılı olarak da iktisadi plan, büyüme ve kalkınma amacını gerçekleştirmek için gerekli araçların belirlenmesi olarak

tanımlanabilmektedir. Planlama ise toplumsal, çevresel ekonomik gelişme için mevcut kaynakların verimli kullanılmasını sağlayan yönetsel bir araç olarak kabul edilmektedir (DPT, 2000: 9).

Planlama sadece bir koordinasyon değil aynı zamanda ileride oluşabilecek problemlerin çözümü içinde iyi bir rehberdir. Bölgesel boyutta da planlama bu doğrultuda hazırlanmaktadır. Bölge planlama, bir bölgenin iktisadi, sosyal ve fiziki açıdan koordine edilmesidir. Ayrıca bir mekanın en rasyonel şekilde düzenlenmesi ve donatılmasıdır. Bölge planlama, devletin elinde bulunan enerji, kredi ve teşvikler gibi araçların optimal şekilde kullanımını amaçlamaktadır. Bu açıdan bölge planlamanın ana teması, bölgesel dengesizliklerin giderilmesidir (DPT, 2000: 9).

Bölge planları hazırlanış amacına göre gruplara ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, geri kalmış bölgeler için hazırlanan planlardır. Bu planlar geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasını amaçlamaktadır. Tennessee, Mezzogiorno bu planlara örnek gösterilebilir. İkinci plan türü, anakent planlarıdır. Bu planlar çok hızlı gelişen büyük kentlerin büyüme sorunları ile ilgilenmektedir. Bu planlara da İstanbul, Tokyo örnekleri gösterilebilir. Bir başka plan türü de özel bölgeler için hazırlanan planlardır. Bu planlar, özel nedenlerle geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasını amaçlamaktadır. 1970’li yıllara kadar benimsenen bölge planlama yaklaşımı 1970 ve 1990 arası durgunluktan sonra tekrar önem kazanmıştır (DPT, 2000: 10–20).

Türkiye’de Bölge Planlaması 1960’da Bölge Planlama Dairesi’nin kurulmasıyla başlamıştır. Antalya, Marmara, Zonguldak, Çukurova ve GAP bölge planlamanın önemli projeleridir. Hem ülkemiz hem de diğer ülkelerin hazırladıkları bölge planlarının ortak bir amacı bulunmaktadır. Bu amaç, kaynakların bölgeler arasındaki eşitsizlikleri giderecek şekilde dengeli ve etkin dağıtılmasıdır.

1.4.3.5. Diğer Araçlar

Bölgesel kalkınma araçları ülkelere göre farklılık arz etmektedirler. Ülkeler, yaşadıkları bölgesel dengesizlik sorununun veya gerçekleştirmek istedikleri bölgesel

düzeydeki amaçlara ulaşmak için bölgesel kalkınma araçları kullanmaktadır. Söz konusu araçlar, ülkenin mevcut koşullarına göre değişmektedir.

Bölgesel kalkınma araçlarından biri “Bir Yöre Bir Ürün” uygulamasıdır. İlk defa 1979 yılında Japonya’nın Oita bölgesinde kırsal kalkınmaya yönelik olarak başlatılan bu uygulama yönetim ve yerleşik halkın işbirliği ile bölgenin uzmanlaştığı bir konuda ürün yetiştirilmesi, ürün çeşitliliği ve kalitesinin artırılmasını amaçlamıştır. Böylelikle bölgede ürün çeşidi artırılmaya çalışılmıştır. Başka bir bölgesel kalkınma aracı ise Girişimciler İçin Tek Durak Ofisi’dir. Tek durak ofisi, girişimcilerin kendi işlerini kurmak için gerekli tüm idari işlemleri tek elden yürütebilecekleri ve bu konuda doldurulması gereken formlardan, finansal yardım seçeneklerine kadar geniş bir kapsamda öneriler alabilecekleri bir birimdir (İldıran, 2004: 43).

Bölgesel kalkınma araçları ülkeler arasında değiştiği gibi bir ülkenin farklı bölgeleri arasında da değişmektedir. Türkiye’de bölgesel dengesizliğin giderilmesinde kullanılan bölgesel kalkınma politikası araçları arasında; bölge içi sektörel sanayi ağı, teknoparklar-bilim parkları, organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi siteleri yer almaktadır. Tüm bu araçların nihai hedefi bölgeler arasında bulunan dengesizliğin giderilmesini sağlamaktır.

1.4.4. Bazı Ülkelerde Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları

Gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ekonomilerde bölgesel kalkınma politikaları uygulanmaktadır. Çünkü hemen hemen tüm ülkelerde bölgesel dengesizlikler görülmektedir. Bölgesel kalkınma politikalarının temel hedefi de söz konusu dengesizliklerin ortadan kaldırılmasıdır.

Bölgesel bütünleşmelerde herhangi bir ülke ya da bir ülkenin farklı bölgeleri arasındaki dengesizlikleri gidermek için uygulanan bölgesel kalkınma politikaları ülkelere göre farklılık arz edebilmektedir. Gelişmiş ülkelerde bölgesel kalkınma politikaları sürdürülebilir bir bölgesel büyüme oluşturmayı hedeflerken, az gelişmiş

bölgelerde ise bölgesel kalkınma politikası, bölgeler arasında bulunan derin farklılıkları ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır.

1.4.4.1. ABD’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları

Amerika birleşik devletlerinde 1929 ekonomik krizini izleyen yıllarda, ülkenin diğer bölgelerine nazaran geri kalmış olan Tenesse Vadisini kalkındırmak için, bir büyük birlik politikası izlenmiştir. Bu deneme ile büyük ölçülere varan yatırımlarla bir ırmak vadisinin geliştirilmesine çalışılmıştır (Dinler, 1986: 208).

1933 yılında bölgenin kalkınmasını sağlamak için kurulan Tennessee Valley Authority (TVA) adlı teşkilat, elektrik üretiminin artırılması, sellerin kontrol edilmesi, bataklıkların kurutulması, ormanlık alanların genişletilerek toprak erozyonun önlenmesi için çalışmalarda bulunmuştur. Ayrıca, bölge halkının ekonomik ve sosyal refahının yükseltilmesi için doğal kaynakların geliştirilmesi, nehirden taşımacılık, sulama, hidroelektrik, balıkçılık ve turizm gibi alanlarda maksimum faydayı sağlamayı amaçlamıştır. Bunun dışında, kalkınmanın sağlanması için devlet önemli projelerin finansmanını da üstlenmiştir (MGK,1993; 398).

İkinci dünya savaşından sonra geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasına yönelik olarak 1960 da Area Development Administration (ARA) kurulmuş ve ARA işletmeler ve kamusal yatırımlar için krediler, işsizlik eğitimi ve işletmelere teknik yardım görevlerini yerine getirmiştir. ABD bölgesel kalkınma politikalarını daha çok problemlili kentsel alanlara uygulamıştır. 1980 yıllardan günümüze ABD ekonomisindeki hızlı büyüme bölgeler arasında farklılık arz etmektedir. Aşağıdaki tabloda bu farklılıklar gösterilmektedir (İldırar, 2004; 149).

Tablo 1.1. ABD’de Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları Göstergeleri

	Nüfus Yoğunluğu(kişi/m ²)			KBGSYİH (SGP-\$)		
	1990	1994	1998	1995	1997	1998
Ulusal Ortalama	27	29	30	19.584	22.581	27.203
Medyan	13.4	14.1	14.5	15.473	18.032	21.181
Bölgesel Maksimum	2166	2183	2208	31.727	36.446	44.267
Bölgesel Minimum	0.1	0.1	0.1	7.235	7.949	7.000
Değişim Katsayısı	282	274	272	20	19	20
	Toplam Nüfus			Ulusal GSYİH		
Bölgesel Maksimum (%)	7.9	7.6	7.5	10.6	10.2	10.2
5 Bölgesel Maksimum(%)	22.3	21.9	21.8	27.8	26.6	26.6

Kaynak: Ildırrar, 2004, s.149.

Tablo 1’den görüldüğü üzere 1998’de ABD’de kişi başı GSYİH’nın maksimum olduğu bölgede KBGSYİH değeri 44.267 \$ iken, KBGSYİH’nın en düşük olduğu bölgede ise 7.000 \$ düzeyindedir. Ayrıca maksimum gelire sahip olan bölgenin, ulusal GSYİH’den aldığı payın % 10.2 olduğu görülmektedir. Yine tablo da dikkat çeken husus 1995 de geliri maksimum olan bölge ile geliri minimum olan bölge arasında gelir farkı 4 kat iken, 1998 de bu farkın 6 katına çıktığı görülmektedir.

1.4.4.2. İtalya’da Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları

İtalya’da 1950’lerde başlayan Mezzogiorno’yu (Güney İtalya) kalkındırma politikası ile ülkenin kuzeyi ve güneyi arasındaki dengesizliği gidermek amaçlanmıştır.

1861 de kuzey ve güney’in birleşmesinden bu yana artan dengesizlik, İkinci dünya savaşından itibaren şiddetlenmeye başlamış ve İtalya parlamentosu bu dengesizliği gidermek için “Cassa Per Mezzogiorno” (Mezzogiorno ya da Güney Sandığı)’nı kurmuştur. Bölgenin kalkınması için izlenen politikaları üç döneme ayırarak incelemek mümkündür. Sekiz yıllık ilk dönemde, tarım sektörü ve altyapı kuruluşları tamamlanmaya çalışılmıştır. 1957’den sonraki sekiz yıllık ikinci dönemde özel sektörü teşvik edici ve kalkınma kutupları oluşturucu önlemler alınmıştır. 1965’den 1980’li yıllara kadar olan dönemde ise endüstriyel kalkınma kutupları ile bölgenin kalkındırılmasına çalışılmıştır (Dinler, 1986: 330–331).

Uygulanan bölgesel kalkınma politikaları ile kuzey ve güney arasındaki fark giderilmeye çalışıldıysa da Avrupa Birliği'ne üye ülkeler arasında bölgesel dengesizliklerin en fazla olduğu ülkenin İtalya olduğunu söylemek mümkündür. Aşağıdaki tabloda İtalya'da bölgelerarasındaki farklılıklar daha iyi görülmektedir (İldırar, 2004: 141).

Tablo 1.2. İtalya'da Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları Göstergeleri

	Nüfus Yoğunluğu (kişi/m ²)		KBGSYİH (SGP-\$)		
	1990	1995	1990	1995	1997
Ulusal Ortalama	188	190	191	19.240	20.004
Medyan	172	174	173	19.769	20.719
Bölgesel Maksimum	2524	2642	2659	27.349	27.316
Bölgesel Minimum	35	36	37	11.625	12.164
Değişim Katsayısı	127	127	127	27.1	26.6
	Toplam Nüfus		Ulusal GSYİH		
Bölgesel Maksimum (%)	6.6	6.6	6.6	20.5	20.5
5 Bölgesel Maksimum (%)	25.2	25.1	25.1	57.3	57.3

Kaynak: İldırar, 2004, s.141

Tablo 2. den görüldüğü üzere 1997 yılına gelindiğinde en yüksek gelire sahip bölgenin KBGSYİH değeri 27.316 \$ iken, en düşük gelire sahip bölgenin KBGSYİH değeri 12.164 \$ seviyesindedir. Tabloda dikkati çeken diğer bir husus ise 1997'lere gelindiğinde, bölgeler arasındaki KBGSYİH değeri farklılığının azaldığı görülmektedir.

1.4.4.3. İngiltere'de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları

İngiltere 1929 büyük ekonomik krizinden sonra az gelişmiş bölgelerdeki işsiz kitlesine iş bulabilmek için bölgesel kalkınma politikası uygulamıştır. 1930'lardan günümüze kadar süren bu politikalar değişikliğe uğrayarak devam etmiştir.

1960'lara kadar olan dönemde kalkınmada "öncelik tanınmış bölgeler" saptanarak, bu bölgelerde endüstrileşmeyi sağlamak için bir takım teşvikler

öngörülüp, hükümetler tarafından fabrikalar kurularak bu teşebbüslere mali yardımlar yapılmıştır. Ancak istenen neticeler alınmayınca “öncelik tanınmış bölgeler” görüşü terk edilerek, “az gelişmiş yöreler” görüşü benimsenerek kötüleşen işsizliğin azaltılması amaçlanmıştır. Özel sektör verilen teşviklere rağmen az gelişmiş yörelere gitmeyince “kalkınma kutupları” politikası benimsenmiştir (Dinler, 1986: 208–209). 1960 yıllardan başlayan bölgesel dengesizlikleri giderme yönünde oluşturulan politikalar günümüzde de devam etmektedir. Zira İngiltere de Avrupa birliği üyeleri içerisinde bölgesel dengesizliklerin bulunduğu ülkelerdendir. Aşağıdaki tabloda İngiltere’de bölgelerarasındaki farklılıklar daha iyi görülmektedir.

Tablo 1.3. İngiltere’de Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları Göstergeleri

	Nüfus Yoğunluğu (kişi/m ²)		KBGSYİH (SGP- $\text{\$}$)	
	1995	1997	1995	1997
Ulusal Ortalama	240	242	16.600	17.710
Medyan	422	430	15.032	15.739
Bölgesel Maksimum	8.787	9.071	73.742	73.604
Bölgesel Minimum	7	7	9.171	9.364
Değişim Katsayısı	229.5	229.7	48.1	45.9
	Toplam Nüfus		Ulusal GSYİH	
Bölgesel Maksimum (%)	11.9	12.0	17.7	17.2
5BölgeselMaksimum(%)	20.8	20.9	26.2	26.1

Kaynak: Ildırar, 2004, s.146.

İngiltere Avrupa birliği ülkeleri içerisinde nüfusu en yoğun ülkedir. Tablo 1.3.’de de görüldüğü üzere 1997’de metrekaare başına 242 kişi düşmektedir. Yine tablodan görüldüğü üzere en yüksek bölgesel gelire sahip ülkeler ile en düşük gelire sahip bölge arasında yaklaşık 8 kat fark mevcuttur. Ancak 1997 yılına gelindikçe farkın azalmakta olduğu görülmektedir.

1.4.4.4. Almanya’da Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları

Almanya diğer Avrupa ülkeleri kadar olmasa da bölgesel dengesizliklerin görüldüğü ülkelerden biridir. 3 Ekim 1991 tarihinde Federal Almanya ve Demokratik

Almanya cumhuriyetinin birleşmesiyle bölgesel dengesizlikler artmıştır. Bu tarihten sonra Doğu Almanya Cumhuriyetinde dengesizlikler daha şiddetli görülmüştür.

Almanya’da 1950’li yıllardan bu yana çeşitli bölgesel kalkınma politikaları izlenmiştir. Bölgesel dengesizlikleri azaltmak için dört tür alan belirlenmiştir. Nüfus artış hızının yüksek ve işsizliğin yüksek olduğu yerler, zayıf tarımsal yapıya sahip yöreler, endüstriyel kuruluşları ihmal eden batı sınır bölgeleri ve geri bölgelerdir. Yeteri kadar gelişmemiş bölgeler federal kalkınma alanları ilan edilmiş ve bu bölgelerin kalkınması için “bölgeler aksiyon programı” kabul edilerek bu bölgelerde yatırımlar yapılmıştır (Dinler, 1986: 210).

Bugün Almanya’nın en büyük sorunu, nüfusun yoğunluğu olarak göze çarpmaktadır. Aşağıda bölgesel gelişme farklılıklarını gösterildiği tabloda da Almanya’nın en önemli sorunun nüfus yoğunluğu olduğu görülmektedir.

Tablo 1.4. Almanya’da Bölgesel Gelişmişlik Farklılıkları Göstergeleri

	Nüfus Yoğunluğu (kişi/m ²)			KBGSYİH (SGP-\$)
	1990	1995	1998	1996
Ulusal Ortalama	223	229	230	16.948
Medyan	183	193	196	15.361
Bölgesel Maksimum	961	972	964	29.819
Bölgesel Minimum	50	49	48	8.805
Değişim Katsayısı	71.7	71.7	71.6	26.3
	Toplam Nüfus			Ulusal GSYİH
Bölgesel Maksimum (%)	8.5	8.4	8.3	9.0
5Bölgesel Maksimum(%)	31.8	31.7	31.7	35.0

Kaynak: Ildırar, 2004, s.144.

Tablo 1.4’de görüldüğü üzere Almanya’da metrekare başına düşen nüfus ortalama olarak 1990’da 223 iken 1998’de 230’a çıkmıştır. Bu oran diğer Avrupa ülkelerinin ortalamasının üzerindedir. Yine bu ülkede İngiltere ve İtalya kadar olmasa da bölgesel dengesizliklerin yaşandığı bir ülkedir. Zira en yüksek gelire sahip

bölge ile en düşük gelire sahip bölgenin KBGSYİH değeri arasında 3,5 kat kadar fark mevcuttur.

1.4.4.5. Avrupa Birliği'nde Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları

İkinci dünya savaşı sonrası kurulan Avrupa Topluluğundan oluşan Avrupa Birliği'nin üye devletlerinin tamamında farklı ölçülerde bölgeler arasında gelişme farkları bulunmaktadır. Avrupa Birliği bünyesine yeni katılan ülkelerin ekonomik ve sosyal yapısındaki dengesizlik daha fazla olduğu için, Birliğin genişleme süreciyle birlikte bölgesel gelişme farklarının da belirginleştiği görülmektedir. Bu amaçla Avrupa Birliği sağladığı yardımlar ve üyelerin kendisi ile paralel hazırladığı bölgesel gelişme politikaları sayesinde bölgesel dengesizliklerin giderilmesi yönünde çaba harcamaktadır.

Avrupa Birliği'nin bölgesel politikalarının gelişimini 1980 öncesi, 1980 sonrası ve günümüz bilgi ekonomisi dönemi olmak üzere üç ayrı dönemde incelemek mümkündür. 1980 öncesi dönemde kalkınmanın motoru olarak büyük ölçekli imalat sanayi üretimi görülmüştür. 1980 sonrasında bölgesel gelişme politikalarında içsel büyüme yaklaşımına doğru bir kayma olmuştur. İçsel büyüme yaklaşımında bölge kullanılmayan birçok kaynağın bulunduğu ekonomik bir varlık kabul edilirken, bölgesel kalkınma ise kurumsal altyapının kullanılmayan kaynakları harekete geçirmesi olarak görülmüştür. Ayrıca bu yaklaşımda, bölgenin arz yapısının güçlendirilmesi, bölge dışından yatırımcıların çekilmesi, karar verme sürecinin desantralizasyonu, bölgeye özgülük, insan sermayesi, yerel iş kültürü, bilgi transfer ağları, üretim faktörleri ve bölgesel deneyimlerden öğrenme gibi kavramlar önemli hale gelmiştir. İçinde bulunduğumuz son dönem olan bilgi ekonomisi döneminde ise rekabet gücünün artırılması, ekonomik ve sosyal uyumun sağlanması ve işbirliğinin geliştirilmesi yönünde politikalar izlenmesi kararlaştırılmıştır (DPT, 2006: 16).

Yukarıda belirtilen üç dönem içinde farklı bölgesel kalkınma politikaları izlenmiştir. 1980 öncesinde geri kalmış bölgelerin kalkındırılması için Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (1975) kurulmuştur. 1980 sonrasında Avrupa'nın güneyi ve

geri kalmış bölgelerine tek piyasa ekonomisinin getireceği yükü hafifletmek için Tek Avrupa Sözleşmesi (1986) da imzalanmış ve 1988 de, günümüzde yapısal fon olarak bilinen güçlendirme fonu kurularak 68 milyar Avro'luk bir kaynak tahsis edilmiştir. Böylece ilk kez bölgesel otoriteler kaynak tahsisinde etkin bir araç olmuşlardır 1992 de refah düzeyi düşük olan ülkelerin çevre ve ulaşım projelerini desteklemek için Uyum Fonu temelleri atılmış ve 1993 de bu fona 200 milyar Avro ayrılmıştır. 1999 yılında "Avrupa Mekansal Gelişme Perspektifi" başlıklı bir çalışma yayınlanmıştır. Bu çalışmada AB'nin Topluluk Rekabet Politikası, Avrupa Ağları, Yapısal Fonlar, Ortak Tarım Politikası, Çevre Politikası, Araştırma, Teknoloji ve Geliştirme, Avrupa Yatırım Bankası Kredileri gibi politikaların tüm ülkeleri (aday-üye) bağlayıcı olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda kır-kent arasında dengeyi hedefleyen, merkez-çevre ilişkisini güçlendiren, rekabetçi ve dinamik kentsel alanların yanı sıra etkin yerel kalkınmayı destekleyen çok merkezli bir mekansal gelişme öngörülmüştür. 2001 yılı Lizbon Stratejisi ise bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu stratejide ülke/bölgelerin rekabet edebilirliği üzerinde önemle durulmaktadır. 2004 yılında benimsenen 3.Uyum Raporu doğrultusunda 2007–2013 dönemi için 336 milyar Avro' luk bir fon ayrılmıştır. Uyum politikasının temel önceliği; ülke-bölge-şehirlerin cazibesini artırmak, yenilik-girişimcilik-bilgi ekonomisi büyümesini desteklemek ve daha çok iş alanı oluşturmak olmuştur. Avrupa Birliği'nin bölgesel kalkınma politikalarını gerçekleştirmek için kullandığı araçlar yapısal fonlar, uyum fonları ve katılım öncesi mali yardımlardan oluşmaktadır (DPT, 2006: 17–20).

Avrupa Birliği Yapısal Fonları'nın amacı az gelişmiş bölgelerin (kişi başı GSYİH'sı topluluk ortalamasının %75'inin altında olan, nüfus yoğunluğu düşük olan-İsveç, Finlandiya- ve Fransa'nın deniz aşırı gibi uzak olan bölgeleri) desteklenmesi için kullanılmaktadır. Topluluk ortalamasının üstünde bir oranda işsizliğe sahip olan bölgelerin sosyo-ekonomik dönüşümünün desteklenmesi ile mesleki eğitim, istihdam politika sistemlerinin modernizasyonu için yapısal fonlar kullanılmaktadır. Bu fonların %94'ü hibe şeklindedir.

Yapısal fonların %5,5'i Topluluk girişimleri kapsamında sağlanan fon başlıkları altında kullanılmaktadır. Bu fon, dört başlık altında toplanmaktadır.

Interreg III başlığı altındaki fon, Avrupa Birliği içindeki ortak sınır bölgelerinde, birlik üyesi ülkelerle sınırları bulunan ülkelerin sınır bölgeleri arasında ve birliğin kendi içindeki bölgeler arasında işbirliğinin sağlanması amacı gütmektedir. URBAN II başlıklı fon, sorunlu kentsel alanların gelişimi, yenilikçi stratejiler ve işbirlikleri desteklemek için kullanılmaktadır. EQUAL başlıklı fon, işgücü piyasasına girişte yaşanan sorunların ve eşitsizliklerin giderilmesi amacını taşıırken, Leader + başlıklı fon, kırsal kalkınma amacına yönelik işbirlikleri amacıyla kullanılmaktadır (DPT, 2006: 23).

AB'de bölgesel kalkınma politikalarının ikinci aracı Avrupa Birliği Uyum Fonları'dır. Bu fonlar, GSYİH ortalaması AB ortalamasının %90'ının altında kalan bölgelerin çevre ve ulaşım projelerinin finansmanında kullanılmaktadır. 2000 ve 2006 dönemini kapsayan dönemde bölgesel bazda ekonomik ve sosyal uyumun sağlanması için birlik bütçesinin üçte biri ayrılmıştır. Bu kaynaklar, yapısal ve uyum fonları aracılığıyla sağlanmaktadır. 1999 yılında yapısal fonların diğer finansman araçlarıyla koordinasyonu sağlamada destekleyici nitelikte tüzükler onaylanmıştır. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu; KOBİ'lerin desteklenmesi, altyapı ve yerel kalkınmanın geliştirilmesi amacı gütmektedir. Avrupa Sosyal Fonu; istihdam olanaklarını artırmak ve çalışma koşullarını iyileştirmek amacı gütmektedir. Avrupa Tarımsal Yön Verme ve Garanti Fonu; tarım sektörüne fiyat desteği sağlamak, bu sektörde yapısal uyumu geliştirmeyi amaçlamaktadır. Balıkçılık Yönlendirme Finansman Aracı ise balıkçılık sektöründe rekabetin geliştirilmesini amaçlamaktadır (DPT, 2006: 21).

AB'de bölgesel kalkınma politikasının diğer bir aracı birliğe katılım öncesi aday ülkelere yapılan mali yardımlardan oluşmaktadır. Katılım Öncesi Mali Yardımlar, aday ülkelerin üyelik öncesinde gelişmelerine katkı sağlamak ve birlik içerisinde bölgesel gelişme farklarının azaltılması için kullanılmaktadır. Bu fonlar ilki PHARE, Doğu Avrupa ülkelerine verilen mali yardımlardır. ISPA, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerine katılım öncesi çevre ve ulaştırma altyapısı için verilen mali yardımlardır. SAPARD ise sürdürülebilir tarımsal ve kırsal kalkınmayı desteklemek için aday ülkelere verilen katılım öncesi mali yardımlardır (DPT, 2006: 23).

Avrupa konseyi 18 Şubat 2004 de 2007–2013 dönemi için Yeni Uyum Ortaklığı; yakınsama, rekabetçilik ve işbirliği başlığını taşıyan ekonomik ve sosyal uyum raporunu kabul etmiştir. Ve uyum politikaları için 336 milyar Avro'luk bir fon ayırmıştır. Yakınsama amacı ile az gelişmiş bölgelerin büyüme, istihdam koşullarının iyileştirilmesi ve bu şekilde gelişmiş bölgelere yakınsaması amaçlanmaktadır. Rekabet ilkesi ile az gelişmiş bölgeler dışındaki bölgelerde, rekabet gücünün ve istihdamın artırılması amaçlanmıştır. İşbirliği ilkesi ile de bölgeler arasında sınır ötesi, uluslararası ve ulusal düzeydeki işbirliğinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır (DPT, 2006: 23–24).

1.4.5. Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları

İklim, yeraltı ve yer üstü kaynakları, ulaştırma, haberleşme gibi unsurlar kalkınmada önemli rol oynamaktadır. Tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de bu unsurlar az gelişmişliğin bir nedeni olarak belirtilmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de görülen bölgesel dengesizliğin temelinde öncelikle coğrafi koşullar bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinden günümüze gelinceye kadar devam eden bölgesel dengesizliklerin giderilmesi için bir takım bölgesel kalkınma politikaları izlenmeye çalışılmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan 1960'lara kadar olan dönemde söz konusu politikalarda bölgesel eşitsizliklerin giderilemediği, hatta dengesizliğin arttığı gözlenmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren kalkınma beş yıllık planlar dâhilinde gerçekleştirilmeye çalışılmış ve aynı zamanda bölgesel dengesizlikleri azaltmaya yönelik uygulamalara gidilmiştir.

•1923- 1950 Dönemi

Bu dönem ağırlıklı olarak devletçilik dönemi diye de adlandırılmaktadır. Sanayileşme çabalarına paralel olarak 1923 de İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Kongrede bölgesel dengesizlik üzerinde durulmamış ve bu dönemde bölgesel dengesizliği gidermek için çaba harcanamamıştır. Bununla beraber hükümetler hem

yatırımların ve nüfusun yayılması hem de Ankara gibi bazı illerde fabrikalar kurulması yönünde adımlar atmışlardır (Kepenek ve Yentürk, 2000: 32–33).

28 Mart 1927 tarihinde Teşviki Sanayi Kanunu çıkarılmış ve bu kanunla özel kesimin geliştirilmesine yönelik bir takım önlemler alınmıştır. Kanunun getirdiği önlemler, ülkede özel kesimin sınaî faaliyetlere teşvikini sağlayacak şekilde uygun bir ortam oluşturmuş olsa da, bölgesel dağılımla ilgili bir önleme yer verilmemiştir. Bu dönemde endüstriyel faaliyetlerin yöresel özellikler taşıdığı görülmektedir (Erdoğan, 1992: 89–90).

1929 yılında başlayan Büyük dünya bunalımı Türkiye’yi de etkilemiştir. Liberal ekonomi politikaları ile kalkınmanın zorluğu karşısında devletçilik ilkesi benimsenmiştir. 1933–42 yılları arasında beşer yıllık olmak üzere iki sanayi planı hazırlanmış ve birincisi uygulama şansı bulmasına karşın ikincisi, İkinci dünya savaşından dolayı uygulanamamıştır.

Sanayi planlarında sınaî kuruluşların ülke içinde hangi kriterlere göre dağıtılacağı belirtilmemiş, yer seçimi konusunda iktisat dışı unsurların rol oynayabileceği vurgulanmıştır. Bu planlarda bölgesel kalkınma ile ilgili ilkelere yer verilmemiş, sadece yatırımların yurt düzeyinde yayılması öngörülmüştür. Doğu Anadolu’ya doğru fabrikalar kurulmuştur. Bu dönemde özel sektör için kuruluş yeri sınırlandırılması getirilmiş ise de bu uygulamadan başarı sağlanamamıştır (Öztürk ve Aslanoğlu, 1976: 182–186).

1923–1950 döneminde sanayi kuruluşlarının Ankara dışında yaygın olması istenmiştir. Bu açıdan birçok şehrin Ankara ve İstanbul’la bağlantısı olması arzulanmıştır. Genellikle Ankara’ya yakın olan yerlerde hızlı bir gelişme gözlenmiştir. Ayrıca bu dönemde doğuda Atatürk’ün 1937’deki meclis açılışında yaptığı konuşması doğrultusunda Van Gölü kıyısında bir üniversite kurulması dile getirilmiş ancak uygulanmamıştır (Tokgöz, 1976: 50–51). Sonuç olarak 1923–1950 döneminde bölgesel dengesizlikleri giderme hususunda gerek plan, gerekse uygulamada bir somut bir adım atıldığı söylenemez.

●1950- 1960 Dönemi

Demokrat partinin iktidar olduğu bu dönemde Doğu Anadolu'nun kalkınması için özel bir çaba harcandığını ifade etmek mümkün görülmemektedir. Bu dönemde somut olarak sadece doğuda Van gölü kıyısında bir üniversitenin kurulacağına yer verilmiştir. Bu dönemde iktisadi devlet teşekküllerinin sistematik şekilde arttığı fakat bu kuruluşların yer seçiminde ekonomik ve sosyal çıkardan ziyade politik çıkarların egemen olduğu görülmektedir (Dinler, 1986: 158–159).

1950–1960 döneminde sanayi kuruluşlarının dağılımında merkezîyetçilik egemen olmuş ve sanayileşmenin özel sektörle sağlanmaya çalışılması bölgesel dengesizliği daha da artırmıştır. Çünkü özel sektör sanayi kuruluşları batıda yoğunlaşmıştır. Öyle ki Türkiye Sanayi Yatırım Bankası'nın 400 projeye açmış olduğu kredinin %75'i Marmara ve Ege bölgesinde toplanmıştır (Sevgi, 1994: 61).

1950–1960 arası dönemde plan fikrinden oldukça uzaklaşmıştır. 1960 yılında Doğu Anadolu Bölgesi'nde kamu iktisadi teşekküllerine ait işletmeler, ülkedeki kamuya ait işletmelerin ancak % 10'unu oluştururken, özel sektöre ait işletmelerin ancak %7,6'sının bölgede bulunduğu görülmektedir. Bu dönemde salt kâr amacına yönelik hareket eden özel sektör İstanbul, İzmir olmak üzere başta Batı Anadolu bölgesinde yerleşmeyi tercih ederken kamuya ait işletmeler yurdun tamamına yayılmıştır. Politik nedenlerle kurulan pek çok işletme ekonomiye yük getirmiştir (Dinler,1986: 159–160).

●Planlı Dönem (1960 Sonrası)

1960 sonrası dönemde bölgelerarası dengesizliği gidermek için devletin öncülüğünde kalkınma planları hazırlanmıştır. Gelirin bölgeler arasında dengeli biçimde dağıtılması esas alınmıştır. Kalkınmaya yardımcı olmak için istihdam, gelir dağılımı, dengeli yerleşme sistemi, eğitim ve sağlıklı yaşamın daha iyi olması hedeflenmiştir (Sencer, 1991: 35).

Planlı dönemin başladığı 1960 yılından bu güne dokuz kalkınma planı hazırlanmıştır. Bu planlarda bölgelerarası dengesizliği gidermeye yönelik çeşitli politikalar belirlenmeye çalışılmıştır. Bu planlardan ilki 1963–1968 arası dönemi kapsayan birinci beş yıllık kalkınma planıdır.

•*Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963–1968)*

Bölgelerarası dengesizlikleri azaltmak için mevcut durumun analizi ve buna uygun tedbirlerin alınması hedeflenmiştir. Birinci planda üç aşamalı bölge planlama stratejisi belirlemiştir. İlk aşamada bölgesel dengesizliğin giderilmesi için yatırımların geri kalmış bölgelere yönlendirilmesi istenmiştir. İkinci aşamada yatırımların yönlendirilmesinde kamu kesimi yanında özel kesiminde rol alması istenmiş ve üçüncü aşamada ülkenin tamamını kapsayacak çok yönlü bölgesel planların yapılması öngörülmüştür (DPT, 1963: 473).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda büyük kentlerin sorunlarının yeni merkezler oluşturarak azaltılacağı, potansiyel gelişme bölgelerinin gelişimi için bazı sektörlerin buralarda yoğunlaşması ve geri kalmış bölgelerde kamu hizmetlerine öncelik verilerek dengesizliklerinin giderilmesi hedeflenmiştir. Yine birinci plan kapsamında bölgelerarası dengesizlikleri belirlemek için illerin sosyo-ekonomik göstergelerine göre sıralanması hedeflenmiştir. Bu planda Doğu ve Güneydoğu Anadolu geri kalmış bölge, Antalya potansiyel gelişme bölgesi ve Doğu Marmara ve Zonguldak bölgeleri de metropolitan bölge olarak belirtilmiştir (DPT, 1963: 471–476).

Birinci planda bölgesel kalkınma kavramının yeterince net olmaması, yatırımlara mekan boyutu kazandırılmaması ve ülke çapında yatırımların uyumlaştırılmasını sağlayacak strateji, plan ve teşvik sistemi kurulamamasından ve kapsamlı bir bölgesel planlama çalışması olmadığından başarılı olamamıştır (Tunbul, 1991: 8–9).

•**İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968–1972)**

İkinci beş yıllık kalkınma planında birinci beş yıllık kalkınma planındaki ilkeler aynen korunmuştur. Geri kalmış bölgelerde kalkınma kutupları oluşturulması, kamu faaliyetlerinin yayılması ve yatırımların geri kalmış bölgelerde yapılması tercih edilmiştir (DPT,1967: 271–272).

Özellikle özel yatırımların geri kalmış bölgelerde sınaî yatırımları yapması için özel kredi olanakları, vergi indirimleri, düzenli sanayi bölgeleri ve ucuz enerji sağlanması hedeflenmiştir. Bu yatırımların özellikle gelişme potansiyeline sahip kentlerde olması istenmiştir (DPT, 1967: 271–272).

Bölgelerarası dengeli kalkınmanın sağlanması için Antalya, Çukurova, Marmara, Zonguldak ve Keban da bölge planlama çalışmaları yapılmıştır. Bu planlar ulusal planlarla örtüşen planlardır. Yapılan planlarla kamu ve özel kesim işbirliğinin sağlanması ve aralarında koordinasyonu DPT'nin sağlaması ve DPT'nin bunu yeni yöntemlerle geliştirmesi benimsenmiştir (DPT, 1967: 271–272).

•**Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973–1977)**

Üçüncü beş yıllık plan döneminde diğer planlardan farklı olarak bölgelerarası dengesizlikleri azaltmak için bölgesel planlama anlayışı terk edilerek “kalkınmada öncelikli yöre” görüşü benimsenmiştir. Bunun nedeni ise gelişmemiş bölge ayrımı yapmanın güçlüğü ve gelişmiş bölge içinde gelişmemiş yöreler olabileceği gibi, gelişmemiş bölgede gelişmiş yöreler bulunabileceği olarak ifade edilmiştir (DPT, 1973: 947).

1972 de DPT bünyesinde kalkınmada öncelikli yöreler dairesi kurularak (KÖYD) ulusal plana mekan boyutu kazandırılmış ve yöresel çalışmalar başlatılmıştır. Kalkınmada öncelikli yöreler kapsamında milli plana uygun olarak illerin sosyo-ekonomik gelişimlerinin sağlanmasının aşamalı olarak yapılması

öngörülmüştür. Yöresel kalkınma çalışmalarının başlaması ile bölgesel planlama çalışmaları durmuştur.

Kalkınmada öncelikli yöreler kavramı da geri kalmış yörelere istenileni verememiştir. Çünkü her türlü ekonomik kıtlığın dorukta olduğu yörelerin kalkınmada öncelikli il ilan edilmesi, bu illerin ekonomik kaderini değiştirememiştir (Mortan ve Çakmaklı, 1987: 337).

Üçüncü plan döneminde bölgelerarası dengesizliği kısa dönemde gidermeye çalışmanın, ekonomik yönden etkin olmayan kaynak dağılımına neden olduğu, uzun dönemde sermaye birikimi ve ekonomik gelişmeyi yavaşlatabileceği görüşünden hareket edilmiştir (Küçük, 1985: 359–363). Üçüncü beş yıllık kalkınma planında diğer iki plandaki bölgesel planlama anlayışını terk edilerek, yöresel kalkınmayı gerçekleştirmek benimsemiştir.

●*Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979–1983)*

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bölgesel gelişme ve kalkınmada öncelikli yöreler kavramı, birlikte yer almaktadır. Bölgesel gelişmenin sağlanması için ekonominin, sektörlerin ve bölgelerarası bağların güçlendirilmesi için mekan örgütlenmesi amaçlanmıştır. Altyapı ve sanayinin bölgeler arasında dağılımı, kamu ve özel kesim işbirliğinin güçlendirilmesi ve yerel sermayenin bölgenin kalkınmasında rol alması istenmiştir (DPT, 1979: 72–76).

Dördüncü planda kalkınmada öncelikli yörelerle ilgili olarak Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin kalkındırılması konuları üzerinde durularak, bu bölgelerde özellikle tarım ve hayvancılığı geliştirme yönünde büyük projelerin yapılması öngörülmüştür. Ayrıca bölgenin diğer bölgelerle ulaşım ağının oluşturulması ve sanayinin de bu bölgelere götürülmesi amaçlanmıştır (DPT, 1979: 290–292).

Dördüncü beş yıllık kalkınma planında bölgesel dengesizliğin giderilmesi yönünde daha önceki planların başarılı olmadığı belirtilerek ve dördüncü planın da

bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde yüzeysel önlemler almaktan öteye gidemediği ifade edilmektedir (Keleş, 1993: 277)

●*Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985–1989)*

Beşinci planda bölge planlaması ve kalkınmada öncelikli yöre uygulaması ile bölgelerarası dengesizliği gidermek için hedef ve politikalar belirlenmiştir. Bölge planlaması potansiyel gelişme bölgelerinde gelişmenin hızlandırılmasını öngörmüştür. Ayrıca gelişmiş bölgelerde yığılmayı önlemek için alt bölgelerin belirlenmesi amaçlanmıştır (DPT, 1985: 161).

Potansiyel gelişme bölgelerinde imalat sanayinin geliştirilmesine, organize sanayi bölgelerinin kurulmasına ve ucuz kredi olanaklarıyla girişimcilere rehberlik edilmesine çalışılmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde gelişme farklarının azaltılması için önder sanayi kuruluşlarının geliştirilmesi öngörülmüş, bunun için gerekli alt yapı yatırımları ile enerji yatırımlarının devlet tarafından yapılması hedeflenmiştir (DPT, 1985:162).

Kalkınmada öncelikli yöreler başlığı altında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri arasındaki gelişmişlik farklarının giderilmesi hedeflenmiştir. Kalkınmada öncelikli yörelerde planlanacak olan sanayiler, önemli ölçüde, mevcut potansiyel ve kaynakları harekete geçirecek ve söz konusu bölgelerin gelişmesinde itici güç olabilecek sektörlerde gerçekleştirilecektir. Bu amaçla özel fonlar oluşturulması ve yine bu yörelerde küçük ölçekli sanayi projeleri de desteklenmesi, Ortadoğu pazarına yönelik işletmelerin kurulmasının teşvik edilmesi ve yatırımlara teşvikler sağlanması amaçlanmıştır (DPT, 1985: 163–164).

Dördüncü beş yıllık kalkınma planı ile beşinci beş yıllık kalkınma planı arasında, kalkınmada öncelikli yöreler yönünden öngörülen hedefler arasında büyük paralellik vardır. Dördüncü planda yer alan bölgesel gelişmeye ilişkin hedefler, beşinci planda yerini bölge planlamasına bırakmıştır. Böylece 1963 yılında ilk planla

benimsenen, 1973 de üçüncü planla terk edilen bölge planlama ilkesi on yıl sonra yeniden benimsenmiştir.

●*Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990–1994)*

Altıncı beş yıllık kalkınma planında bölgesel gelişme ile ilgili ilke ve politikaların bölgesel refahı artırıcı yönde olması üzerine temellendirildiği görülmektedir. Bölgesel gelişme ile ilgili kararların yaşama geçebilmesi için ekonomik, sosyal, idari, hukuki ve mali tedbirlerin birbiri ile uyumlu olması gereği üzerinde durulmuştur. Metropolitan bölgelerde nüfus ve sanayi yığılmalarını önlemek için metropol altı şehirler, orta büyüklükteki merkezler ve az gelişmiş bölgelerde de merkezi kırsal yerleşme birimleri oluşturulması kararlaştırılmıştır. Sanayinin bölgelerarası dengeli dağılımında katkısı olan organize sanayi bölgeleri yapımına devam edilmesi ve yerleşme birimleri etki alanları, karşılıklı mal, hizmet, nüfus, haber akımları ve coğrafi konumları dikkate alınarak bölge tanımlamaları yapılması ve bölgesel kalkınma politikalarının uygulanmasında Avrupa topluluğu uygulamaları dikkate alınması ilkeleri benimsenmiştir (DPT, 1989: 318).

Altıncı planda kalkınmada öncelikli yöreler ile ilgili olarak şu hususlara yer verilmiştir: Doğu ve Güneydoğu Anadolu başta olmak üzere kalkınmada öncelikli yöreler ile diğer bölgeler arasındaki ekonomik, sosyal, kültürel gelişmişlik farkı azaltılmalıdır. Kamu kaynaklarının tahsisinde bu yörelere öncelik verilmesi ve imalat sanayi, madencilik gibi sanayi dallarının kurulmasında devlet öncülük etmesi istenmiştir. Bu bölgelere özel yatırımların gitmesi konusunda özel çaba harcanması ve bu yörelerde potansiyel kaynakların harekete geçirilmesi için DPT bütçesinde yer alan Mali ve İktisadi Dengeleme ve Destekleme ödeneklerinin kullanımına plan tercihleri ve öncelikleri esas alınarak devam edilmesi kararlaştırılmıştır (DPT, 1989: 318).

Altıncı planda, bölgesel ayrıma bağlı bölgesel planlama yaklaşımı yerine, bölge ve alt bölge bazında planlama ilkesi benimsenmiştir. Bu planın en önemli

özelliği, ilk defa bölgesel politikaların belirlenmesinde Avrupa Topluluğu'nun bölgesel politikaları ile ilgili uygulamalarının dikkate alınmasıdır.

●*Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996–2000)*

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal yönleri ile bütün teşkil eden bölgesel gelişmenin ulusal birliği güçlendirecek şekilde olması amaçlanmıştır. Ulusal kaynakların bölgelerarası dengesizlikleri giderecek şekilde olması ve kalkınmada öncelikli yörelerde yaşayan nüfusun refah düzeyinin artırılmasına çalışılmıştır. Bu bağlamda sektörel politikalara mekansal boyut kazandırılması hedeflenmiştir (DPT, 1995: 364–366).

Yukarıdaki amaçlar doğrultusunda Doğu ve Güneydoğu öncelikli olmak kaydıyla, geri kalmış bölgeler için bölgesel gelişme projeleri hazırlanacak ve bu projeler sürdürülebilir kalkınma anlayışı içinde ekolojik dengelerin korunması ile uyumlu olacaktır. Kalkınmada öncelikli yörelerde tarım ve hayvancılıkla ilgili sanayilerin kurulması desteklenecek, kamu hizmetlerinin ülkenin her tarafına yayılmasına çalışılacaktır. Bölgelerin geliştirilmesinde bölgenin karakteristik özellikleri dikkate alınacaktır. Güneydoğu Anadolu projesi çalışmalarına devam edilecek, Zonguldak Bartın bölgesel gelişme çalışması tamamlanacak, KOSGEB kalkınmada öncelikli yörelerde girişimciliği destekleme projelerinin uygulanması kararlaştırılmıştır (DPT, 1995: 366–367)⁴.

Bu planda bölgesel dengesizliklerin giderilmesine yönelik ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır ve bazı projeler hayata geçirilmiştir.

●*Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001–2005)*

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bölgesel gelişme hedef ve politikaları başlığı altında dünyada bölgesel gelişme eğilim ve politikaları, Türkiye'de bölgesel gelişme, bölge planlaması, kalkınmada öncelikli yörelerin

⁴ Daha geniş bilgi için bkz. DPT, 7. beş yıllık kalkınma planı, Ankara, 1995,s.358–368

geliştirilmesi ve kırsal kalkınma konularına değinilmiş ve bölgesel gelişme ile ilgili ilke, amaç ve politikalara belirlenmiştir.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bölgesel gelişme ile ilgili olarak şu hususlar yer almaktadır (DPT, 2000: 59–74): Ulusal kaynakların, ekonomik ve sosyal faydayı maksimum yapacak şekilde ve bölgelerarası dengesizliği giderecek şekilde geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bölgesel gelişme politikalarının uygulanmasında; sürdürülebilirlik, bölgelerarası bütünleşme, sosyal ve ekonomik dengelerin sağlanması, yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, fırsat eşitliği, kültürel gelişme ve katılımcılık ilkeleri esas alınması kararlaştırılmıştır. Bölgesel gelişme politikalarının AB ile uyumlu olmaya devam etmesi ve bölge planlaması açısından Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi Araştırması güncelleştirilerek, plan bölgelerin oluşturulması istenmiştir. Ulusal tercihler doğrultusunda, bölgelerin mevcut ve gelişmesi muhtemel sektörlerde uzmanlaşmalarına yönelik gerekli çalışmalar yapılacağı belirtilmiştir. Yatırımlarda bölgelerin sosyo-ekonomik yapıları göz önüne alınması kararlaştırılmıştır. Bölge planlama çalışmalarına devam edileceği ve İç Anadolu, Akdeniz ve Ege bölgeleri içinde plan çalışmaları başlatılacağı belirtilmiştir. Bölge planları ile uyumlu il gelişme stratejileri hazırlanması ile yeni sanayi odaklarının oluşturulmasına yönelik sınaî destek faaliyetlerine ağırlık verecek birim ve kurumların güçlendirilmesi hususu benimsenmiştir.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda bölge planlamanın temel amacı ulusal önceliklerin yerel ölçekteki ihtiyaçlara yanıt verecek şekilde mekana yansıtılması olarak belirtilmiştir. Planda kalkınmada öncelikli yörelerin gelişmesine hız kazandırılmaya devam edilmesi de amaçlanmıştır. Bu amaçla bölge planları ile uyumlu olarak fiziki planlama çalışmalarının sürdürüleceği belirtilmiştir. Yine bu planda kırsal kalkınma amaç, ilke, politikaları başlığı altında yerel potansiyellerin harekete geçirilmesi, gelir ve istihdamın artırılması amaçlanmıştır (DPT, 2000; 67–71).

●***Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007–2013)***

Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda bölgesel gelişme politikasının amacı, bölgelerin verimliliğini yükseltmek suretiyle ulusal kalkınmaya, rekabet gücüne ve istihdama katkıda bulunmak ve bölgeler ile kırsal kentler arası gelişme farklarını azaltmak olarak belirtilmektedir (DPT, 2006: 91).

Planda bölgesel gelişme politikasının merkezi düzeyde etkinleştirilmesine ve yerel dinamikler ile içsel potansiyele dayalı gelişme ortamının oluşturulmasına ağırlık verileceği belirtilmektedir. Ulusal, bölgesel ve yerel planlar birbiriyle uyumlu olacak, hazırlanacak olan bölgesel gelişme planlarının yerel dinamikleri ve içsel potansiyelleri harekete geçirmeye yönelik strateji ve öncelikleri belirleyen esnek, dinamik, katılımcı ve uygulanabilir nitelikte hazırlanacağı ifade edilmektedir. Kalkınma ajanslarıyla işbirliği içinde, tüm bölgelerin gelişme stratejileri ve planları tamamlanacak ve yeterli finansmanla bu planların destekleneceği belirtilmektedir. Bölgelerde öncü sektörler desteklenecek, bölgesel ve sektörel önceliklere dayalı, daha seçici ve mekansal odaklı devlet yardımları sistemi ile uygulamanın izlenmesi ve sonuçlarının değerlendirilmesi için gerekli mekanizmaların oluşturulacağı ifade edilmektedir (DPT, 2006: 92).

Bölgesel potansiyelleri ve işgücü piyasası özelliklerini dikkate alan işgücü eğitim programlarının uygulanacağı, üniversite-sanayi işbirliğine dayalı üretimi desteklemek üzere uygun bölgelerde sektörel organize sanayi bölgeleri uygulaması yapılacağı, yöresel marka yaratılması ve bölgeler arası yakınsama ve rekabet amaçları bakımından farklılaştırılmış KOBİ politikalarının uygulamaya geçirileceği de belirtilmektedir. Bölgesel gelişme ve yerel kalkınma uygulamalarında yerindelik esas alınarak, katılımcılık geliştirilecek, kalkınmaya ilişkin kilit paydaşlar arasında ortaklık kültürü oluşturularak uygulamaya yönelik sinerjinin, sahiplenmenin ve farkındalığın artırılması sağlanacak, sivil toplum kuruluşlarının yerel ve bölgesel kalkınma çabalarına katkıları artırılacağı ifade edilmektedir. Kırsal alanda e-ticaret'in

kullanılması, AB kırsal kalkınma politikalarına uyum için gerekli kurumsal çerçevenin oluşturulması da planda yer almaktadır (DPT, 2006: 92–94)⁵.

Özetle, Türkiye’deki bölgesel gelişme çabalarını, planlı dönem öncesi ve planlı dönem olmak üzere iki dönemde incelemek mümkündür. Planlı dönem öncesinde, yatırımların belli merkezlerde toplanması ve bu merkezlerin Ankara ile bağlantılarının kurulması temel politika olarak değerlendirilmiştir. 1950–60 dönemi ise kamu yatırımların büyük yerleşim yerleri dışında gerçekleştirildiği ve özel sektör yatırımlarının Batı bölgelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. 1960 sonrası planlı dönemde uygulanan ilk planda, bölgeler arasında dengeli gelişme yönünde önemli ilkeler ortaya konmuş ve bölgesel planlama benimsenmiştir. İkinci planda bu ilkeler somutlaştırılarak yinelenmiştir. Üçüncü planda dengeli kalkınma politikasının etkin olamayacağı ve bölgesel dengesizliklerin bölgelerin içsel potansiyelleriyle ortadan kalkacağı öngörülmüş ve kalkınmada öncelikli yöre politikası öne çıkarılmıştır. Dördüncü planda ise mekansal yansımaların olması gerektiği üzerinde durulmuş ve GAP ilk defa gündeme gelmiştir. Beşinci planda bölge planlamaya yeniden dönülmüştür. Altıncı planda 16 adet fonksiyonel bölge oluşturulması öngörülmüş ve 1990 yılında KOSGEB kurulmuştur. Yedinci planda sürdürülebilirlik ilkesi temelinde bölgesel dengesizliklerin giderilmesi, fiziki planlama ve il gelişme planları üzerinde durulmuştur. 2001–2005 dönemini kapsayan sekizinci beş yıllık planda bölgesel dengesizliklerin giderilmesi için bölge planı çalışmalarının gerekliliği, organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi sitelerinin önemi ve yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik politikaların uygulanması öngörülmüştür. AB’ye katılım sürecinde diğer aday ülkelerde olduğu gibi Türkiye’nin de bu alandaki çalışmalarının temel amacı, üyelik sonrası faydalanabilecek olan yapısal fonların kullanımı için gerekli kapasitenin oluşturulmasıdır. 2005 yılı AB ilerleme raporunda Türkiye’nin bölgesel politika ve yapısal araçların koordinasyonu konusunda sınırlı düzeyde ilerlediği belirtilmektedir. Dolayısıyla Türkiye’nin AB’ye üyelik sürecinde önündeki önemli engellerden biri olan bölgesel dengesizlikler sorunu güncelliğini korumaya devam etmektedir.

⁵ Daha geniş bilgi için bkz. DPT, 9. beş yıllık kalkınma planı, Ankara, 2006, s. 91–94

İKİNCİ BÖLÜM

KOBİ'LER VE KOBİ'LERİN BÖLGESEL KALKINMA ÜZERİNE ETKİLERİ

Küreselleşme sürecinin hüküm sürdüğü dünya ekonomilerinde yerelleşme eğilimlerinin önem kazanmasıyla birlikte bölgesel faaliyette bulunan KOBİ'ler önemli hale gelmiştir.

1970'li yılların sonlarına doğru yaşanan dünya ekonomik bunalımı ile birlikte, üretimin yeniden yapılanmasına gidilmiş ve büyük ölçekli, kitle üretiminin gerçekleştiği fordist üretim sistemi yıkılmış ve üretimin her aşamasında fordist üretim yapısından çok daha esnek yapı gösteren ve bu nedenle günümüz dünya kapitalizm krizlerine daha dayanıklı olan post-fordist üretim sistemine geçilmesine olanak sağlanmıştır (Karaçay ve Erden, 2005: 113).

Üretim sistemindeki değişmelere paralel olarak sanayinin yapısında da müşteri tercihlerine dönük olarak, toplam kalite, esnek üretim, çok çeşitlilik gibi kavramlar önem kazanmış. Ulaşım, haberleşme ve enformasyon teknolojisinin hızlı gelişimi sonucu geleneksel ekonomi kuralları değişerek, yatırım, üretim, bölüşüm ve teknoloji seçimi gibi ekonominin temelini oluşturan kavramlar yeni anlayışa göre biçimlenmeye başlamıştır. Geleneksel ekonomi anlayışında doğal kaynaklar, iklim, pazara yakınlık ve enerji potansiyeli gibi kavramlar önemli iken, günümüz ekonomi anlayışında seçilecek teknolojiler, eğitilmiş insan gücü, ar-ge düzeyi gibi faktörler ön plana çıkmaktadır. Eski ekonomi anlayışında hakim olan kitle üretiminin yerini 1980 başlarında esnek üretime sistemine bırakmasıyla birlikte tüm dünya ekonomilerinde küçük ve orta boy işletmeler (KOBİ'ler) üzerinde durulmaya başlanmıştır (Dilik ve Duran, 1998: 60).

Çalışmanın bu bölümünde kitlesel üretimden esnek üretim geçişte KOBİ'lerin önem kazanması, KOBİ'lerin tanımı ve özellikleri, KOBİ'lerin avantaj ve dezavantajları, KOBİ'lerin sorunları ve KOBİ'lerin bölgesel kalkınma üzerindeki etkileri incelenecektir.

2.1. FORDİST ÜRETİM SİSTEMİNDEN POST-FORDİST ÜRETİM SİSTEMİNE GEÇİŞ VE KOBİ'LER

Dünyada yaşanan teknolojik gelişim ve ekonomik yapılanma 1970'lerdeki ekonomik krizle hız kazanmıştır. Bu krize bağlı olarak üretim sisteminde de değişim yaşanmıştır. 1970'li yılların sonlarına doğru yaşanan yapısal değişim, kitlesel üretim sisteminden esnek üretim sistemine geçilmesine neden olmuştur.

Üretim sisteminin özünü oluşturan üretim kavramı “ ekonomik bir anlamı olan herhangi bir şeyi ortaya çıkarmak için ortaya konulan faaliyet” olarak ifade edilmektedir (Yamak; 1999;15). İktisatçılar tarafından yapılan tanımına göre üretim, “yeni bir fiziksel varlık veya hizmet ile sonuçlanan bir fayda yaratmak amacı ile girişilen faaliyetler” olarak tanımlanmaktadır (Kobu, 1987: 36). Dolayısıyla üretim sonucu değerli şeyler ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda değersiz şeylerin ortaya çıktığı faaliyetler üretim olarak kabul edilemez.

Üretim sistemi ise şöyle tanımlanmaktadır; “Üretim sistemi, ekonomik değeri olan bir ürünün yapımı için oluşturulan insan-makine-malzeme sistemi olarak, belli çeşit ve miktarda girdiyi alıp anlamlı bir çıktıya dönüştüren sistemdir.” Üretim sistemlerinin amacı kaliteli ve verimli bir çıktıyı oluşturabilmektir. Bu sistemlerin kaliteli ve verimli bir çıktı oluşturup oluşturmadığını veya performanslarını ölçüm için bazı kriterler kullanılmaktadır. Bu kriterler etkinlik, üretkenlik ve verimlilik gibi kavramlardır. Etkin, üretken ve verimli bir çıktı üretim sisteminin performansının yüksek olduğunu göstermektedir (Yamak, 1999: 22-23).

Dünyada yaşanan teknolojik değişimlere bağlı olarak da farklı üretim sistemleri gelişmiştir. Örneğin, 1945- 1973 arası dönemde fordist üretim egemen üretim sistemi iken, 1980'lerin başlarında post-fordist üretim, egemen üretim sistemi olmuştur. Çalışmanın bu kısmında kitle üretimi de denilen fordist üretim sisteminin genel özelliklerine değinildikten sonra küçük ve orta boy işletmeler (KOBİ)'lerin egemen olduğu post-fordist yada esnek üretim sisteminin genel özellikleri irdelenecektir.

2.1.1. Fordist Üretim Sistemi

Büyük ölçekli üretim birimlerinin hakim olduğu üretim sistemi olan Fordist üretim, “sanayi üretiminin çoğunluğunun kitlesel üretim olarak gerçekleştirildiği, idari (büro işleri) ile kol kuvvetine dayalı (manual) işlerin Taylorist⁶ bir ayrım ile belirlendiği, iş bölümünün ve tanımlarının katı bir şekilde yapıldığı, ürün standartlaşmasının verimlilik artışları getirdiği”, bir üretim biçimi olarak tanımlanmaktadır (Eraydın, 1992: 15).

Bir başka açıdan fordist üretim, “kapitalist medeniyette yeni bir dönem başlatan, sadece üretimi değil aynı zamanda bireyide planlayan ve bu anlamda planlı ekonomiye geçiş damgasını vuran ve bir montaj hattı ile sınırlı kalmayıp yeni bir insan tipi yaratmak için hayatın en mahrem alanlarını işgal eden bir yaklaşım” olarak açıklanmaktadır (Kumar, 1995: 68).

1914’te gündeme gelmeye başlayan fordist üretim ya da fordizm, egemen üretim biçimi olarak 1945’ten sonra hüküm sürmüş ve Henry Ford tarafından ilk kez Ford otomobil fabrikasında uygulanmasına geçilmiş bir üretim organizasyon biçimidir. Fordist üretim, Taylorist iş örgütlenmesi yöntemlerinden tamamen bağımsız bir teknik buluş değildir. Emek sürecinde yönetimin işçilerin becerilerine olan bağımlılığını ortadan kaldırıp, işçileri niteliksizleştiren bir dizi adımın mekanize olmuş bir bileşimidir. Fordist iş organizasyonunda Taylorist ilkelere göre üretim sürecindeki küçük parçalara bölünen işler, yapılış sırasına göre bir hatta dizilmekte, işçilerin üretim sırasında işi gereği parça almak ya da alet/makina kullanmak için gidiş-geliş kaynaklı oluşabilecek zaman kaybı önlenmektedir. Bunun yerine, işin nesnesinin, üretim sürecinin gerektirdiği işlem sırasına göre dizilmiş makineler ve iş istasyonları boyunca hareket etmesi sağlanmakta ve böylece Fordist montaj hattı

⁶ Taylorizm 20. yüzyıl başlarında, hızla büyüyen kapitalist işletmelerde giderek karmaşıklaşan emeğin kontrolü sorununa çözüm getirmek üzere, kullanılan üretim teknolojisinin doğasından bağımsız olarak uygulanabilecek bilimsel yöntemler geliştirme çabasıdır. Amerika Birleşik Devletleri’nde 1880-1890 yıllarında ortaya çıkan “sistematik yönetim hareketi”nden doğmuştur. Frederick Winslow Taylor tarafından geliştirilmiş ve kapitalist üretimin organizasyonunda dünya çapında etkileri olmuş bir yönetim yaklaşımıdır. Taylor hem ideolojik olarak geliştirdiği, hem de deneyler yaparak uygulamaya koyduğu işin örgütleniş biçimi ve yönetimi konusundaki yaklaşımını 1911 yılında “*Bilimsel Yönetimin İlkeleri*” kitabında toplamış ve Taylorizm denilen kapitalist emek sürecinin organizasyonu ve kontrolündeki temel ilkeleri oluşturmuştur.

(akar band) ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu üretim sistemi, seri üretimin yapıldığı bir sistemdir (Ansal, 1997: 11).

Seri üretim yapan ilk kişi Ford değildir. Bu üretim yöntemini ilk olarak 1798'de ABD ordusundan ateşli silah üreticisi Eli Whitney kullanmıştır. Ford'u kitlesel üretim konusunda önemli hale getiren gelişme, onun seri üretim yöntemini otomobil sanayisine uygulamış olmasıdır. Bu bağlamda Ford'u özel yapan ve Taylor'dan tamamen ayıran yönü ise, onun vizyonudur. Ford, kitle üretiminin; kitle tüketimini doğuracağını, emek gücünün kullanımı için yeni bir sistem, emeğin yönetimi ve denetimi için yeni politikalar, yeni estetik ve psikoloji ve özetle yeni bir tür rasyonel, modernist, popülist demokratik toplum oluşturacağını öngörmüştür (Saklı, 2007: 4).

Fordist üretim sisteminin pek çok özelliği mevcuttur. Bu özelliklerden birincisi, Fordizmin bir üretim bandı çevresinde toplu üretimi gerçekleştiren işgücü süreci olmasıdır. Bu özellik verimlilik artışlarına neden olmuştur. Sistemin ikinci özelliği, diğer sektörler için belirleyici bir etkisi olması ve katma değer oluşturulmasında egemen olmasıdır. Bu özelliği ile ekonomideki ana ağırlığı kitlesel üretim yapan birimler taşımakta, diğer üretim birimleri ise bu sisteme uyumlu küçük sistemler durumunda kalmaktadır. Üçüncü özellik, fordist örgütlenmenin hegemonik bir niteliğe sahip olmasıdır. Bu özellik de kastedilen güçlü bir yönlendirme, bütünleşme eğilimi söz konusudur ve bireylerin sisteme uyumu, özel hayatlarına varıncaya kadar denetlenerek ve yönlendirilerek sağlanmaya çalışılmaktadır. Dördüncü özellik ise bir yaşam düzenleme biçimi olmasıdır. Böylelikle insanlara önce geliri sağlama, sonrada bu geliri nasıl kullanacaklarını öğreterek yaşam biçimlerini doğrudan belirleme çabası görülmektedir (Eraydın, 1992: 15).

Fordist üretim sisteminin yukarıda belirtilen özellikler dışında kalan diğer özellikleri ise şöyle sıralanabilmektedir (Saklı, 2007: 5-6):

-*Kitle üretimi ve tüketimi:* Yapılan üretim belli bir kesimi değil, toplumun genelini hedeflemektedir. Ayrıca kitlesel üretim için gerekli olan kitlesel talebin örgütlenmesi ve oluşturulması öngörülmektedir.

-*Ürünlerde yüksek standartlaşma:* Önceden tespit edilen kitle tüketim profiline uygun standartta ürünler tasarlanmakta ve üretilmektedir. Kitlesel üretim için standartlaşma gerekli görülmektedir.

-*Esnek olmayan bir üretim süreci:* Üretim süreci, standart bir malın kitlesel üretimi için tasarlandığından, malın niteliğinde değişim yapmak güçtür. Bu üretimin imalat hattında, rutin işler yapacak işgücü çalışmaktadır. Dolayısıyla işgücünde sadece standart ürünün imalatını yapma becerisi söz konusudur.

-*İş örgütlenmesinde yeni teknolojiler kullanılmakta:* Rutin işler yapması beklenen işgücün yerine makine kullanılabilen, yeni teknolojilerle işgücünün çeşitli bileşimleri, verimliliği artırma amacıyla kullanılmaktadır.

-*Rutin işler yapan yarı eğitilmiş işgücü kullanımı öngörülmekte:* Kitlesel üretim hattında, standart ürünün belli bir bölümündeki görevini yapacak ve kolayca ikame edilebilecek işgücü çalıştırılmaktadır.

Fordist üretim evresinde, içsel ekonomilerden yararlanmak için giderek büyüyen ve montaj hattında seri üretim yapan firmaların kullandıkları parçaların standartlaşması sonucunda, bu alanda faaliyette bulunan diğer firmalar kadar, parçaları üreten işletmeler de aynı yörelerde toplanmak zorunluluğu hissetmişlerdir. Bu şekilde, başta otomobil olmak üzere dayanıklı tüketim mallarının üretildiği büyük sanayi merkezlerinde işletmelerin birarada toplanması ile birlikte, bölgesel farklılıklar, sanayi merkezleri lehine giderek artmıştır. Başka bir deyişle İkinci Sanayi Devrimi Evresinde giderek kalabalıklaşan sanayi bölgeleri, fordist dönemde, artan bir hızla kalabalıklaşmasını sürdürmüştür. Fordist üretim sistemi ile birlikte büyük ölçekli işletmelerin önemli avantajlar sağladığı bu teknolojik evrede, İkinci Sanayi Devrimi ile dışsal ekonomilerin ortaya çıktığı merkezler daha ön plana

çıkmiştir. Büyük işletmelere yarı işlenmiş mamul üreten yan sanayilerinde bu büyük merkezleri tercih etmeleri, söz konusu merkezlerin aşırı büyümeleri sonucunu doğurmuş, metropoller ve megakentler oluşmaya başlamıştır (Eraydın, 1992: 17-20).

II. Dünya savaşından sonra egemen üretim biçimi olan Fordizm, 1960'ların ortalarından itibaren ciddi bir bunalım içine girmeye başlamıştır. 1956-1973 yılları arasında, Fordizm ve Keynes'çiliğin yetersizliği açıkça ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yetersizlik, esnekliğin olmaması anlamında "sertlik-rigidity" olarak ifade edilmektedir. Kitle üretimini amaçlayan büyük ölçekli sabit sermaye yatırımlarının, tüketicinin değişen taleplerini karşılayacak esnekliğe sahip olmaması önemli bir unsur olmuştur. Bunun yanında, işçi sözleşmelerinin esnekliğe sahip olmaması ve değişime karşı kuvvetli işçi direnişi ile de karşılaşılması (1968-72 grev dalgası), Fordizmin kendini yenilemesini engellemiştir (Saklı, 2007: 7).

Fordist üretim sisteminin neden bunalıma girdiği sorusuna iki farklı yaklaşım bağlamında cevap verilebilmektedir (Eraydın, 1992: 17-18):

1. Fordist üretimin niteliğinin bir dar boğaza yol açması: Bu yaklaşıma göre fordizmin kendi içindeki çıkmazları bunalıma yol açmıştır. Bu tür yaklaşımlarda fordizmin katılık-değişmezlik- özelliği vurgulanmaktadır. Fordizm'de iki farklı konuda katılık vardır. Bunlardan ilki tüketicinin nitelikleri ve taleplerinin değişmemesi, böylelikle talebin belirlenebilir olması özelliğidir. İkinci değişmezlik ise, işgücü piyasasının ve işgücü ilişkilerinin değişmezlik niteliğidir. Bu özellik durağan koşullarda fordizmin gelişmesini sağlarken, değişen dışsal koşullara uyum sağlamasını zorlaştırmaktadır. Fordizm kendine özgü kurumların oluşmasını sağlayarak süreklilik kazanmıştır. Talepteki değişiklikler, devletin finansal kriz nedeniyle Keynesyen politikalardan uzaklaşması, üretimde işgücünün kullanım biçimi ve ücretler açısından rakip duruma gelen yeni çevre ülkelere benzer şekilde işgücü ilişkileri düzenleyememe, fordizmin bunalıma girmesine neden olmuştur.

2. Daha uygun koşullara sahip ülkelerin rekabette öne çıkmaları: 1960'ların sonuna gelindiğinde iç pazarların doyması, gelişmiş ülkelerin pazarlarını

genişletememeleri nedeniyle verimlilik ve karlılığın düşmesi ve bu sırada az gelişmiş ülkelerin ithal ikamesi politikalarını tamamlayarak, çok uluslu şirketlerin de yardımlarıyla dışarıya dönük üretime başlamaları, böylelikle gelişmiş ülke sanayileri için rakip duruma gelmeleri ile somutlaştırılmaktadır. Yeni sanayileşmekte olan ülkeler, emeğin ucuz ve sosyal girdilerin az olması nedeniyle gelişmiş ülkelere karşı önemli bir rakip olarak ortaya çıkmıştır. Çevre ülkelerdeki gelişmenin, küreselleşme politikası çerçevesinde fordizmin sorunlarını çözmek için başlatıldığı ancak daha sonra fordizmin bunalıma girmesine neden olduğu şeklindeki bu yaklaşıma göre, fordist dönem sonunda merkezde verimlilik düşüşlerinin nedeni olarak, emek sürecinin yoğunlaştırılmasının fiziksel, sosyal ve zihni sınırlara ulaşması gösterilmektedir. Bu sorunların üstesinden gelebilmek için fordist üretimin çok uluslu firmalar aracılığı ile düşük ücretli işgücünün bulunduğu çevre ülkelere yönlendirildiği ve yeni uluslararası işbölümünün geliştirildiği görülmektedir.

Özetle birinci yaklaşımda fordist üretimin niteliği bir dar boğaz olarak vurgulanırken, ikinci yaklaşımda daha uygun koşullara sahip ülkelerin öne çıkmasının rekabeti artırarak sorunlara neden olduğu ifade edilmektedir. 1945-1973 arası dönemde hakim üretim sistemi olan Fordizm, bu dönemde Keynesyen politikaların uygulanacak gücünün kalmaması, 1973 Arap-İsrail savaşı sonrasında petrol fiyatlarının hızla artması ve bunun neticesinde oluşan darboğazlarla tüm batılı ülkelerin refah politikalarında kısıntıya gitmeleri ve tüketim malları talebinde olan daralmalardan dolayı tümüyle sarsılmıştır. 1970’li yılların sonuna doğru yeni bir üretim biçimi olan Post-Fordist üretim biçimi kendine özgü mekanizmaları ile ortaya çıkmıştır (Eraydın, 1992: 18-19).

2.1.2. Post-Fordist (Esnek) Üretim Sistemi

Fordist üretim sonrasında farklı nitelikleri olan ve temel farklılığı esnek ilişkilerden kaynaklanan bir üretim evresine geçilmiştir. Fordist üretim sisteminden farklı bir yapıda olan bu üretim sistemi; toplumsal, ekonomik ve coğrafik içerikleri ile yeni bir yapıyı tanımlamaktadır.

1970'li yıllarda dünya ekonomisinin yaşadığı krizle birlikte sınıflı üretimde gözlenen yeniden yapılanma ve teknolojik dönüşüm, krizin nedenleri, bir kitle üretimi olarak Fordizm'in özellikleri ve yeni ortaya çıkan üretim örgütlenmelerinin yapısı hakkında geniş tartışmalara kaynaklık etmiştir. Bu gelişmeleri inceleyen çalışmalar, "Neo-Fordizm", "Global Fordizm", "Post-Fordizm" ve "Esnek Uzmanlık" gibi kavramlar geliştirmişlerdir. Bu çalışmaların her biri ortaya çıkan değişikliklerin ayrı bir unsurunu ön plana çıkarmışlarsa da, hemen hepsinin kavramsal olarak Fransız Düzenleme okulunun ekonomi politik yaklaşımından etkilendiklerini söylemek mümkündür. Post-fordist yaklaşımda Fordizm yalnızca kapitalist emek sürecinde bir üretim organizasyon biçimi değil bir sermaye birikimi rejimidir. Bu bağlamda yaşanan dünya krizi, Fordist birikim rejiminin krizi olarak görülmektedir (Ansal, 1997: 13).

Post-Fordist yada esnek üretim sistemi olarak adlandırılan bu yeni üretim sistemini tanımlamadan önce esneklik kavramını tanımlamakta fayda görülmektedir. Esneklik, üretim sisteminin piyasadaki değişikliklere hızlı ve etkili bir şekilde uyum sağlayabilmesi ile ilgili bir kavramdır (Gupta, 1993: 297). Bir başka tanıma göre ise esneklik, operasyon ihtiyaçlarına ve değişen etmenlere uyum sağlamayı başaran işletme kapasitesinin ölçümü şeklinde tanımlanmaktadır (Michon, 1987: 160).

Esneklik kavramında olduğu gibi esnek üretim sistemleri ile ilgili olarak da pek çok tanım yapılmaktadır. Ranky tarafından yapılan bir tanıma göre esnek üretim sistemleri, yüksek düzeyde dağıtılmış veri işleme ve malın depolama, taşıma ve montaj aşamalarında otomasyona geçilmesi ile ilgili bir sistemdir (Kaighobadi ve Venkatesh, 1994: 27).

Bir başka yaklaşıma göre ise esnek üretim sistemleri (flexible manufacturing systems); yoğun otomasyon ve teknoloji ağırlıklı üretimin yapıldığı, montaj hatlarının olmadığı, üretim faktörlerinin hızla üretime yönlendirilebildiği, ürünün zamanında tüketicilere ulaştırılarak nakde çevrildiği, insanların bu ortama uyum gösterdiği ve değişikliklere eskisinden daha hızlı yanıt verebildiği üretim sürecidir (Tekin, 1993: 20).

Esnek üretim sistemleri pek çok üstünlüğe sahiptir. Bu sistemler, pazar koşulları ile çevreden gelen tepki ve isteklere hızlı yanıt verebilme yeteneğine sahip sistemler olarak da tanımlanmaktadır. Pazardaki esnek olan talebe esnek bir arzla yanıt verebilmek amacı ile geliştirilmiş; müşterilere belirli ürünleri çok çeşitte, düşük maliyetle üretebilme yeteneğine sahip, takım çalışmasının olduğu, çalışanların yetkilendirilmesi ve işletmenin rekabet gücünü artırarak, faaliyetlerinin devamlılığını sağlayacak bir sistem olarak da işlev görmektedir. Bu üretim sisteminde, tasarım ve üretim özellikleri birbirine benzeyen ürün grupları, küçük veya orta büyüklükteki partiler halinde üretilerek, pazardaki gelişmeler karşısında ürün karmasında hızlı değişiklikler yapabilme olanağı sağlamaktadır (Pekmezci ve Demireli, 2005: 132).

Post-fordist teorinin gelişimi İtalyadaki gelişmelere bağlı olarak ortaya konulabilmektedir. 1970 ve 1980'li yıllarda "Üçüncü İtalya" adı verilen yeni bir kavram yazına girmiştir. Üçüncü İtalya, bir taraftan kitlesel üretim yapan Birinci İtalya'dan, diğer taraftan da az gelişmiş İkinci (güney) İtalya'dan ayrı özelliklere sahip olan şehirler için kullanılan bir kavramdır. Bu kavram, İtalya'nın orta ve kuzey bölgelerindeki şehirlerde gelişen; küçük firmalar ve atölyelerin üretim yaptığı bir alanı işaret etmektedir. Buralarda 10-50 arasında işçi çalıştıran fabrika ve atölyeler, zenginleşmekte olan sanayi bölgelerinin çekirdeğini oluşturmuştur. Her bölge birbiriyle gevşek bir bağlantıya sahip bir ürün dizisinde uzmanlaşmıştır. Küçük ölçekli üretim birimleri olmasına karşılık, yeni üretim rejiminin aktörleri, sahip oldukları esneklik sayesinde çok önemli başarılarla imza atmayı başarmışlardır (Saklı, 2007: 9).

Post-Fordist üretim sisteminin ayırıcı özellikleri ise şöyle sıralanabilmektedir (Saklı, 2007: 12-13):

1. Esnek bir birikim düzeni veya esnek üretim rejimi: Post-fordizm, tüketim taleplerine göre değişebilen bir üretim süreci getirmiştir.

2. Küçük ölçekli üretim: Üretim çok sayıda küçük işletme tarafından yapılmaktadır.

3. *Ürün farklılaştırması*: Tüketici taleplerine göre farklılaştırılmış ürün uygulamaları hakim olmuştur

4. *Stoksuz çalışma*: Tüketicinin tercihlerinin devamlı değişimine uygun stoksuz bir üretim anlayışı mevcuttur.

5. *Üretim esnasında kalite kontrolü*: Üretim esnasında kalite kontrolü yapılarak maliyetlerin artması önlenmektedir.

6. *Üretim sürecinin parçalanması*: Üretim süreci bölünerek farklı birimlerde üretimin tamamlanması sözkonusudur.

7. *İşgücünün uzmanlaşması ve çoklu görevler yüklenmesi*: Çalışana mümkün olduğunca geniş bilgi ve yetenek kazandırılması anlayışı ile birden çok görev verilmesi sözkonusudur.

8. *İşgücünün niteliğine göre iş güvencesi ve ücret*: İş güvencesi ve yüksek ücretler çok nitelikli iş gücü için uygulanmaktadır.

9. *Sendikalaşmanın önemini kaybetmesi*: Esnek işgücü ilkesine aykırı olan sendikal anlayış ve sendikaların işgücü odaklı aşırı talepleri yerine, işletme odaklı anlayış egemen olmuştur.

10. *Eski imalathane ve bacalı endüstrilerin yanında bilgisayar esaslı yatırımların doğuşu*: Üretimde yüksek teknolojinin kullanılması, küçük işletmelerin üretim alternatiflerini artırmıştır.

11. *Mavi yakalı geleneksel işçi sınıfı yerine beyaz yakalı işgücü*: Beyaz yakalı diye tabir edilen; profesyonel, teknik, yönetici ve diğer servis sektörü çalışanları şeklinde bir mesleki yapının hakim olduğu görülmektedir.

12. Kadının daha çok çalışabilmesine yeni teknolojilerin olanak sağlaması: Yeni teknolojilerin kullanılması ile birlikte ağır koşullar gerekmeyen işlerde bir artış sağlanmış ve kadın istihdamının artması sağlanmıştır.

13. Çok uluslu şirketlerin hakimiyeti ve özerkliği: Küreselleşmeyle birlikte çok uluslu şirketler ortaya çıkmış ve bunların dünya ekonomisindeki ağırlıkları giderek artmıştır. Bu tür şirketlerin ulusal kanunların ötesinde, özerk veya bir kısım standart küresel kurallara göre hareket ettikleri gözlenmektedir.

14. Esnek uluslar arası iş bölümü: Küresel üretimin düzenleyebileceği şekilde yeni ve esnek bir uluslar arası işbölümü ortaya çıkmıştır.

Sanayi ve Bilgi toplumunda birbirinden farklı üretim yapılmaktadır. Sanayi toplumunun mekanik teknolojileri ile gerçekleştirilen maddi üretim yerine, esnek üretim sisteminin egemen olduğu bilgi toplumunda bilgisayarlar ve bilişim teknolojilerine dayalı bilgi üretimine geçilmiştir. Sanayi toplumunun mekanik teknolojisi, fiziksel emeği ikame ederken, bilgi toplumunun bilişim teknolojileri zihinsel emeği ikame etmektedir. Sanayi toplumunun maddi malları fabrikalarda üretilirken, Bilgi toplumunda bilgi kullanımı, veri bankaları ve bilgi ağlarına bağlı olarak üretilmektedir. Dolayısıyla sanayi toplumunda fiziksel emeğin, bilgi toplumunda zihinsel emeğin ön plana çıktığı söylenebilir (Erkan, 1998: 101).

Sanayi toplumun üretim sistemi fordizm ile Bilgi toplumun üretim sistemi Post-Fordizm pek çok açıdan farklılık arz etmektedirler. Fordizm de çok sayıda niteliksiz işçi istihdam edilirken, Bilgi toplumunun üretim sistemi Post-Fordizm'de bilgili ve nitelikli işgücü istihdam edilmektedir. Bilgi toplumunun temel gelişme dinamiğini oluşturan bilgisayar teknolojisi, atipik istihdam türünün oluşmasında katkıda bulunmuştur. Üretim yapısındaki değişiklikler, sanayi sektöründen hizmetler sektörüne kayma, bedeni çalışmadan fikri çalışmaya geçme ve istihdamın edilen işgücünün niteliğindeki değişme ve çalışma şekillerinde standart tam günlük ücretli istihdamdan atipik istihdama yönelme şeklinde gerçekleşmiştir (Güven, 1996: 259–267).

Sanayi ve bilgi toplumunun üretim ölçeği ve mekanı konusunda da farklılıklar görülmektedir. Bilgi toplumunun mekan içi yapılaşması sanayi toplumundan farklılık arz ederek, üretimin büyük fabrikalardan ziyade evlerde ağ iletişimleriyle yapılması, büyük kentlerin ekonomik cazibesini yitirmesine neden olmuştur. Özellikle ülkedeki yeniliklerin yeni bilişim teknolojilerinin üretim yeri ve merkezi olan kentler, bilgi toplumunda önem kazanmaktadır. Bilgi toplumunda yeterli ve nitelikli bilişim ağ alt yapısı ile araştırma kurumlarına sahip olan yenilikçi kentler ön plana çıkmaktadır. Buna karşın, bilişim ve iletişim alt yapısını yenileyememiş ve bilgi sektörünü geliştirememiş kentler, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçerken önemini kaybetmektedir (Erkan, 1998: 131-132).

Az gelişmiş ülkelerin hem sanayileşmenin hemde bilgi toplumu olmasının gereklerini aynı anda yerine getirmeleri zarureti bulunmaktadır. Sanayileşme ve Bilgi toplumu olmayı birlikte gerçekleştirmek zorunda olan az gelişmiş ülke ve yörelerin bir süre kutuplaşmış ikili ekonomik yapı içinde yaşamaları kaçınılmazdır. Bu yapının kırılması ise, yeterli bilişim altyapısı ile yenilikçi gelişmelere yönelmeye bağlı kalmaktadır. Kendini yenileme potansiyeli olmayan ülke, bölge ve kent merkezlerinin kalkınmada gecikmesi, bilgi toplumunda da gündeme gelmektedir. Bilgi toplumunda yenilikçi bilgi sektörünün yoğunlaştığı merkezler sürükleyici rol üstlenebilmektedirler. Bilişim teknolojisini getirdiği küreselleşme süreci, girdilerin temini, ürünlerin pazarlanması açısından kent, bölge ve ülke sınırlarını aşarak tüm dünyaya kolayca ulaşılabilir olanağı sağlamaktadır. Bilişim teknolojilerinin olanaklarını iyi değerlendirerek dışa açılan bir işletmenin büyük kentlerde kurulması gerekli değildir. Fakat, işletmenin uluslar arası rekabette başarılı olması için, rekabetçi bir yapıya sahip olması gerekmektedir. Söz konusu durum esnek üretim sisteminden kaynaklanmaktadır ve bilişim alt yapısı kuruluş yeri tercihlerinde esneklik getirmektedir (Erkan, 1998: 134-135).

Tablo 2.1. Fordist Ve Post-Fordist Üretim Biçimlerinin Karşılaştırılması

FORDİST ÜRETİM	POST-FORDİST ÜRETİM
ÜRETİM	
Aynı tür malın kitlesel üretimi	Küçük bölümlerde üretim
Benzerlik ve standartlaşma	Esnek, küçük ölçekte ve değişik ürün üretimi
Emniyet amaçlı büyük stoklama	Stoklama olmadan üretim
Üretim sonrası kalite kontrolü	Üretim sırasında kalite kontrolü
Üretim bandının düzenlenmesi, bozuk parçaların ayıklanması ve yedek parça temini nedeniyle uzun üretim süresi	Üretim süresinin kısaltılması, günlük iş kayıplarının önlenmesi
Kaynakları yönlendirici düşey ve kimi zaman yatay bütünleşme	Talep yönlendirici düşey ayrışma ve fason iş yaptırma
Ücretlerin kontrolü ile maliyetlerin azaltılması	Uzun dönemli planlamada yaparak öğrenme ve ucuz maliyetli üretim
İŞGÜCÜ	
Her işçinin bir işten sorumlu olması	Çok işte sorumluluk
Belirli kıstaslara göre eşit ücret	Kişisel beceri ve başarıya dayalı ücret düzeyi
Yüksek uzmanlaşma düzeyi	Görev sınırlandırmalarından kaçınma
Kısıtlı düzeyde iş başında eğitim	Uzun süreli iş başında eğitim
Düşey işgücü örgütlenmesi	Yatay işgücü örgütlenmesi
Sendikalaşma	Sendikaların önemini kaybetmesi
Örgütlenme ile iş güvencesi kazanımı	Beceri nedeniyle iş kazanımı güvencesi
İşçiye sınırlı sorumluluk	İşçiye verilen sorumluluğun artırılması
İşçiden işin gerektirdiği becerileri kazanmasının istenmesi	İşçiden mevcut becerileri ve geleneksel birikimlerinden yararlanmasının istenmesi
FİRMALAR ARASI İLİŞKİLER	
Resmi belgeye dayalı ilişkiler	Gayri resmi belgeye dayalı ilişkiler
Yeni bilgi, teknoloji ve buluşlardan bireysel yararlanma	Yeni bilgi, teknoloji ve buluşlardan belirli üretim ağları içinde yararlanma
Kendi içinde bütünleşmiş üretim	Fason iş ilişkileri
Firmaların kendilerine özel araştırma geliştirme pazarlama birimleri	Ortak araştırma geliştirme ve pazarlama birimleri
MEKANSAL ÖZELLİKLER	
İşlevsel mekansal uzmanlaşma	Mekansal yığılma ve toplulaşma eğilimi
Mekansal iş bölümü	Mekanda bütünleşme
Biribirinden bağımsız bölgesel işgücü piyasaları	İşgücü piyasalarının bölgelere göre farklılaşması
Dünya ölçeğinde girdi temini ve fason firma kullanımı	Birbirleri ile ilişkili firmaların aynı mekansal birimi paylaşmaları
Mekanın kültür yapısı ve sosyal ilişkilerinden bağımsız emek-üretim ilişkileri	Mekanın kültürel ve sosyal ilişkilerinden üretim sürecinde yararlanma
Dışarıdan aktarılan yaratıcılık	Üretim mekanında yaratıcılık
Merkeziyetçi yönetim	Yerel yönetimlerin etkinlik kazanması

Kaynak: Eraydın 1992, s.27-28

Yukarıda tabloda Fordist üretim sistemi ile post fordist üretim sistemi; üretim, işgücü, mekan ve firmalar arası ilişkiler bakımından birbirinden farklı özelliklere sahiptirler. Bu farklılıklar karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Fordist üretim sistemi ile Post-Fordist üretim sistemi arasında üretim, işgücü, firmalar arası ilişkiler

ve mekan açısından farklılıklar bulunmaktadır. Fordist üretimde aynı tür malın kitlesel üretimi gözlenirken, Post-Fordist üretimde esnek, küçük ölçeklerde ve değişik ürün türlerinde üretim yapılmaktadır. Fordist üretimde uzun üretim süresi, büyük stoklama ve üretim sonrası kalite kontrolü gözlenirken, Post-Fordist üretim sisteminde kısa üretim süresi, stoklama olmadan üretim ve üretim sırasında kalite kontrolü gözlenmektedir. Tabloda üretim sistemleri arasında işgücü yönünden de farklılık olduğu gözlenmektedir. Buna göre Fordist üretimde her işçinin bir işten sorumlu olması, belli kıstaslara göre eşit ücret düzeyi ve sendikaların önemli olduğu gözlenirken, Post-Fordist üretim sisteminde birden fazla işte sorumluluk, kişisel beceriye dayalı ücret düzeyinin önem kazandığı ve sendikaların önem yitirdiği gözlenmektedir. Yine Fordist üretimde firmalar arasında resmi belgeye dayalı ilişkiler, yeni teknolojilerden bireysel yararlanma ve firmaların kendilerine özel ar-ge pazarlama birimleri gözlenirken, Post-Fordist üretim sisteminde gayri resmi güvene dayalı ilişkiler, yeni teknolojilerden ortak yararlanma ve ortak ar-ge pazarlama birimleri bulunmaktadır.

Mekansal açıdan da bu üretim sistemleri arasında farklılıklar mevcuttur. Fordist üretim sisteminde işlevsel mekansal uzmanlaşma, birbirinden bağımsız işgücü piyasaları, mekanın kültür yapısı ve sosyal ilişkilerinden bağımsız emek üretim ilişkileri ve merkeziyetçi yönetim gözlemlenmektedir. Post-fordist üretim sisteminde ise mekansal yığılma eğilimi, işgücü piyasalarının bölgelere göre farklılaşması, mekanın kültürel ve sosyal ilişkilerinden üretim sürecinde yararlanma ve yerel yönetimlerin etkinlik kazandığı görülmektedir.

Fordist üretimden Post-Fordist üretime geçişte pek çok avantaj sağlanmıştır. Dolayısıyla Post-Fordist üretim sistemi, Fordist üretim sisteminin sekteye uğradığı noktalarda açılım yapmıştır. Fordist üretim sisteminden Post-Fordist üretim sistemine geçişte oluşan somut sonuçlar ile ilgili olarak yanıt verebilecek tablo aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 2.2. Post-Fordist Üretime Geçişin Sonuçları

Süreç	Fordist Üretime Göre Sonuç
Stok	% 90 azalma
İmalata Hazırlık Süreleri	% 75 azalma
İmalat Ön Süreleri	% 90 azalma
Satış Maliyeti	% 15–40 azalma
Kalite	% 75–90 yükselme
İş Gücü Sayısı	% 10–30 azalma

Kaynak: Aslan, 2005, s.105

Tablodan görüldüğü gibi Fordist üretimden Post-Fordist üretime geçişle birlikte stoklarda % 90, imalata hazırlık süresinde % 75, satış maliyetlerinde % 15-40 ve iş gücü sayısında da % 10- 30 oranında bir düşüş gözlenmektedir. Bunun yanında kalitede ise büyük bir artış yüzdesi görülmektedir. Dolayısıyla Post-Fordist üretim sistemi Fordist üretim sistemine göre büyük verimlilik artışı sağlamaktadır.

Esnek üretim sisteminin işletme verimliliğine sağladığı faydaları 9 başlık altında sıralayabiliriz (Aydoğan, 2005: 78–82):

1. Daha az yerleşim alanı: Yerleşim alanı seçimi, işletmenin malzeme taşıma süre ve mesafesini etkilemektedir. Esnek üretim sistemlerinde yarı mamul stoku düşük olduğundan, makine grupları arasındaki bütünlük ve iş parçalarının birbiri ardına işlem görmesi ihtiyaç duyulan alanın % 40–50 daha az olmasını sağlamaktadır.

2. Yüksek düzeyde makine kullanımı: Parçaların paletler üzerine önceden yerleştirilmesi makine hazırlık zamanını minimuma indirmekte ve bir makine %85’lik bir çalışma düzeyine sahipse ve bilgisayar sistemiyle de sürekli parça temini gerçekleştirmekteyse de, makinenin kullanım oranı %70 ve daha yukarı oranlara çıkabilmektedir.

3. İşçilik maliyetlerinde azalma: Bu sistemlerde kullanılan teknolojilerin gelişmişliği üretim faaliyetlerinde iş gücüne olan talebi azaltmaktadır. Otomasyona dayalı üretim sayesinde işçilik maliyetleri düşmektedir.

4. *Stok maliyetlerinde azalma:* Bu sistemde otomasyona dayalı üretim yapıldığından, sistem içi yarı mamul stokları düşüktür. Bu sistemin dünyada uygulanan stok politikası Just In Time (JIT) dır. Dolayısıyla ihtiyaç duyulan hammadde ve malzemeler ile üretimi tamamlanmış mamullerin stoklama maliyeti son derece düşüktür ve yaklaşık olarak % 60 ile % 80 oranında işletmeye katkı sağlamaktadır.

5. *Programlama ve genişleme kolaylığı:* Esnek üretim sistemlerinde iş parçalarının üretimi bilgisayarlar yardımıyla gerçekleştirildiğinden, hangi iş parçasının hangi makinede üretileceği belirlidir ve bu işlemede kolaylık sağlar.

6. *Değişik ürünleri kısa sürede ve kaliteli üretebilme:* Üretim ve ürünlerdeki değişimler rekabeti artırmaktadır. Esnek üretim sisteminde hazırlık zamanının azalması, üründen ürüne geçiş ve üretim zamanının kısalmasında çok önemli faktör haline gelmiştir.

7. *Bilgisayar kontrollü işlem süreci:* Üretim sürecinde bilgisayar kullanımı, işlemlerin daha etkin olarak yapılmasını sağlamaktadır. Yapılan hassas kontrollerle, oluşabilecek darboğazlar ve aksaklıklar süratle giderilmektedir.

8. *Yükselen verim düzeyi:* Bilgisayarların üretim alanında kullanımı ile üretim verimliliği artmaktadır. Bu bağlamda bilgisayar veya bilgisayarlı aletlerin üretimde kullanılması, üretim zamanlarını önemli derecede artırmakta, bekleme veya boşa geçen sürenin azalmasına neden olmaktadır.

9. *Rekabet avantajı:* Esnek üretim sisteminde üretim yapan işletmeler diğer işletmelere nazaran avantajlı konumdadırlar. Esnek üretim sistemleri hızla artan ve farklılaşan taleplere cevap verebilme özelliği, düşük envanter maliyeti ve yüksek otomasyon sayesinde kalite, durumsallık ve performans artışı sağlaması sayesinde bu sistemdeki işletmelere rekabet üstünlüğü sağlamaktadır.

Esnek üretim sistemlerinin yukarıda bahsedilen faydaları dışında bir takım zararları da bulunmaktadır. Esnek üretim sisteminin taşıdığı sakıncalar şunlardır (Pekmezci ve Demireli, 2005: 136):

1. Kısa sürede demode olma riski: Esnek üretim sisteminin kurulma maliyeti çok yüksek olduğundan, bu sistem teknolojik gelişmelere bağlı olarak erken demode olabileceğinden firmaların bu sistemi kurma konusunda karar vermeleri güçleşmektedir.

2. Yazılım sorunu: Bu sistemin kurulmasında makine teçhizat gibi dolaysız maliyetlerin yanında, pek çok dolaylı maliyetlerde mevcuttur. Malzeme akışını gerçekleştirmek için geliştirilmiş bir yazılım sistemine ihtiyaç vardır, bu da maliyetleri yükseltecektir.

3. İstihdama olan olumsuz etkisi: Esnek üretim sistemi otomasyonla birlikte ilerleme sağlamıştır. Sistemin kurallarına göre hareket edilirse, firmalarda robotların kullanımı ile birlikte işsizlik oluşacaktır.

4. Donanım eksikliği: Bu sistemi oluşturan donanım elamanlarının genellikle farklı satıcılardan elde edildiği için bütünleşik şekli, montaj bilgisayarlarında olduğu gibi bazı sorunlar yaratabilmektedir. Ayrıca bu farklı satıcılardan elde edilen parçaları bir araya toplayacak elaman bulmak da güçtür.

5. Beklenmeyen durumların ortaya çıkması: Bu sistem beklenmeyen durumlardan dolayı atıl kalabilir. Sistemin mekanik ve elektronik donanımındaki aksaklıklar önemlidir. Sistemdeki bazı makinelerin devre dışı kalması sistemin fonksiyonunu yerine getirmesini engelleyebilir. Programlamanın hatalı olması, planlanmış üretimin gerçekleştirilmesin de aksamalara neden olabilir.

1970'li yılların sonlarına doğru Fordist üretimin geçerliliğini kaybedip, Post-Fordist üretime geçilmesi ile beraber, esnek yapıli organizasyonlar olan KOBİ'ler

ortaya çıkmıştır. KOBİ'lerin yapısına hâkim olan esneklikler; mekanik esneklik, çalışma biçiminde esneklik, işletmecilik anlamında esneklik ve ekonomik esnekliktir.

KOBİ'lerin mekanik (operasyonel) anlamda esnekliği, bir seri ürün veya parçayı çok kısa bir süre içinde kendi kendilerine üreterek, tezgâhlarında hızlı bir biçimde gerekli değişiklikleri yapmak suretiyle diğer bir seri ürünü üretmeye başlayabilmeleridir. Çalışma biçiminde esnek olmalarından ise, işyerinin esnekleşmesi yani işyerinin birimlere ayrılabilmesi, işin esnekleşmesi yani nakil ve kısmı olarak çalışma olanağına sahip olma ve iş sürelerinin esnek olması anlaşılmaktadır. İşletmecilik anlamında esneklik kavramı ise piyasa şartlarına, üretime ve pazarlamaya uyarlanabilmelerini ifade etmektedir. KOBİ'lerin ekonomik esnekliği ise, üretim tekniklerine sahip olmak, üretimi gelecek taleplerle iyi organize edebilmek, dış pazarda konjonktürü iyi takip etmek ve büyük işletmelerle birlikte hareket edebilme olanağına sahip olabilmeyi belirtmektedir (İKV, 1991: 1–18).

2.2. KOBİ KAVRAMI, ÖZELLİKLERİ, AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARI

KOBİ'ler tüm dünyada ve Türkiye ekonomisinde dinamik ve sürükleyici unsurlardan biri olarak, sosyo-ekonomik gelişme açısından büyük bir öneme sahiptirler. Genel olarak KOBİ'ler, az sermaye kullanımı yanında daha çok el emeği ile çalışan, çabuk karar verme yeteneğine sahip, düşük düzeyde yönetim giderleri ile çalışan ve ucuz bir üretim gerçekleştiren iktisadi teşebbüsler olarak ifade edilmektedir (Akgemci, 2001: 7).

Aşağıda öncelikle KOBİ kavramı ülkelere ve bir ülke içindeki farklı kurumlara göre açıklanacak daha sonra KOBİ'lerin özellikleri, KOBİ'lerin avantajları ve KOBİ'lerin dezavantajları incelenecektir.

2.2.1. KOBİ Kavramı

Günümüzde tüm ekonomilerin temel dinamiklerinden biri olan KOBİ'lerle ilgili genel kabul görmüş bir tanım bulunmamaktadır. Çünkü tedarik, üretim,

pazarlama, finansman, personel ve yönetim gibi temel işletmecilik fonksiyonlarına ek olarak, KOBİ'lerin istihdam etkileri, personel sayısı, satış hacmi, sabit sermaye ve makine parkı değeri, kullandıkları enerji miktarı, kurulu kapasite düzeyi, katma değerleri, kâr büyüklüğü ve piyasa payı gibi, ölçülen kriterler açısından önemli farklılıklar mevcuttur (Sarıaslan, 1996: 4).

KOBİ tanımları sadece ülkeler arasında değil, bir ülkenin değişik kurumları arasında bile farklılık göstermektedir. Sanayileşme düzeyine, işletmelerin bağlı oldukları iş kollarına ve üretim tekniklerine bağlı olarak farklı KOBİ tanımları yapılmaktadır (Karataş, 1991: 25). Ortak bir KOBİ tanımı yapmak için nitel ve nicel bazı ölçütler kullanılmaktadır. Bu ölçütler niceliksel (kantitatif) ve niteliksel (kalitatif) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

KOBİ'lerin tanımlanmasında kullanılan niteliksel (kalitatif) ölçütler şunlardır (Koçel, 1993: 10):

- Bağımsız yönetim; işletmenin yöneticisi aynı zamanda işletmenin sahibidir.
- İşletmenin çabalarını yöresel olarak devam ettirmesi
- İşletmenin çalışmalarını sürdürdüğü işkolu içerisinde küçük bir yere sahip olması
- İşletme sermayesinin tümünün veya büyük bir bölümünün işletme sahibine ait olması.

KOBİ'lerin tanımlanmasında kullanılan nicel (kantitatif) ölçütler de çok çeşitlidir. Bu ölçütler aşağıda sıralanmaktadır (Müftüoğlu, 1998: 76–77):

- İşletmede istihdam edilen personel sayısı
- İşgücünün toplam çalışma süresi
- Ücret toplamı ve işgücü maliyeti
- Sabit varlıkların miktarı
- Sabit varlıkların değeri
- Makine sayısı

- Makine parkı değeri
- Makinelerin alışma süresi toplamı
- Yıllık amortisman tutarı
- Kullanılan alan
- Kullanılan hacim
- Kullanılan malzeme miktarı
- Malzeme maliyeti
- Kullanılan enerji miktarı ve maliyeti
- Toplam evirici g
- Toplam sermaye ve öz sermaye
- İşletme sermayesi ve sabit sermaye
- İş istasyonu ve sipariş sayısı
- Sipariş değeri
- İşletme kapasitesi
- Kapasite kullanım derecesi
- Vardiya sayısı
- Üretim derinliği yani üretim aşamaları sayısı
- Satış tutarı ve kr hacmi
- Katma değer ve ödenen vergi tutarı
- Net servet ve piyasa payı
- İhracat/satış tutarı oranı vd.

Yukarıda sıralanan kriterlerin sayısı daha fazla artırılabilir. Ancak tek bir kriter KOBİ tanımlamada yeterli olmayacağı gibi, birden fazla kriterinde göz önüne alınmasıyla yapılacak bir tanımlamada, çok karmaşık sorunlara yol açabilecektir. KOBİ'ler konusunda lkelerarasında veya bir ülkenin farklı kurumları arasında farklı tanımlamalar yapılmaktadır. Farklı ülkelerde yapılan KOBİ tanımları aşağıda açıklanmaktadır.

2.2.1.1. Türkiye’de Yapılan KOBİ Tanımları

Ülkemizde KOBİ’lere yönelik faaliyetlerde bulunan kurum ve kuruluşların; görev tanımları, hedef kitleleri ve faaliyetlerine ayırdıkları kaynaklar kapsamında farklı KOBİ tanımları yapılmaktadır. Kullanılan tanımlar, gerek tanımı belirlemede seçilen ölçütler gerek bu ölçütler çerçevesinde belirlenen sınırlar itibariyle farklılık göstermektedirler (DPT, 2004: 24–25).

Küçük ve orta boy işletmelerle ilgili her kurum kendine özgü tanımlamalar yapmaktadır. Tanımlamalardaki sınırlar, genellikle ülkelerin ekonomik büyüklüğüne bağlı olarak değişmektedir. Dolayısıyla KOBİ terimi hukuki olmaktan ziyade iktisadi bir içerik taşımaktadır. Bu amaçla yapılan tüm tanımlamalarda kullanılan ölçüt işletmede istihdam edilen kişi sayısıdır (Çelik ve Akgemci, 1998: 64).

Yasal olarak yapılan tanımlamalarda “Küçük Ve Orta Ölçekli İşletme ” deyimini çeşitli mevzuatlarda yer almaktadır. Fakat bu KOBİ tanımı sadece Türk Ticaret Kanununun 12.04.1990 tarihinde kabul edilen 3624 sayılı “Küçük Ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme Ve Destekleme İdaresi Başkanlığı” kurulması hakkındaki kanunda yer almaktadır. Bu kanunun “tanımlamalara” ilişkin 2. maddesinde kanunda geçen “işletmeler” deyiminden ne anlaşılması gerektiği şöyle ifade edilmektedir (Erol, 1996: 42): “işletmeler; imalat sanayi sektöründe 1–50 arası işçi çalıştıran sanayi işletmeleri küçük işletmeler; 51–150 işçi çalıştıran sanayi işletmeleri de orta ölçekli sanayi işletmelerini ifade eder”.

Yasal tanımda dikkati çeken bir nokta küçük ve orta ölçekli işletme olarak sadece imalat sanayi işletmelerinin alınması ve istihdam edilen işçi sayısına göre bir KOBİ tanımı yapılmasıdır. Dolayısıyla diğer sektörlerde faaliyet gösteren tüm işletmeler, esnaf ve sanatkarlar kapsam dışında kalması neticesinde KOBİ sayısında da farklılıklara yol açmaktadır.

Yukarıdaki yasal tanımın dışında ülkemizin farklı kurumları tarafından yapılan KOBİ tanımları da bulunmaktadır. Farklı KOBİ tanımları yapan kurumlar

arasında İSO, TOSYÖV, DİE, DPT, KOSGEB, EXIMBANK, HALK BANKASI, TOBB, Hazine Müsteşarlığı ve Dış Ticaret Müsteşarlığı vd. yer almaktadır. Aşağıda bu kurumların yaptıkları tanımlar üzerinde durulacaktır.

Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Tanımına Göre:

İmalat sanayide 1–9 arası işçi çalıştıran işyerleri çok küçük, 10–49 arası işçi çalıştıran işyerleri küçük ve 50–99 arası işçi çalıştıran işletmeler orta ölçekli işletme sayılmaktadır.

Halk Bankası Tarafından Yapılan Tanıma Göre:

Çalışan sayısı 1–100 arası olan işletmeler küçük, 100–250 arası olan işletmeler orta ölçekli işletme sayılmaktadır. Halk bankası, KOBİ’yi teşvik belgeli ve normal KOBİ olarak ta sınıflandırmaktadır. Buna göre 1–150 arasında işçi çalıştıran ve sabit yatırım tutarı 10000 YTL yi geçmeyen imalat sanayi işletmeleri teşvik belgeli KOBİ sayılırken, çalışan sayısı 1–250 ve sabit yatırım tutarı 40000 YTL⁷ yi geçmeyen imalat sanayi işletmeleri de normal KOBİ sayılmaktadır.

Türkiye Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Serbest Meslek Mensupları Ve Yöneticileri Vakfı (TOSYÖV) Tanımına Göre:

Çalışan sayısı 1–5 arasında olan işletmeler çok küçük, 5–100 arasında olan işletmeler küçük ve 100–200 arasında çalışana sahip işletmeler, orta ölçekli işletme olarak tanımlanmıştır.

⁷ Türk Lirası 1 Ocak 2005 de Yeni Türk Lirası (YTL) olduğu için rakamlar YTL’e dönüştürülerek gösterilmiştir.

Küçük Ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme Ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) Tanımına Göre:

İşçi sayısını ölçüt olarak kuruluş kanunundaki tanım kullanılmaktadır. Buna göre imalat sanayinde 1–50 arası işçi çalıştıran işletmeler küçük, 51–150 arasında işçi çalıştıran işletmeler orta ölçekli işletme olarak tanımlanmaktadır.

Türkiye Odalar Ve Borsalar Birliği (TOBB) Tarafından Yapılan Tanıma Göre:

Çalışan sayısı 1–9 arası olan işletmeler çok küçük, 10–49 arasında olan işletmeler küçük ve 50–150 arasında çalışana sahip işletmeler de orta ölçekli işletme olarak tanımlanmaktadır.

Türkiye İhracat Kredi Bankası (Eximbank) Tarafından Yapılan Tanıma Göre:

Kısa vadeli YTL kredileri kapsamında ihracat kredisi için 1–200 arasında işçi çalıştıran ve sabit sermaye yatırımları 2 milyon \$'ı geçmeyen imalat sanayi işletmeleri KOBİ olarak tanımlanmaktadır.

Dış Ticaret Müsteşarlığı Tarafından Yapılan Tanıma Göre:

İmalat sanayinde faaliyette bulunan ve 1–200 arasında işçi çalıştıran, gerçek usulde defter tutan, arsa ve bina hariç sabit sermaye tutarı bilanço net değeri itibariyle 2 milyon \$ karşılığı YTL'yi aşmayan işletmeler, KOBİ olarak tanımlanmaktadır.

Hazine Müsteşarlığı Tarafından Yapılan Tanıma Göre:

İmalat sanayinde faaliyet gösteren ve yasal defter kayıtlarında arsa ve bina hariç net sabit yatırım tutarı 40000 YTL'yi aşmayan işletmeler KOBİ kapsamında

yer almaktadır. Buna göre 1–9 arasında işçi çalıştıran işletmeler çok küçük ölçekli, 10–49 arasında işçi çalıştıran işletmeler küçük ölçekli ve 50–250 arasında işçi çalıştıran işletmeler ise orta ölçekli işletme olarak tanımlanmaktadır.

İSO Tarafından Yapılan Tanıma Göre:

Çalışan sayısı 1–20 arasında olan işletmeler küçük, 20–100 arasında olan işletmeler ise orta ölçekli işletme olarak tanımlanmaktadır.

Yukarıdaki tanımlamalardan anlaşılacağı üzere Türkiye’de kurum ve kuruluşların KOBİ tanımlamalarında farklılıklar bulunmaktadır. Bu tanımlamalarda dikkati çeken bir husus genelde çalışan sayısına göre KOBİ tanımı yapılmasıdır. Türkiye de olduğu gibi diğer bazı ülkelerde de farklı tanımlamalar yapılmaktadır. Aşağıda bazı ülkelerde yapılan KOBİ tanımları üzerinde durulacaktır.

2.2.1.2. Çeşitli Ülkelerde Yapılan KOBİ Tanımları

Ülkemizde olduğu gibi çeşitli ülkelerde farklı KOBİ tanımları yapılmaktadır. Aşağıda; Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ülkeleri ve bazı Asya ülkelerinde yapılan KOBİ tanımları üzerinde durulacaktır.

Amerika Birleşik Devletleri’nde KOBİ’lere İlişkin Tanım

Amerika Birleşik Devletlerinde küçük ve orta ölçekli işletmelerin resmi bir tanımı yoktur. Ancak genel olarak küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin tanımında istihdam edilen işçi sayısı esas alınmaktadır. Bu ülkede küçük ve orta ölçekli işletmelerin belirlenmesinde diğer bir ölçüt satış tutarıdır.

Çalışan sayısı ölçütüne göre işletmeler küçük ve orta ölçekli işletme olarak tanımlanmaktadır. Burada imalat sanayinde faaliyet gösteren 500-1500 arasında işçi istihdam eden işletmeler veya toptan ticarete 500’den az işçi istihdam eden işletmeler küçük işletme olarak tanımlanmaktadır (Akgemci, 2001:12).

Toptan işletmelerde 500–1499 arasında çalışana sahip işletmeler orta ölçekli ve 1500’den fazla çalışana sahip işletmeler de büyük ölçekli işletme olarak tanımlanmaktadır.

Amerika Birleşik Devletlerinde KOBİ için diğer bir ölçüt işletmenin satış tutarıdır. Buna göre, yıllık satış tutarları 3–13 milyon \$ arasında olan perakendeciler ve yıllık satış tutarları 25 milyon \$ altında olan toptancı işletmeler küçük işletme olarak tanımlanmaktadır (Akgemci, 2001: 12).

Avrupa Birliği Ülkelerinde KOBİ'lere İlişkin Tanım

Avrupa Birliği, KOBİ tanımları konusunda gerek ulusal gerekse Birlik bazında meydana gelebilecek bir karışıklığa neden olmamak için yeni bir tanım geliştirmiştir. Konsey kararı çerçevesinde belirgin bir şekilde ortaya konulan KOBİ tanımı, çalışan sayısı, bilânço büyüklüğü ve bağımsızlık ölçütlerine göre yapılmaktadır (Başmanav; 2001: 10).

Çalışan sayısı önemli ölçütlerden biridir. Bu ölçüt KOBİ’lerin esnaf kesiminden ve büyük işletmelerden ayrılmasında önemli bir kriterdir. Avrupa ekonomisinin yaklaşık dörtte üçünü kapsamaması bakımından ayırıcı nitelikte olmadığı gerekçesiyle 1–250 çalışan sayısı esas alınarak KOBİ sınırı çizilmiştir.

AB’nin KOBİ açısından önemli bir ölçütü de bilânço büyüklüğüdür. Bu ölçüte göre işletmelerin sınırı çizilmektedir. Diğer bir önemli ölçüt bağımsızlık ölçütüdür. Bağımsızlığın ölçütü, büyük çaplı şirketler grubuna ait bir KOBİ’nin eşit boyuttaki rakiplerinin erişemeyeceği kaynak ve desteklere sahip olmaması açısından temel bir ölçüt teşkil etmektedir. Ayrıca gerçek ekonomik güçleri bir KOBİ’ninkinden fazla olan KOBİ birliklerinden oluşan tüzel kişiliklerin karşı tedbir alınması ihtiyacı duyduğu belirtilerek, bu ölçütün tanımlamada önemli olduğu ifade edilmektedir (Dilik ve Duran, 1998: 67).

AB'nin çalışan sayısı ve yıllık satış tutarı esas alınarak küçük ve orta ölçekli işletmeler şöyle tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2004: 141-142): Küçük işletmeler, çalışan sayısı 50'den az olan ve yıllık satış cirosu 10 milyon € dan az veya arsa ve bina hariç mevcut sabit sermaye tutarı, bilanço net değeri itibariyle 5 milyon €'yu geçmeyen, yıllık bilanço değeri 2.2 milyon €'yu aşmayan ve bağımsızlık kriterine⁸ uygun olan işletmelerdir. Orta büyüklükteki işletmeler ise 250'den az çalışana sahip ve yıllık satış cirosu 50 milyon €'dan az veya arsa bina hariç mevcut sabit sermaye tutarı, bilanço net değeri itibariyle 27 milyon €'yu geçmeyen, yıllık bilanço değeri 10 milyon €'yu aşmayan ve bağımsızlık kriterine sahip işletmelerdir. Ayrıca 10 işçiden az çalışana sahip işletmelerde mikro ölçekli işletme olarak adlandırılmaktadır.

AB'nin KOBİ tanımlamaları Türkiye açısından önem arz etmektedir. AB ile Türkiye KOBİ tanımını karşılaştırdığımızda aşağıdaki tablo oluşmaktadır. Aşağıda Tablo 2.3'den anlaşılacağı üzere AB ile Türkiye KOBİ tanımlamaları arasında çok derin farklılıklar bulunmamaktadır. Farklılık sadece orta ölçekli işletmelerde çalışan sayısında. AB'de orta ölçekli işletmede çalışan sayısı 250'den az olması, Türkiye'de ise 100'den az olması ölçüt alınmaktadır. Tanımlamadaki diğer farklılık ise AB'nin yıllık ciroyu ve bağımsızlık kriterini KOBİ tanımında ölçüt olarak almasıdır. Bu bağlamda AB'de çalışan sayısı bakımından 9 işçiye kadar çalışan bulunduran işletmeler mikro işletme, 10-49 arasında çalışan bulunduran işletmeler küçük işletme ve 50-249 arası çalışan bulunduran işletmeler orta büyüklükteki işletme olarak kabul edilmektedir.

⁸ Bağımsız işletmeler, sermayesinin ya da hisse senetlerinin %25 veya daha fazlası bir işletme tarafından üstlenilmemiş olan veya sermayesi KOBİ tanımı dışındaki işletmelerden meydana gelmemiş olan işletmelerdir. Ancak işletmenin sermaye sahipleri, kamu yatırım ortaklıkları, risk sermayesi şirketleri veya kurumsal yatırımcılar olması ya da işletme sermayesi kime ait olduğu belirlenemeyecek kadar küçük hisselerle bölünmüş ise ve eğer işletme sermayesinin %25 veya daha fazlasının tek bir işletme tarafından üstlenilmemiş olduğunu veya sermayesinin KOBİ tanımı dışındaki işletmelerden meydana gelmemiş olduğunu yasal olarak belirtirse bağımsız işletme olarak nitelendirilemez.

Tablo 2.3. AB ve Türkiye’de Kullanılan KOBİ Tanımları

Kurum	Sektörel Tanım	Tanım Kriteri	Mikro İşletme	Küçük İşletme	Orta Boy İşletme
KOSGEB	İmalat Sanayi	İşçi Sayısı		1-50	51-150
Halkbank	İmalat Sanayi	İş Sayısı	-	-	1-250
		Sabit Yatırım Tutarı(€)	550.000	550.000	550.000
Hazine Müsteşarlığı	İmalat Sanayi, Turizm Tarım Sanai, Madencilik, Sağlık, Eğitim, Yazılım	İşçi Sayısı	1-9	10-49	50-250
		Sabit Yatırım Tutarı (€)	550.000	550.000	550.000
Dış Ticaret Müsteşarlığı	İmalat Sanayi	İşçi Sayısı	-	-	1-200
		Sabit Yatırım Tutarı(€)	-	-	1.830.000
Eximbank	İmalat Sanayi	İşçi Sayısı	-	-	1-200
EU	Öncelikli Olmayan Özellik	İşçi Sayısı	0-9	10-49	50-249
		Yıllık Yatırım	<2Milyon €	<10Milyon €	<50Milyon€
		Yıllık Bilânço	<2Milyon €	<10Milyon €	<43Milyon€

Kaynak: OECD (2004), Small and Medium Sized Enterprises in Turkey, s.28

Japonya’da KOBİ’lere İlişkin Tanım

Japonya’da küçük ve orta boy işletme tanımında çalışan sayısı ve yatırılan sermaye tutarı ölçüt alınmaktadır. Ayrıca Japonya’da KOBİ tanımlaması yapılırken sektörlerde göz önüne alınmıştır. Japonya’da yapılan KOBİ tanımlaması aşağıda tabloda gösterilmektedir.

Tablo 2.4. Japonya’da Küçük ve Orta Boy İşletme Ölçeği

Sektör	Çalışan sayısı	Yatırılan Sermaye (Yen)
Sanayi	300’den az	100 Milyon’dan az
Ticaret	100’den az	30 Milyon’dan az
Hizmet	50’den az	10 Milyon’dan az

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere KOBİ'ler hem bir ülke içerisinde hem de ülkeler arasında farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Ülkelere ve temel alınan kriterlere göre küçük ve orta boy işletmelerin tanımlarındaki farklılık aşağıda sunulan tabloda özetlenmektedir. Bu farklı tanımlamalara rağmen ortak bir KOBİ tanımı yapma ihtiyacı belirlemiştir. KOBİ'ler için genel veya ortak bir tanım geliştirmek ihtiyacının sebebi, bir ülke ekonomisinde vazgeçilmez öneme sahip olan ve o ülkenin koşullarına göre küçük ve orta boy işletmeleri belirlemek, bu tanım kapsamının sağlayacağı teşvik ve finansal yardımlardan yararlanmaktır (Sarıaslan, 1996: 6–7).

Tablo 2.5. Temel Alınan Kriterlere Ve Ülkelere Göre KOBİ Tanımı

Ülkeler	İşçi Sayısı	Yatırılan Sermaye	Satış Miktarı
ABD			
Küçük	<100		<1 milyon \$
Orta	100–500 arası		
JAPONYA			
Küçük	<300	<100 milyon Yen	
Orta		<1 milyar Yen	
ALMANYA			
Küçük	<50		<2 milyon DM
Orta	50–500 arası		<25milyonDM
İTALYA			
Küçük		<3 milyar Lire	
Orta	<500		
HİNDİSTAN			
Küçük	<50	<3,5 milyon Rupi	
Orta			
İNGİLTERE			
Küçük	<200		
Orta			
KOLOMBİYA			
Küçük	<50		
Orta	<100		
GÜNEY KORE			
Küçük	<100		
Orta	100–300 arası		
TÜRKİYE			
Küçük	<50		
Orta	50–100 arası		

Kaynak: Sarıaslan, 1996, s.5

2.2.2. KOBİ'lerin Özellikleri

Küçük ve orta boy işletmelerle ilgili ortak bir tanım bulunmamasına rağmen, bu işletmelerin genel özellikleri konusunda ortak değerler bulunmaktadır. Bu işletmelerde sahiplik ve yöneticilik aynı kişide birleştiği için bu işletmelerin özellikleri sahiplerinin özellikleri ile eş değer olmaktadır. Küçük işletme sahipleri genel olarak aşağıdaki özellikleri taşımaktadırlar (Sarıaslan, 1996: 8):

- Bağımsız çalışmayı arzu etmektedirler.
- Kuvvetli bir girişim hissine sahiptirler.
- Kişisel ve ailevi nedenlerle motive edilmişlerdir.
- Çabuk ve somut sonuçlar beklemektedirler.
- Reaksiyoner yani çok çabuk karşılık verme yeteneklerine sahiptirler.
- Kendilerini işlerine adanmışlardır.
- Planlı olduğu kadar şans eseri olarak da işe girişmişlerdir.

Yukarıda belirtilen işletme sahibinin özellikleri dışında KOBİ'lerin diğer özellikleri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Karataş, 1991: 20–21; KOSGEB, 2005: 2):

- Yönetim bağımsızdır
- Az yatırımla çok kişiye istihdam sağlama
- Piyasadaki talep boşluklarını kısa sürede doldurma
- Talep değişikliklerinde ve tüketici tercihlerine daha kolay uyum sağlama
- Teknolojik yeniliklere çabuk uyum sağlama
- Üretimde deneme-yanılma yönteminin hâkim olması
- İstikrarlı bir üretim yapamama
- Bölgelerarası dengeli kalkınmayı sağlamak
- Gelir dağılımındaki çarpıklığı asgariye indirme
- Ferdî tasarrufları teşvik etme yönlendirme ve hareketlendirme
- Büyük sanayi işletmelerinin destekleyicisi ve tamamlayıcısı olma
- Politik ve sosyal sistemlerin denge ve istikrar unsuru olma
- Emeğin sınıflandırılması azdır, usta tipi üretim vardır

- Önemli alt piyasalarda baskın bir piyasa gücü yoktur
- Profesyonel bir yönetimi yoktur
- Üretim ve idare fonksiyonları ayrılmamıştır
- Ailesel paylar fazladır ve eğitim gereksinimleri azdır
- Genellikle bölge ile sınırlıdır
- Bölgede bulunan kaynakların kullanılması esastır.

Genel özellikleri yukarıda ifade edilen KOBİ'lerin büyük işletmelere kıyasla bir takım avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. KOBİ'lerin sahip olduğu avantaj ve dezavantajlar aşağıda belirtilmektedir.

2.2.3. KOBİ'lerin Avantajları ve Dezavantajları

Küçük ve orta boy işletmeler ülke ekonomilerinde önemli bir ağırlığa sahiptirler. Bu ağırlıkları büyük işletmelere göre kıyasla pek çok üstünlüğe sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Söz konusu üstünlüğe sahip KOBİ'ler dinamik yapıları sayesinde önemli büyük işletmelerin kuruluşuna da kaynaklık etmektedirler.

Küçük ve orta boy işletme girişimcileri, faaliyette buldukları yerel pazarı iyi tanıyan, pazarın özelliklerini ve ihtiyaçlarını daha iyi görebilen, pazardaki alıcı ve satıcılarla daha yakın ilişkiler içerisinde olabilen kişilerdir. Özellikle, müşteriyle olan yakın ilişkileri, bu işletmelere büyük işletmelerin sahip olamayacakları avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajların yanında sermaye yetersizliği, stratejik kararların işletme sahibince alınıp alt ve orta düzey görevlilerin bu kararların alınmasında etkin olamaması gibi nedenlerden dolayı da KOBİ'ler bir takım dezavantajlarda sağlamaktadır (Akgemci, 2001: 15–16).

2.2.3.1. KOBİ'lerin Avantajları

Küçük ve orta boy işletmeler kendi özelliklerinden kaynaklanan birçok avantaj ve dezavantaja sahiptirler. Pazarı yakından takip edebilen, müşterilerin

ihtiyaçlarını daha iyi bilen ve personeliyle daha yakın ilişkiler kurabilen KOBİ'ler, üretim, pazarlama ve hizmet gibi pek çok hususta avantajlara sahiptirler.

KOBİ'lerin esnek yapıları, dış çevrede meydana gelebilecek değişikliklere yerinde ve zamanında uyum sağlayabilme olanağı tanıdığından, KOBİ'ler bir çok olumsuzluğu daha az zararlı geçiştirebilirler. Esnek yapıları, pazarı daha yakından tanıma gibi avantajlar dışında KOBİ'lerin sahip olduğu avantajlar aşağıda sıralanmaktadır (Yılmaz, 2004: 143):

- Daha az yatırımla daha çok üretim ve ürün çeşitliliği sağlar.
- Daha düşük yatırım maliyetleriyle istihdam olanağı yaratır.
- Emek yoğun teknolojilerle çalışarak ve genelde düşük nitelikli elaman istihdam ederek işsizliğin aşağı çekilmesine katkıda bulunur.
- Esnek yapıları sayesinde ekonomik dalgalanmalardan daha az etkilenir.
- Talep değişikliklerine ve çeşitliliklerine daha kolay uyum gösterebilirler.
- Teknolojik yenilikleri almaya esnek yapıları nedeniyle daha yatkındırlar.
- Bölgelerarası dengeli kalkınmayı sağlar.
- Bireysel tasarrufları teşvik eder.
- Gelir dağılımındaki adaletsizlikleri azaltır.
- Büyük sanayi işletmelerinin destekleyicisi ve tamamlayıcısıdır.
- Ekonominin ve sosyal sistemin denge ve istikrar unsurudur.

Küçük ve orta boy işletmeler yukarıda belirtilen avantajları belirli ortamlarda sağlamaktadırlar. Bu ortamlar şöyle sıralanmaktadır (Akgemci, 2001: 15–16):

- Büyük miktarda yatırıma girmeden önce yeni fikir ve buluşlara pazarın tepkisinin bilinmesi halinde
- Yönetimde çok yakın denetime ihtiyaç hissedilmesinde
- Üretilen mal ve hizmetin pazarının sınırlı olmasında
- El emeğinin mal ve hizmetin üretilmesinde önemli bir faktör olarak yer almasında
- Üretilen mal ve hizmete olan talebin sınırlı olmasında

- Kolay bozulabilen malların pazarlanmasında ve üretilmesinde
- Personel ile yakın ilişkilerin gerekli olmasında
- Teknik gelişmelere kısa sürede ayak uydurabilme yeteneğine sahip olunmasında
- Yatırım yapılırken daha çok öz sermayeye ağırlık verilmesinde
- Desteklenmeleri aynı zamanda işsizliğin azaltılması anlamına geldiğinde
- İşgörenlerin kendi bölgeleri veya yaşamak istedikleri bölgelerde kurulmasında
- Ülke içindeki farklı bölgelerin kalkınmasında ve çevrenin korunması ortamında küçük ve orta boy işletmeler avantajlar elde etmektedirler.

2.2.3.2. KOBİ'lerin Dezavantajları

KOBİ'lerin yukarıda belirtilen avantajlar yanında bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Bu dezavantajlar aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Akgemci, 2001: 16):

- Olumsuz rekabet
- Genel yönetim yetersizliği
- Özellikle stratejik kararların işletme sahip ve ortaklarınca alınıp, orta veya alt düzey görevlilerin tam katılımın sağlanamaması
- İşletme bünyesinde, mali danışman ve uzman istihdam edememe
- Uzman bir finansman biriminden yoksunluk
- Sermaye yetersizliği
- Finansal planlama yetersizliği
- Banka ve diğer finansal kurumlardan yeterli desteği görememe
- Sermaye piyasasından yeterince yararlanamama
- Ürün geliştirme eksikliği
- Üretim ve satış arasında koordinasyonsuzluk
- Modern pazarlama etkinlikleri sergileyememe
- İşletmelerin küçük ve orta ölçekli olması sonucu ihale vb. etkinlikleri izleyememek

- İşyeri ve yerleşim alanının küçüklüğü
- Bağımsızlığını kaybetme ve batma riski
- Kalifiye elaman sağlayamamak
- Mevzuat ve bürokrasi

2.3. KOBİ'LERİN SORUNLARI VE EKONOMİDEKİ YERİ

Her üretim biriminde olduğu gibi KOBİ'lerin de bir takım sorunları bulunmaktadır. İşletme faaliyetleri sırasında öz sermaye yetersizliği sebebiyle en fazla finansman sorunlarıyla karşılaşan KOBİ'lerin finansman sorunu dışında örgütlenme, yönetim, tedarik, ar-ge, karar alma vb. başka sorunları da bulunmaktadır (Oktay ve Güney, 2002: 4).

Yukarıda belirtilen problemlerin yanında tüm ekonomilerin vazgeçilmez temel bileşeni olan KOBİ'lerin istihdam, yatırım, katma değer ve ödedikleri vergiler gibi pek çok yönleri ile her ekonomide önemli bir yere sahiptirler. Çünkü KOBİ'ler sadece bağımsız ekonomik birimler olarak mal ve hizmet üreten işletmeler değil, aynı zamanda büyük işletmelerin kullandıkları mamul ya da yarı mamul girdileri üreterek büyük işletmelerin gelişimini de tamamlayan kuruluşlardır (Sarıoğlu, 1996: 9).

2.3.1. KOBİ'lerin Sorunları

Küçük ve orta boy işletmeler gerek kendi yapılarından gerekse işletme dışı faktörlerden kaynaklanan finansman, vergi, yönetim, örgütlenme, tedarik, üretim ve pazarlama gibi pek çok sorun yaşamaktadır (Oktay ve diğerleri, 1990: 18–31). Söz konusu sorunlar aşağıda özetlenmiştir.

•Finansman sorunları

KOBİ'lerin kuruluş aşamasında başlayan finansman sorunu, işletme faaliyet gösterdiği sürece devam etmektedir. KOBİ'lerin taşıdığı riskin yüksek olduğu

düşüncesi, bu işletmelere verilen kredilerin yüksek faizli olmasına neden olmaktadır. İşletme, faaliyeti veya kuruluşu esnasında aldığı kredileri geri ödeyemeyince finansman sıkıntısı içine girer ve bu sıkıntı giderilmediği takdirde işletmenin iflasına bile neden olmaktadır.

Küçük ve orta boy işletmelerin finansman sorunu teşebbüsün kurulması aşamasında alınan girişimci kredisi ve işletme sermayesi ihtiyaçları olmak üzere iki kısımdan oluşur. Özel sermayeleri güçlü olmayan ve kârlılıkları dalgalanmalar gösteren işletme, kendi kaynakları yeterli olmayınca ihtiyaçlarını karşılamak için banka kredilerine yönelmek zorunda kalmaktadır (Ağaoğlu, 1995: 6).

KOBİ'lerin kuruluş aşamasında başlayan finansman sorunu, kuruluş aşamasından hemen sonra işletme sermayesi sorunu olarak devam etmektedir. Sermaye piyasası olanaklarından yeterince yararlanamama, kronik enflasyon, yüksek faizler ve finansal dalgalanmalar işletme sermayesi eksikliğini beslemektedir. Dolayısıyla düşük maliyetli kredilerin alınması finansman sıkıntılarının azalmasında son derece önemlidir (Yılmaz, 2004: 144).

• *Vergi sorunları*

Küçük ve orta boy işletmeler çok çeşitli vergi ile mükelleftirler. Vergilerin çok çeşitli olması hem bu işletmeler üzerinde ciddi bir yük hem de bu işletme sahiplerinin vergilerin ödenmesine kadar olan prosedürü takip etmesi, zamanın işletme sahipleri açısından etkin kullanımını önlemektedir (TOBB, 1993: 56).

Vergi açısından KOBİ'lerin karşılaştıkları sorunlar aşağıda belirtilmektedir (Yılmaz, 2003: 144):

—KOBİ'lerin büyük çoğunluğu işletme esasına göre defter tutuklarından; şüpheli alacak karşılığı ayıramamakta, amortisman yöntemlerinden yararlanamamakta ve işletme, çalışan aile bireylerine ait harcamaları gider olarak gösterememektedir.

— KOBİ’de çalışanların çoğunun kayıtsız olması kayıtlı çalışanlar açısından haksız rekabet yaratmaktadır.

●*Yönetim Sorunları*

Küçük ve orta boy işletmelerin yönetim faaliyetlerine ilişkin bazı sorunları da bulunmaktadır. Bu sorunlar genel olarak şöyledir (Özlem ve Doğan, 2002: 102):

- Yönetim ve yönetici sorunu
- Nitelikli ve kalifiye elaman eksikliği
- İşletme sahiplerinin teknik kökenli olması
- Örgütteki ve örgütlenmedeki sorunlar
- Eğitim ve formasyon eksikliği
- İdari, teknik, danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinden yoksunluk.

Küçük ve orta boy işletme yöneticileri etkin bir yönetim için öncelikle iyi bir planlama yapmalıdırlar. Bu planlar stratejik, yönetsel, kısa-orta-uzun vadeli ve işletmenin tüm birimleri ile ilgili olmalıdır. KOBİ’lerde yönetim sorunlarının giderilmesinde şu hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir (Akgemci, 2001: 24):

- Örgütsel ve çevresel güç kaynakları
- Otorite sergileme
- Yetki kaynağı ve kullanım tarzı
- Emir verme ve emir türleri
- İç ve dış beşeri kaynakları etkileme yeteneği
- Liderlik tarzı
- Haberleşme biçimi ve uygulama şekli
- Motivasyon kaynakları ve bunların uygulanabilme gücü

Yukarıda belirtilen hususların yanında etkin bir yönetim için eş güdümlenme ve denetime de gerek vardır. Eş güdümlenme fonksiyonu ile işletmenin faaliyetlerini kolaylaştırmak için birimler ve eylemler arasında uyum sağlanır. Denetim

fonksiyonu da planlanan eylemlerle gerçekleşen eylemlerin karşılaştırmasını yaparak eksikliklerin giderilmesini sağlar.

●*Örgütlenme ve Örgütlenme Sorunları*

Örgütlenme ya da organizasyon insanlar, araç, gereç, makine, bina, işyeri ve benzeri faktörler arasındaki ilişkilerin kurulmasında gündeme gelen bir kavramdır. Bu açıdan, örgütlenme; “ üretim faktörlerini sistemli, uyumlu ve etkili biçimde kullanarak mal ve hizmet üretmek için insanların, görevlerini en iyi biçimde yapmak üzere düzene konmaları ve her türlü araç, gereç ve malzeme ile donatılmaları” olarak tanımlanmaktadır. KOBİ’ler de diğer işletmeler gibi bir takım örgütlenme ilkeleri ile karşı karşıya kalabilmektedirler. Mevcut bir örgütsel yapının değerlendirilmesinde göz önüne alınması gereken ilkeler şöyle sıralanmaktadır (Akgemci, 2001: 23):

- Amaç birliği
- Kumanda birliği
- Yetki ve sorumluluk denkliği
- Görevlerin açıkça belirlenmesi
- Hiyerarşik basamakların belirtilmesi
- Fonksiyonel görev benzerliği
- İşe göre adam
- Yönetim birliği
- Sınırlı yönetsel alan
- Örgüt içi açık ilişkiler
- Yetki devrine gidilmesi
- Esnek bir yapı kurulabilmesi
- Merkezi ve yerinden yönetim dengesinin sağlanması
- Örgütsel yaşamda sürekliliğin amaçlanması

Örgütlenme ise “bir örgüt oluşturma” ya da, “örgütün etkili olarak çalışabilmesi için seçilen iş, kişiler ve işyerleri arasında yetki ilişkilerinin kurulması ve işlemlerin tümü” biçiminde tanımlanmaktadır. Yöneticinin, görevlerini tam olarak

yerine getirebilmesi için, hangi işleri doğrudan kendisinin yapacağını, kimlerin kendisine yardımcı olacağını, kimlere karşı sorumlu olacağını, çalıştığı kişilerin ve grubun durumunu, grup içindeki kendi yerini ve iletişim kanallarını açık bir biçimde bilmesi örgütlenme unsurunu gerekli kılmaktadır (Özgen ve Doğan, 1998: 102).

Küçük ve orta boy işletmelerin pek çoğunda örgütlenme sorunları bulunmaktadır. Örgütlenme ile ilgili sorunlar şöyle sıralanmaktadır (Akçasu ve Pazarcık, 1996: 6; Aşkun, 1979: 2):

- Örgüt yapısının geleneksel oluşu ve modernleştirilmemesi
- Verimli bir organizasyon yapısı olmadığı için, verimlilik ölçme sisteminin olmaması
- Toplam Kalite yönetimine uygun yapılanmanın olmaması
- Örgüt yapısının, amaca uygun, yeterli ve basit olmayıp ayrıca, örgütün temel politikalarının saptanmamış olması, örgüt planlaması ve şeması anlayışının gelişmemesi
- Örgütte, çeşitli birimlere göre yetki ve sorumluluk dağılımının dengeli, açık bir biçimde yapılmamış olması, işbölümü ve uzmanlaşmada yetersiz kalınması
- Örgütte, kurmay ve komuta kanallarının açıkça belirlenmeyip birbirine karıştırılması
- Örgütün biçimsel ve biçimsel olmayan yapılarının birbirinden ayrı olduğunun düşünülmeyip, her iki yapıdaki grup amaçları ile, çalışmalarda çatışmalara yol açması.

●*Tedarik Sorunları*

Tedarik “araştırıp bulma, elde etme anlamına gelmekte olup işletmenin ihtiyacı olan ara malı, ham madde, araç gereç veya nihai malların sağlanmasıyla ilgili süreç, faaliyet ya da sorumluluklar” olarak ifade edilmektedir (Seyidoğlu, 1992: 842).

KOBİ'lerin tedarik işlevine ilişkin temel özellikleri şöyle sıralanmaktadır (Müftüoğlu,1998: 65):

—KOBİ'ler büyük işletmelere göre daha düşük seviyede malzeme sipariş ederler. Çünkü bu işletmeler büyük işletmelere göre daha kısıtlı olanaklara sahiptirler ve bu olanaklar ölçüsünde sipariş vermek zorundadırlar.

—Sipariş daha az verildiği için daha az iskonto sağlanabilmektedir. Bu durum mamul maliyetlerinin olumsuz yönde etkilenmesine neden olmaktadır.

—KOBİ'ler siparişe göre üretim yaptıklarından, alacakları malzemeler ihtiyaçlara göre değişmektedir. Aynı malzemeyi sürekli kullanmadıkları için uzun süreli malzeme tedarikine gidemezler. Dolayısıyla işletmelerde ihtiyaç duyulan miktar ve nitelikte malzemenin istenilen zamanda tedarikinde büyük zorluklarla karşılaşılır.

—KOBİ'ler insan kaynakları yönetimi ile ilgili olarak da tedarik sorunları yaşamaktadırlar. KOBİ sahip veya yöneticilerinin işletmelerine kalifiye elaman tedarik edebilmeleri, oldukça fazla ücret ve yan ödemeleri gerektirebilmektedir (Akgemci, 2001: 34).

●*Üretim Sorunları*

Küçük ve orta boy işletmeler üretim yönünden kendilerine has özelliklere sahiptirler. Küçük ve orta boy işletmeleri üretim işlevi bakımından büyük işletmelerden ayıran özellikler aşağıda sıralanmaktadır (Müftüoğlu, 1998: 66–70):

—KOBİ'lerde emek yoğun üretim yaygındır. Bu özelliğe sahip gelişmekte olan ve geçiş döneminde bulunan ekonomilerdeki KOBİ'ler, bu sayede uluslar arası piyasada önemli bir rekabet avantajı sağlar.

—Büyük işletmelerde kitle üretim biçimi geçerliiyken, KOBİ'lerde atelye tipi üretim tarzı yaygındır.

—Büyük işletmeler genelde piyasaya üretim yaparlarken, KOBİ'ler siparişe göre üretim yaparlar. Dolayısıyla küçük işletmelerde ürün stoku sorunu yaşanmaz

—KOBİ'lerde küçük seri üretim yapıldığından ve yapılan iş sürekli değiştiğinden çalışanların işe karşı yabancılaşması sorunu yaşanmaz.

—Büyük işletmeler fiyat ve kalite konusunda üstünlüğe sahipken KOBİ'ler siparişin özel koşullarına göre davranabilmesi dolayısıyla üstünlük sağlayabilir

—KOBİ'lerde işletme sahibi ve yöneticisi genelde aynı kişi olduğu için ürün ve teknik yenilikler konusunda önemli bir potansiyele sahiptirler.

Yukarıda üretim yönünden büyük işletmelerden farklı özelliklere sahip olan KOBİ'ler, üretimin değişik aşamalarında çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. KOBİ'lerin üretim sürecinde karşılaştığı sorunlar aşağıdaki şekilde belirlenebilir (Tekin, 2001: 188–190; Özgen ve Doğan, 1998: 90-91):

- Kalifiye eleman yetersizliği
- Enerji sorunu
- Teknolojin yetersiz ve eski olması
- Uygun olmayan hammadde ve yardımcı malzemeler
- Makine ve işçilerden kaynaklanan iş durması ve aşırı iş yükleri
- Fazla fire ve ıskarta
- İş ve zaman etütleri, bakım planlaması fabrika iç düzenlemesi ve iş analizi eksikliği
- İş gücünün sayısal yetersizliği
- Yetersiz stok nedeniyle üretimin aksaması
- Taşıma ve depolama gibi araçlardan yararlanamama
- Fason üretim planında karşılaşılan zorluklar

KOBİ'lerin yukarıda sayılan sorunlarına ilave olarak kalite ve standardizasyon konusu da eklenebilir. Bu sorunun giderilmesi için gerekli test laboratuvarları kurulup, geliştirilmesi gerekmektedir (TOBB, 1993: 58).

●Pazarlama Sorunları

Pazarlama, “bir firmanın üretimden bu mal veya hizmetlerin nihai tüketiciye ulaşmasına kadar geçen tüm aşamalarda alıcılara yönelik olarak ve firma amaçları doğrultusunda giriştiği işletmecilik faaliyetlerinin tümü” şeklinde tanımlanmaktadır (Seyidoğlu, 1992: 680). Bu açıdan pazarlama sorunlarını üretim sorunlarından ayrı düşünmemek gerekir. Küçük ve orta boy işletmelerin pazarlama işlevine ilişkin özellikleri şöyle sıralanmaktadır (Müftüoğlu, 1998: 61):

- KOBİ'lerde uzman kişilerin istihdam edildiği ayrı bir pazarlama bölümü olmadığından az gelişmiş bir pazarlama anlayışı bulunmaktadır.
- KOBİ'lerde pazarlama araçlarından yeterince faydalanılmamaktadır.
- KOBİ'lerde periyodik bir pazarlama araştırması yapılmamaktadır.
- KOBİ'lerin ihracat pazarlarına girmeleri güçtür.
- KOBİ'ler ürünlerin pazarlanmasında karmaşık satış kanalları kullanamamaktadırlar.
- KOBİ'ler büyük işletmelerin yararlandığı kitle üretim avantajından yararlanamamaktadırlar.
- KOBİ'ler çoğunlukla yerel pazarlara hitap ettikleri için sınırlı pazar payına sahiptirler.
- KOBİ'ler genelde büyük işletmelere yarı mamul veya yan parça ürettiklerinden büyük işletmelerin şartlarını kabul etmek zorunda kalırlar.

KOBİ'lerin pazarlama ile ilgili sorunlarını şöyle sıralamak mümkündür (Tekin, 2001: 192; Özgen ve Doğan, 1998: 91-92):

- Pazar bulma güçlüğü
- Yoğun ve haksız rekabet

- Piyasadaki fiyat istikrarsızlığı
- Maliye güçlükleri
- Fiyat yüksekliği nedeniyle oluşan problemler
- Kalite düşüklüğü nedeniyle oluşan problemler
- Yetersiz reklam ve promosyon
- Dağıtım kanallarıyla ilgili problemler
- Satış elamanlarının etkin olmaması
- Ambalajlama ve paketleme sorunları
- Şirket ve ürünler ile olumlu imajın yerleştirilememesi
- Uluslararası pazarlara açılmada dil konusu ile ilgili sorunlar
- Tüketicilerin zevk ve tercihlerini izlemedeki yetersizlikler
- Çevre değişikliklerinin işletme üzerindeki etkisinin yeterince yapılmaması

Yukarıda bahsedilen sorunlar yanında KOBİ'ler pazarlama açısından bazı üstünlüklere sahiptirler. KOBİ'lerin sahip olduğu pazarlama avantajları şöyle sıralanmaktadır (Müftüoğlu, 1998: 61):

- Doğrudan pazarlama
- Kişisel müşteri ilişkileri
- Karmaşık satış organizasyonunun olmaması
- Esnekliğin yüksek olması
- Satış giderlerinin azlığı
- Küçük pazarlarda faaliyette bulunma

•Diğer Sorunlar

Küçük ve orta boy işletmeler yukarıda sayılan sorunların dışında yasal sorunlar, bürokratik sorunlar, nitelikli personel bulamama, eğitim ve enformasyon gibi sıkıntılar ile de karşı karşıya kalmaktadırlar. Ayrıca işletmenin kuruluş aşamasında girişimcilik, yeterli fizibilite çalışmaları yapılamaması ve kuruluş yeri ile ilgili sorunlar da yaşamaktadırlar (Sabuncuoğlu ve Tokol, 2001: 63).

Diğer sorunlar başlığı altında belirtilen KOBİ sorunları içinde özellikle nitelikli elaman eksikliği ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü bu işletmeler uzman eleman yerine, çok yönlü elemana gereksinim duymaktadır. Örneğin, değişik imalat yapan bir sanayi kolunda çalışan işçi hem hamal hem de tefsiye elemanı olarak kullanılabilir (Karataş, 1991: 61).

KOBİ 'ler için diğer bir önemli sorun enformasyon eksikliğidir. KOBİ'ler farklı alanlarda büyük bilgilere gereksinim duymaktadırlar. Bu gereksinimlerine kendi içsel kaynakları ile yeterince ulaşamazlar. Bu nedenle yeni teknoloji, yeni ürün ve yeni çevre belirlemede geç kalabilirler. Ayrıca bilgi ve eğitim konularına yapılan harcamalar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde lüzumsuzmuş gibi görünmesi de enformasyon eksikliğine yol açmaktadır. Oysaki bilgi, eğitim ve araştırmaya yapılan yatırımlar, uzun vadede KOBİ'lerin rekabet gücünü artırarak güçlenmelerini sağlayacaktır.

2.3.2. KOBİ'lerin Ekonomideki Yeri

Bir ekonomi değişik büyüklüklerde ve değişik alanlarda faaliyet gösteren, mal ve hizmet üreten türlü işletmelerden oluşmaktadır. Ekonominin gelişmesi de, içinde faaliyet gösteren işletmelerin büyümeleri, sayılarının artması ve başarılı olmaları ile gerçekleşmektedir. Ekonominin sağlığı ve gücü, onu oluşturan işletmelerin sağlıkları ve güçleri ile ölçülmektedir (Alpugan, 1990: 50).

Küçük ve orta boy işletmeler istihdam ettikleri işgücünden, gerçekleştirdikleri yatırımlara ve yarattıkları katma değerlerden, ödedikleri vergilere kadar pek çok yönleri ile tüm ekonomilerin vazgeçilmez bileşenleridir. Çünkü bu işletmeler yalnızca bağımsız olarak mal ve hizmet üreten birimler değil, aynı zamanda büyük işletmeler için mamul ya da yarı mamul girdileri üreterek onların gelişimini de katkıda bulunan iktisadi birimlerdir (Sarıaslan, 1996: 9).

Esnek üretim sistemlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte tüm ekonomilerde önemleri daha iyi anlaşılabilir KOBİ'ler, toplam işletmeler içinde ciddi bir büyüklüğe

sahiptirler. Ayrıca bu işletmeler yapılan yatırımlar, istihdam edilen kişi sayısı, yaratılan katma değer ve toplam kredilerden alınan paylar içindedir önemli bir ağırlığa sahiptirler. Bu açıdan KOBİ'ler tüm dünyada önemli yere sahiptir.

2.3.2.1. Dünya Ekonomilerinde KOBİ'lerin Yeri

İkinci Dünya Savaşından 1970'li yıllara kadar olan dönemde büyük ölçekli işletmelere ağırlık verilerek ekonomik büyüme ve kalkınma faaliyetleri yürütülmüştür. Ancak 1970'li yıllardan sonra KOBİ'lerin, büyük işletmeler karşısında daha üstün avantajlarının olduğu anlaşılmıştır. Birçok ülkede istihdam yaratmada ve rekabet ortamının yaratılmasında, KOBİ'lerin rolü, giderek artmaya başlamıştır.

Ölçek ekonomisinin önemini yitirmeye başlamasıyla birlikte, KOBİ'ler birçok ülkede, 1970 bunalımından sonra kaynakların ekonomik kullanımı, istihdam ve gelir dağılımına katkılarından dolayı makro ekonomik politikaların temelini oluşturmaya başlamıştır. Büyük işletmelerden farklı olarak, üretim rasyonalizasyonunun giderek, talebin yüksek gelir esnekliği ya da düşük fiyat esnekliği gösterdiği ürünlerin üretimine ağırlık veren küçük işletmeler, ekonomik krizden de en az etkilenen birimler olmuştur. Bütün güçlüklerle karşın günümüzde tüm ülkelerde, işletmelerin yaklaşık % 99'unun KOBİ'lerden oluştuğu görülmektedir. Ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, istihdamın % 40-80'i ve GSMH'nin % 30-70'ini KOBİ'ler yaratmaktadır. Dolayısıyla büyük işletmelere göre açık bir üstünlüğe sahiptirler. Aynı zamanda KOBİ'lerin küçük, fakat önemli bir grubu, yeni sanayilerin ve teknolojilerin gelişmesinin öncüsü durumundadır. Yenilikçi çalışmalar yapanlar içinde KOBİ'ler yoğun durumdadır. İletişim ve otomasyon maliyetlerinin azalması, KOBİ'lerin teknik olanaklarının artmasına paralel olarak global piyasa içindeki başarılarının büyümesini sağlamaktadır. KOBİ'ler yeni kurulmuş şirketlerden daha fazla istihdam yarattıklarından dolayı istihdama önemli katkılarda bulunmaktadır (Yılmaz, 2004: 2).

Ekonomilerin temel dinamiklerini oluşturan KOBİ'lerin ekonomide önemli bir yeri bulunmaktadır. Aşağıda KOBİ'lerin ekonomideki yeri ve payına ilişkin olarak, bazı ülkelerdeki küçük ve orta boy işletmeler arasında oransal olarak bir karşılaştırma yapılmıştır.

Tablo 2. 6. Bazı Ülke Ekonomilerinde KOBİ'lerin Yeri

Ülkeler	Tüm İşletme İçindeki Yeri %	Toplam İstihdam İçindeki Yeri %	Toplam Yatırım İçindeki Yeri %	Katma Değer İçindeki Yeri %	Toplam İhracat İçindeki Payı %	Toplam Krediden Aldıkları Pay %
A.B.D.	97.2	50.4	38.0	36.2	32.0	42.7
Almanya	99.8	64.0	44.0	49.0	31.1	35
Japonya	99.4	81.4	40.0	52.0	38.0	50.0
Fransa	99.9	49.4	45.0	54.0	23.0	48.0
İngiltere	96.0	36.0	29.5	25.1	22.2	27.2
Hindistan	98.6	63.2	27.8	50.0	40.0	15.3
İtalya	97.0	56.0	36.9	53.0	--*	--*
G.Kore	97.8	61.9	35.7	34.5	20.2	46.8
Tayland	98	64	*	47	50	*

Kaynak: KOSGEB, <http://www.kobinet.org.tr/hizmetler/bilgibankasi/ekonomi/001.html> 05.06.2007

* Bilgi bulunmamaktadır.

Yukarıdaki tabloya göre aralarında gelişme farkları olmasına karşın hemen hemen tüm ekonomilerdeki işletmelerin yaklaşık %98'i KOBİ'lerden oluşmaktadır. ABD'de toplam işletmelerin % 97.2'si KOBİ iken, Almanya'da % 99.8, Japonya'da % 99.4, Hindistan'da % 98.6, İngiltere'de % 96, Fransa'da % 99.9, G.Kore'de % 97.8, Tayland'da % 98 ve İtalya'da % 97'dir. KOBİ'lerin yatırım içindeki paylarına göre, ABD % 38, Almanya'da % 44, Japonya'da % 40, Hindistan'da % 27. 8, İngiltere'de % 29. 5, Fransa'da % 45 ve G.Kore'de % 35. 7'dir. Ülkelere göre KOBİ'lerin sağladıkları istihdam oranlarına bakıldığında ABD'de % 50. 4, Almanya'da % 64, Japonya'da % 81. 4, Hindistan'da % 63. 2, Tayland'da % 64, İngiltere'de % 36, Fransa'da % 49. 4, G.Kore'de % 61. 9 ve İtalya'da % 56'dır. KOBİ'lerin ihracattan almış oldukları paylara göre bakıldığında, ABD % 32, Almanya'da % 31. 1, Japonya'da % 38, Hindistan'da % 40, İngiltere'de % 22.2, Fransa'da % 23, Tayland'da % 50 ve G.Kore'de % 20.2'dir. KOBİ'lerin toplam kredilerden almış oldukları paylara bakıldığında ABD % 42. 7, Almanya'da % 35,

Japonya'da % 50, Hindistan'da % 15.3, İngiltere'de % 27.2, Fransa'da % 48,0 G.Kore'de % 46.8'dir.

2.3.2.2. Türkiye Ekonomisinde KOBİ'lerin Yeri

Türkiye ekonomisinde önemli bir yeri olan KOBİ'lerin tarihi 13.yüzyılda kurulan Ahilik sistemine kadar uzanmaktadır. Söz konusu işletmeleri desteklemek için pek çok düzenleme yapılmıştır. Bu amaçla esnaf ve küçük sanayicinin kredi ihtiyacını karşılamak için 1933 yılında Halk bankası kurulmuştur. 1963'den itibaren hazırlanan 5 yıllık kalkınma planlarında bu işletmeler, sürekli yer almıştır (Oktay ve Güney, 2002: 2).

Türkiye ekonomisi bir KOBİ ekonomisi demektir, çünkü işletmelerin % 99.5'i, istihdamın % 61.1'i ve üretilen katma değer % 37.7'sini KOBİ'ler oluşturmaktadır. Türkiye'de KOBİ'ler hem sayılarıyla, hem de dinamikleriyle ekonominin can damarı konumundadırlar. Ekonomide böylesine önemli bir yere sahip olan KOBİ'ler, ne yazıkki çok fazla ihmal edilmişler. AB ile karşılaştırıldığında; kapasite kullanım oranı Türkiye'de % 25 iken, AB'de % 80; ihracat payı Türkiye'de % 8 iken, AB'de % 35 ve AB'de kredilerin % 45'ini KOBİ'ler alırken, Türkiye'de kredilerin % 4'ünü KOBİ'lerin aldığı görülmektedir (Ekonomik Forum, 2002: 23).

Türkiye'de nüfusun dağılımı ile KOBİ'lerin dağılımı ile arasında bir paralellik olması dikkat çekmektedir. KOBİ'lerin Marmara ve Ege gibi gelişmiş bölgelerde yoğunlaştığı görülmektedir. KOBİ'lerin %38'i Marmara'da, %17'si Ege'de, %16'sı İç Anadolu'da, %11'i Akdeniz'de, %9'u Karadeniz'de, %6'sı Güneydoğu Anadolu'da ve %3'ünde Doğu Anadolu bölgesinde toplanmıştır.

Küçük ve orta boy işletmelerin Türkiye ekonomisindeki yerini belirleyebilmek için yukarıda bazı ülkeler için verilen işletme oranı, istihdam payı, katma değer içindeki payı gibi göstergelere bakmak gerekmektedir.

Tablo 2.7. Türkiye Ekonomisinde KOBİ'lerin Yeri

Ülke	Tüm İşletme İçindeki Yeri %	Toplam İstihdam İçindeki Yeri %	Toplam Yatırım İçindeki Yeri %	Katma Değer İçindeki Yeri %	Toplam İhracat İçindeki Payı %	Toplam Krediden Aldıkları Pay %
Türkiye	99.5	61.1	56.5	37.7	8.0	4.0

Kaynak: KOSGEB, <http://www.kobinet.org.tr/hizmetler/bilgibankasi/ekonomi/001.html> 05.06.2007

Yukarıdaki tabloya göre Türkiye’de KOBİ’lerin tüm işletme içindeki payı %99,5 dir. KOBİ’lerin toplam istihdam içindeki payı ise %61,1 oranındadır. Toplam yatırım içindeki payı ise dünyanın birçok ülkesindeki orandan fazla olarak %56,7 civarındadır. KOBİ’lerin katma değer içindeki payı %37,7 civarındayken, toplam krediden aldığı pay diğer bazı ülkelerin gerisinde kalarak %4 civarındadır.

2.4. KOBİ'LERİN BÖLGESEL KALKINMA ÜZERİNE ETKİLERİ

Büyük işletmelerin yerine getiremediği pek çok işlevi yerine getiren KOBİ’ler, bir ülkedeki bölgesel farklılıklarının giderilmesinde önemli bir araç olma özelliği taşımaktadır. Esnek yapıları sayesinde iktisadi krizlerin atlatılmasının yanı sıra, sosyal hayatta da önemli roller üstlenmektedirler.

Ülkelerin sosyo-ekonomik yönden kalkınması, girişimcilik ruhuna sahip bireylerin toplumda kendilerini gerçekleştirebilmeleri durumunda, daha kısa bir zaman dilimi içinde gerçekleştirilebilir. Bu açıdan, girişimcilik yeteneğine sahip bireyler sadece kendi işletmelerinin başarısında değil, aynı zamanda ülkelerin veya bir ülkedeki farklı bölge ve yörelerin kalkınmasında da önemli rol üstlenmektedir (İraz, 2005: 229).

Girişimcilik ve genel yöneticilik karakterine sahip bireylerin kurduğu KOBİ’ler, 1970 sonlarında esnek üretim sistemleri ile birlikte önemli konuma gelmiştir. Böylelikle sosyo-ekonomik kalkınmada KOBİ’ler önemli dinamikler olarak görülmeye başlamıştır. Söz konusu işletmelerin ekonomik ve toplumsal kalkınma üzerinde farklı etkileri bulunmaktadır (Gibb, 1993: 6).

KOBİ'lerin sosyo-ekonomik kalkınma üzerine etkileri, ülkelerin kültürel yapısını yansıtacak şekilde farklılık göstermektedir. Örneğin Amerika Birleşik Devletlerinde küçük ve orta boy işletmeler serbest piyasa ekonomisinin ve ekonomik dinamizmin temel taşları olarak görüldüğünden bu işletmelere sosyo-ekonomik ve politik destek geçmişte olduğu gibi günümüzde de normal karşılanmaktadır. Japonya'da durum biraz daha farklıdır. Çünkü Japonya'da bu işletmeler, büyük işletmelere düşük maliyetli, yüksek kaliteli ve genellikle yenilik taşıyan parçalar sağlama şeklinde dolaylı bir rol oynamaktadırlar. Avrupa'da ise ülkeden ülkeye farklılıklar göstermesine rağmen, genelde mevcut olan KOBİ'leri destekleme politikalarını benimsemişlerdir (Sarıaslan, 1996: 14–15).

Ülkeye, zamana ve sektöre göre farklılaşmakla birlikte, küçük ve orta boy işletmelerin ekonomik büyüme ve kalkınmada önemli rol oynadıkları yadsınamaz bir gerçektir. Söz konusu işletmeler ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde istihdam oluşturarak, yenilik yaratarak ve verimlilik artışı sağlayarak etkili olmaktadır. Bu bağlamda, son yıllarda ekonomi politikalarının da KOBİ'leri destekleyici yönde kullanıldığı görülmektedir.

KOBİ'lerin bölgesel kalkınma üzerinde etkileri şunlardır (Sarıaslan,1996: 14–15; Beck, Demirgüç-Kunt ve Levine, 2005):

- Ekonomiye dinamizm kazandırmak
- İstihdam sağlama ve yeni iş olanağı oluşturma
- Etkinlik, yenilikleri teşvik etme ve esneklik etkisi
- Dış ticaret etkisi
- Sosyal etki
- Fırsat eşitliği etkisi

2.4.1. KOBİ'lerin Ekonomiye Dinamizm Kazandırma Etkisi

Küçük ve orta boy işletmelerin bölgesel kalkınma üzerindeki etkilerinden ilki ekonomiye dinamizm kazandırmaktır. KOBİ'ler ekonomiye dinamizm kazandırarak,

yani hareketliliğin sürekli olmasını sağlayarak yeni sektörlerin, yeni iş olanaklarının sağlanmasında aktif rol üstlenmektedirler.

Küçük ve orta boy işletmeler, bağımsız olarak ayakta kalma ve başarıma güdüsü ile yönlendirilip, yönetilen ve ekonominin canlılığının barometresi olarak o ekonomiyi kemikleşmekten ve çökmeden koruyan birimlerdir. Çünkü KOBİ'lerin ekonomide yarattıkları katma değer, sağladıkları istihdam ve gerçekleştirdikleri ihracat gibi, genelde bilinen ve doğrudan ölçülebilen ekonomik yararların yanında, bir ekonomiye sağladıkları en önemli katkı, o ekonominin tümüne kazandırdıkları “dinamizm”dir. Bu açıdan KOBİ'ler “ bir ekonomide bazı fidanları çürüten ve bazıları da büyüterek bir orman oluşturan bir fidanlık işlevi” görürler (Yılmaz, 2004: 6-7).

Bu fidanlık işlevini Bolton Komitesi aşağıdaki gibi ifade etmektedir: “Ekonominin sağlıklı çok sayıda yeni girişimcilerin (teşebbüslerin) doğuşu ve bazılarının mevcut endüstri liderlerine meydan okuyabilecek ve yerini alabilecek bir konuma kadar büyümelerini gerektirmektedir. Büyük firmalar tarafından tamamen kontrol altına alınmış bir ekonominin kendisi kemikleşmekten ve yok olmaktan uzun süre korunamayacağından korkuyoruz. Buna karşı bir koruyucu olarak canlı ve gelişen bir küçük işletme sektörünün muhafaza edilmesinden başka uzun dönemli bir alternatif de düşünmüyoruz.” Bu düşünce biçimi çok daha sistematik biçimde Schumpeter tarafından da dile getirilmiştir. Schumpeter'e göre, “kapitalist ekonomiler ancak yaratıcı bir tahrip süreci (a proces of creative destruction) aracılığı ile daha yüksek refah düzeylerine ulaşarak gelişirler”. Sağlıklı bir ekonomi yaşamını devam ettirebilmesi için sürekli bir değişim ve daha yüksek bir düzeye yönelen bir yeniden canlanmayı gerektirir. Böyle bir yapısal değişim olmadan ekonomi durağanlaşacak ve sonuçta da çökecektir. İşte KOBİ sahipliğinin kendine özgü “ayakta kalma ve başarıma” güdüsünü içinde taşıyan her “işletme fidanlığı”, ekonomileri yeni bir değişim ve daha yüksek refah düzeylerine ulaştırma dinamizmi içinde tutacaktır (Yılmaz, 2004: 7).

KOBİ'lerin bir ekonomide çok yoğun olması, ekonomilerin bu değişim ve gelişim sürecine, toplumun tüm ekonomik birimlerinin yaratıcılığının katkıda bulunmasına olanak sağlayacaktır. Bu açıdan toplumun tüm ekonomik birimlerinin yaratıcı girişimleri sonucu oluşacak rekabet ortamı ve bu ortamın bir ekonomiye kazandıracığı canlılık ve dinamizm, KOBİ'lerin en önemli fonksiyonlarından birisi olmaktadır. Geçmişte yalnızca istihdam yaratma amacı güden KOBİ'ler, günümüzde

teşebbüslerin (girişimcilerin) canlılığını artırma yönünde amaç üzerine yoğunlaşmaktadır (Sarıaslan, 1996: 16).

Kısaca, 1970'li yıllara kadar tüm ülkelerde genellikle istihdamı koruma ve yeni iş olanağı oluşturma amacı ile izlenen KOBİ'leri destekleme ve geliştirme politikalarının yerine, günümüzde ekonomiye dinamizm ve rekabetçi bir özellik kazandıracak canlı, yaşama ve büyüme potansiyeli yüksek olan yeni küçük işletmelerin kuruluşunu ve gelişimini sağlayıcı politikalar izlenmektedir. Bu bağlamda ülkemizde dünya ekonomisi ile entegrasyon sürecinde, dinamik ve gelişme potansiyeli yüksek, KOBİ'lerin doğuşunu ve gelişimini teşvik edici politikaların oluşturulması gerekmektedir. Dolayısıyla ülkemizdeki KOBİ'leri üretken kılıcı politikalara ağırlık verilmelidir (Sarıaslan, 1996: 16).

KOBİ'lerin yukarıda bir ülkenin geneli için belirtilen ekonomiye dinamizm kazandırma özelliğini bölgesel boyutta aynı kapsamda değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü bölgesel sosyo-ekonomik amaçlar, ulusal sosyo-ekonomik amaçlardan ayrı düşünülemez. Bu açıdan bölgenin tamamına yayılmış KOBİ'ler, bölgesel ekonomik birimlerin yaratıcılığına katkıda bulunarak, bölgenin ekonomisine dinamizm kazandıracaklardır.

2.4.2. KOBİ'lerin İstihdam Sağlama Ve Yeni İş Olanakları Oluşturma Etkisi

Küçük ve orta boy işletmelerin bölgesel kalkınma üzerindeki etkilerinden biri de istihdam sağlama ve yeni iş olanakları oluşturmalarıdır. 1970'li yıllarda yaşanan iktisadi krizler sonucu oluşan büyük işsizlik sorununa çözüm olarak KOBİ'ler, esnek yapıları sayesinde dönemin ekonomik şartlarına uyum sağlayarak büyük işletmelerin kapanması veya hacim daralmalarından kaynaklanan işsizliği gidermede önemli bir araç olarak görülmüşlerdir.

KOBİ'lerin istihdama katkısı dolaylı olduğu gibi doğrudan da olabilir. Bazı ülkelerde yeni firma kurulumlarının istihdam artışı üzerinde dolaylı etkileri doğrudan etkilerinden fazla olabilir veya bir firma oluşumunun istihdam artışına etkisi

gecikmeli olabilmektedir (Baptista, Escaria ve Madruga, 2008; van Stel ve Suddle, 2008). Küçük ve orta boy işletmelerin istihdam ve firma oluşumuna katkısı, ülkeden ülkeye, bir ülkedeki ekonomik konjonktürün durumuna, belirtilen ekonomik sektöre ve ekonomideki firmaların büyüklük dağılımına göre değişmektedir. Örneğin, ülke geliri arttıkça var olan işletme ölçeği de artmaktadır. Dolayısıyla KOBİ sektörünün istihdama ve yeni firma oluşumuna katkısı GSYİH'nın payındaki artışa paralel artmaktadır (Ayyagari, Beck ve Demirgüç-Kunt, 2005).

1970 sonrasında KOBİ'lerin istihdam için önemli bir kaynak olduğunun anlaşılması ile bu işletmelerden mevcut olanları korumak ve yenilerinin kuruluşunu teşvik etmek amacıyla özellikle gelişmiş ülkelerde çeşitli destek politikaları uygulanmıştır. Bu işletmelerin istihdama ve yeni iş yaratmaya etkisini istatistiklerde ortaya koymuştur. Örneğin ABD'de KOBİ'lerin toplam istihdam içindeki payı 58'dir. Ayrıca ABD'de küçük işletmelerle ilgili kuruluş olan SBA'nın (Small Business Administration) yaptığı bir araştırmaya göre 1978- 1988 arası dönemde yaratılan toplam yeni iş olanaklarının % 60'ından fazlasını küçük ve orta ölçekli işletmeler sağlamıştır. Aynı dönemde yaratılan işlerin yaklaşık 2/3'ünün yalnızca küçük işletmeler tarafından sağlanmıştır. Dolayısıyla bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus, küçük ve orta ölçekli işletmelerin istihdam yaratma gücü ekonomik dönemlerin dalgalanmalarına göre değişmektedir. Ekonominin daralmaya veya genişlemeye başladığı dönemlerde KOBİ'lerin iş yaratma gücü yüksek iken, büyük işletmeler ekonominin genişlemenin yaşandığı dönemlerde daha etkindirler ve daha çok iş yaratırlar (Sariaslan, 1996: 17).

Batı Avrupa ülkelerinde benzer eğilimler görülmekle beraber bazı farklılıklar olduğuda söylenebilmektedir. Örneğin ABD'de temel amaç, canlı ve rekabetçi bir ekonomik sistem yaratılması ve istihdamın kendiliğinden gelişeceği düşüncesi hâkim iken; Batı Avrupa ülkelerinde ise son yıllara kadar KOBİ politikaları, istihdamı muhafaza etme ve istihdam yaratma amacı olarak görülmüştür. Bu tür bir politika, özellikle 1975-1980'li arası dönemde, büyük işletmelerde istihdamın azalması, buna karşılık KOBİ'lerde ise istihdamın nispi olarak yükselmesinden kaynaklanmaktadır (Yılmaz, 2004: 9).

Küçük ve orta boy işletmelerin istihdam sağlayıcı etkilerini bu işletmelerin toplam istihdam içindeki paylarına bakarak daha net anlamak mümkündür. ABD’de KOBİ’lerin toplam istihdam içindeki payı % 50,4 iken, AB ülkelerinde % 70, Almanya’da % 64, Japonya’da % 81.4, Fransa’da % 49.4, İngiltere’de % 36, Hindistan’da % 63.2, İtalya’da % 56, Güney Kore’de % 61.9 ve Tayland’da % 64 oranındadır. KOBİ’lerin Türkiye istihdamı içindeki payı ise % 61 civarındadır. Bu istatistikler istihdamın yaklaşık % 60’nın bu işletmeler tarafından sağlandığını söylemektedir. Ayrıca bu işletmelerin istihdam üzerindeki etkilerinin buldukları bölgenin girişimcilik düzeyini bağlı olarak değiştirebileceği ve yüksek girişimcilik düzeyine sahip bölgelerdeki işletmelerin istihdam oluşturma potansiyellerinin daha fazla olduğu ifade edilmektedir (Mueller, van Stel ve Storey, 2007).

Avrupa Birliği’nde önemli bir istihdam kaynağı olan KOBİ’lerin çok önemli istihdam özellikleri bulunmaktadır. Söz konusu özellikler aşağıda sıralanmaktadır (Sarıaslan, 1996: 18):

- Büyük ölçüde kısmi çalışma şekli mevcuttur
- Kısmi çalışanların çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır
- Süreklilik düşüktür
- Büyük işletmelere göre düşük ücret bulunmaktadır
- Hizmet sektöründe yoğunlaşmışlardır

KOBİ’ler, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de istihdam ve iş olanakları yaratma ve yeniliklere açık olma özellikleri sayesinde ekonominin temel taşları durumundadır. Ayrıca KOBİ’lerin yeni istihdam olanakları yaratmaları, sanayiye nitelikli eleman yetiştirmeleri, rekabetçi bir ortamın oluşması için çaba harcamaları, bölgelerarası dengesizliğin giderilmesinde önemli rol oynamaları ve özellikle gelir dağılımı sorununa çözüm getirmeye çalışan kurumlar olmaları dolayısıyla Türkiye ekonomisine önemli katkılarda buldukları söylenebilir (Yılmaz, 2004: 10).

KOBİ’lerin Türkiye de istihdama katkılarını daha iyi görebilmek için DİE’nin 2002 yılı genel iş yerleri sayımına bakmak yerinde olacaktır. Aşağıdaki

tablolarda girişimlerin sektörel dağılımı, sektörler göre istihdam yapısı ve büyüklük sınıfına göre girişimlerin dağılımı hakkında istatistikî bilgiler verilmektedir.

Tablo 2.8. Girişimlerin Sektörel Dağılımı (2002)

Sektörler	Girişim Sayısı	Toplam İçinde Payı (%)	Ölçek Büyüklüğü (Çalışansayısı/ Girişimsayısı)
Maden ve Taşocaklılığı	1809	0,11	44,41
İmalat	246899	14,35	8,28
Elektrik, Gaz, Su Dağıtım	1703	0,10	33,82
İnşaat	35702	2,07	6,43
Ticaret	794715	46,19	2,58
Ulaştırma, Depolama, Haberleşme	244490	14,21	2,05
Mali Aracı Kuruluşların Faaliyetleri	13538	0,79	9,10
Eğitim Hizmetleri	5692	0,33	13,43
Sağlık İşleri Ve Sosyal Hizmetler	31546	1,83	3,17
Diğer Hizmetler	3332	5,28	2,35
Otel Ve Lokantalar	843	9,48	3,23
Gayri Menkul	90473	5,26	3,60
Toplam	1720598		

Kaynak: DİE 2002 Genel İş Yerleri Sayımı, Ankara,2003

Yukarıdaki tabloda 2002 verilerine göre Türkiye’de toplam 1.720.598 iş yeri bulunmaktadır. Bu iş yerlerinin sektörel dağılımına bakıldığında, en fazla paya sahip olan sektör % 46,19 ile ticaret sektörüdür. Ticaret sektörünü, %14,35 ile imalat ve %14,21 ile ulaşım, depolama ve haberleşme sektörü takip etmektedir. Toplam girişim sayısı içinde en az payı olan sektör elektrik, gaz, su dağıtım sektörüdür ve bu sektörün payı %0,10 düzeyindedir. Çalışan sayısının, girişim sayısına oranı olarak ifade edilen ölçek büyüklüğü bakımından ise birinci sırada % 44,41 ile maden ve taşocaklılığı sektörü yer almaktadır. Bu sektörden sonra ikinci sırayı % 33,82’lik pay ile elektrik, gaz ve su dağıtım sektörü almaktadır. Ayrıca eğitim sektörü de % 13,43

ile önemli bir ölçek büyüklüğüne sahiptir. En düşük ölçek büyüklüğüne sahip sektör % 2,05 ile ulaştırma, haberleşme ve depolama sektörüdür.

Sektörleri ortalama çalışan sayısı bakımından incelediğimizde Türkiye’de en yüksek paya sahip olan sektör ticaret sektörüdür. Ücretle çalışanlar ve ücretsiz çalışan aile fertleri olmak üzere iki gruptan meydana gelen istihdam yapısı aşağıda tablo halinde gösterilmektedir.

Tablo 2.9. Sektörlere Göre İstihdam Yapısı (2002)

Sektörler	Ücretle Çalışan Sayısı	Ortalama Çalışan Sayısı	Ortalama Çalışan Sayısı %
Maden Ve Taşocaklılığı	79421	80341	1,27
İmalat	1764235	2043815	32,31
Elektrik, Gaz, Su Dağıtım	57383	57591	0,91
İnşaat	202098	229400	3,63
Ticaret	1144636	2048264	32,38
Ulaştırma, Depolama, Haberleşme	234917	500104	7,91
Mali Aracı Kuruluşların Faaliyetleri	114872	123178	1,95
Gayrimenkul	236424	325697	5,15
Eğitim Hizmetleri	73744	76435	1,21
Sağlık İşleri Ve Sosyal Hizmetler	71868	99966	1,58
Diğer Hizmetler	113098	213400	3,37
Otel Ve Lokantalar	308462	526845	8,33
Toplam	4401158	6325036	100

Kaynak: DİE 2002 Genel Sanayi ve İş Yerleri Sayımı, Ankara,2003

Yukarıdaki tabloya göre Türkiye’de ortalama çalışan sayısının en fazla olduğu sektör %32, 38 ile ticaret sektörüdür. Bu sektörü çok az bir farkla yani % 32,31 ile imalat sektörü izlemektedir. Otel ve lokantalar ile ulaştırma, depolama ve haberleşme sektörleri de ortalama çalışan sayısının fazla olduğu sektörlerdir. Çalışan sayısı bakımından en az istihdamın olduğu sektör ise %0,91 ile elektrik, gaz ve su dağıtım sektörüdür. Türkiye’deki işletmeler içerisinde girişim sayısı, girişim yüzdesi,

istihdam sayısı ve istihdam yüzdesi açısından KOBİ'ler yadsınamayacak bir öneme sahiptir.

Tablo 2.10. Girişimlerin Büyüklük Sınıfına Göre Dağılımı (2002)

Büyüklük Sınıfı	Girişim Sayısı	Girişim%	İstihdam Sayısı	İstihdam%
1-9	1788835	94,4	3305259	50,87
10-49	58521	3,09	1132077	17,42
50-150	7407	0,40	611066	9,4
151-250	1577	0,08	304225	4,7
251+	1851	0,11	1144413	17,6
Toplam	1858191		6497040	

Kaynak: DİE 2002 Genel İş Yerleri Sayımı, Ankara,2003

Yukarıdaki tabloda 2002 verilerine göre KOSGEB tanımı (1-150 işçi çalıştıran işletmeler) esas alındığında KOBİ'ler tüm girişimler içinde % 98,43'lik bir paya sahiptir. KOBİ'lerin girişim sayısı yanında toplam istihdam içindeki payı da önemli bir orana sahiptir. 2002 verilerine göre toplam istihdam içinde KOBİ payı %77,69 oranındadır. Hem girişim sayısı hem de bu birimlerdeki çalışan sayısı bakımından tüm dünyada olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de KOBİ'lerin çok önemli iktisadi birimler olduğu rahatlıkla söylenebilir.

2.4.3. KOBİ'lerin Etkinlik, Yenilikleri Teşvik Etme ve Esneklik Etkisi

Küçük ve orta boy işletmeler, yeni fikirlerin ve girişimcilerin oluşumu için uygun ortamlardır. Özellikle, iktisadi krizlerin yaşandığı dönemlerde işletmeler yeni fikirleri deneme riskini göze alarak bu krizleri aşmaya çalışmaktadırlar. Bu açıdan yeni fikirlerin hayata geçirilmesi ve yeni girişimcilerin ortaya çıkması için KOBİ'ler fırsatlar oluşturmaktadır.

Küçük işletmeler, girişim özgürlüğünün yanı sıra girişim kapasiteleri ve kolayca uyum sağlayabilme özellikleri sayesinde teknolojik gelişmeleri izler, hatta bir anlamda yeniliklerin denendiği laboratuvar işlevi görürler. KOBİ'lerin büyük firmalardan daha yenilikçi olduğu iddia edilmektedir. Bu tarz firmalar, bilgisayar gibi yüksek teknolojiye sahip emek yoğun endüstrilerde daha yenilikçiyken, büyük

firmalar; kimya, endüstriyel makine ve gıda gibi sermaye yoğun endüstrilerde daha yenilikçidir (Biggs, 2002: 6–7). Pek çok küçük firma pazara yenilik getirir, fakat yeniliğin verimliliğe katkısı genellikle zaman alır.

KOBİ'lerin üretim sürecindeki esnek yapıları büyük ölçekli işletmelerin bürokratik yapısı ile karşılaştırılınca, KOBİ'lerin;

—Yeni yönetim ve organizasyon yapılarına

—Yeni üretim yöntemlerine

—Yeni ölçek tekniklerine

—Yeni pazarlama stratejilerine kendilerini kolaylıkla uyarlayabilecekleri biçimde yüksek bir esneklik ve yenilik (innovation) kabiliyetine sahip olduğu belirtilebilir. Bu açıdan KOBİ'lerin, büyük ölçekli işletmelerden daha avantajlı konumda oldukları söylenebilir (Sarıaslan,1996: 20).

KOBİ'lerin yapısına hâkim olan dört tip esneklik olduğu söylenebilir. Genelde, pazarın ve talebin; özelde ise, üretim ve yönetimin değişen koşullarına uyum bakımından daha yenilikçi olduğu kolaylıkla söylenebilen KOBİ'lerin esneklikleri şöyledir (İKV, 1991: 17):

—Mekanik esneklik veya operasyonel esneklik: Bu esneklik türünde bir seri ürünü veya parçayı çok kısa bir süre içinde üretmek ve tezgâhların hızlı bir biçimde gerekli değişiklikleri kendi kendilerine yaparak diğer bir seri ürünü üretmeye başlayabilmeleri esası vardır. Mekanik esneklik arttığı oranda ürünlerin kalitesi de artmaktadır.

—İş programındaki esneklik: Bu esneklik türünde ise iki boyutlu bir esneklik söz konusudur. Öncelikle iş programındaki esneklik kendini göstermektedir. Geleneksel 8 saatlik vardiya ve haftada 40 saat çalışma süresi bozularak, alınan siparişlere göre çalışma süreleri belirlenmekte ve sipariş tamamlandıktan sonra yeni talebe kadar zorunlu izin programı uygulanmaktadır. Ancak bu durumun teknik işsizlikle ilgisi yoktur. İş, bir plan dâhilinde yapıldığından çalışanların ücret kaybı

olmamaktadır. Diğer boyut ise, çeşitli üretim ünitelerinde çalışma meselesidir. Geleneksel sistemlerde olduğu gibi işçi sadece bir işi yapmamakta ve işin organizasyonu sırasında her düzeyde devreye girmektedir. Böylece esnek bir ihtisaslaşma söz konusudur.

—İşletmecilik esnekliği: Bu esneklikte piyasa şartlarına göre üretim ve pazarlamayı uydurabilmek esası vardır. Artık bir malı üretip alıcısını bekleme yerine, alıcının özel talepleri doğrultusunda üretmek söz konusu olmaktadır. İşletme içinde ise bilgi-işlemsel iş programlaması, hammadde vb. girdilerin stok tutulmadan üretime alınması gibi işlemler işletmecilik esnekliği kapsamında yer almaktadır. Zaten mekanik esneklik böyle bir organizasyona olanak tanımaktadır.

—Ekonomik esneklik: Bu esnekliğin parçaları ileri üretim tekniklerine sahip olmak, üretkenliği artırmak, üretimi gelecek taleplerle iyi organize edebilmek, dış pazarda konjonktürü iyi izleyebilmek, diğer KOBİ'ler ve büyük işletmeler ile beraber hareket edebilme olanağına sahip olmaktır. Buna göre ideal esnek bir model, bilgi-işlem destekli üretim dokusunda esnek çalışma programları ve üretim planlaması dâhilinde ileri teknoloji ve kalifiye elemanları birleştirerek iç ve dış talebin esnek yapısına rekabet gücü olan yüksek katma değerli ürünler sürebilme olanağı vermektedir.

Yukarıda bahsedilen esneklikler toplam faktör verimliliğinde ve endüstriler arasında farklılık arz etmektedir. Çünkü bu esneklikler, etkin yönetim, teknoloji ve politik çevrenin etkileri gibi etkinlikle ilişkili olan faktörlerle birlikte hareket etmektedir. Söz konusu unsurlarda oluşabilecek faktörler esnekliklerin de farklı olmasına yol açacaktır.

2.4.4. KOBİ'lerin Dış Ticaret Etkisi

Küçük ve orta boy işletmelerin ulusal veya bölgesel kalkınma üzerinde etkilerinden biri de dış ticaret üzerine olan etkisidir. Özellikle gelişmiş olan ülkelerde bu etki daha fazladır. Türkiye'de ise bu etki gelişmiş ülkelerin çok gerisindedir.

KOBİ'lerin dış ticaret üzerindeki etkisi ülkeler arasında olduğu kadar bir ülkenin bölgeleri arasında da farklılık arz etmektedir. Çeşitli ülkelerde KOBİ'lerin dış ticaret üzerindeki etkilerini aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

Tablo 2.11. Çeşitli Ülkelerde KOBİ'lerin Toplam İhracattaki Payı

ABD	İngiltere	Almanya	G.Kore	Hindistan	Türkiye
%32	%22,2	%31,1	%20,2	%40	% 8

Kaynak:KOSGEB,<http://www.kobinet.org.tr/hizmetler/bilgibankasi/ekonomi/001.html> 05.06.2007

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere özellikle gelişmiş ülkelerde, küçük ve orta boy işletmelerin dış ticaretteki payı daha fazladır. ABD'deki KOBİ'lerin ihracattaki payı % 32, Almanya'nın %31,1 iken Türkiye'nin payı %8 civarındadır. Tabloda dikkati çeken önemli bir nokta ise Hindistan'daki KOBİ'lerin toplam ihracat içindeki payının % 40 gibi yüksek bir oranda olmasıdır.

24 Ocak 1980 ekonomik kararlarıyla birlikte Türkiye dışa açık serbest piyasa ekonomisine dayalı liberal ekonomi politikasını benimsemiştir. Bu politika ile “ithal ikamesine dayalı sanayileşme” stratejisi yerine, “ihracata dayalı sanayileşme” stratejisi uygulamaya konulmuştur. 1980–2007 arası dönemde ülkemizin ithalat ve ihracat ile ilgili rakamları aşağıda tablo halinde gösterilmektedir.

Tablo 2.12. 1980–2007 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Ticareti

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	DışTic.Açığı (GSMH %)	Hacim (Milyon\$)	İhr.İth. Karş. Oranı (%)
1980	2.910	7.909	6,6	10.820	36,8
1983	5.728	9.235	4,8	14.963	62,0
1984	7.134	10.757	4,8	17.891	66,3
1985	7.958	11.343	4,4	19.301	70,2
1986	7.457	11.105	3,9	18.562	67,1
1987	10.190	14.158	3,7	24.348	72,0
1988	11.662	14.335	2,0	25.997	81,4
1989	11.625	15.792	3,9	27.417	73,6
1990	12.959	22.302	6,2	35.261	58,1
1991	13.594	21.047	4,8	34.641	64,6
1992	14.715	22.871	5,0	37.586	64,3
1993	15.345	29.428	7,7	44.774	52,1
1994	18.109	23.270	3,2	41.376	77,8
1995	21.636	35.709	7,6	57.345	60,6
1996	23.225	43.627	5,6	75.694	53,2
1997	26.261	48.559	7,7	80.669	54,1
1998	26.973	45.921	6,8	76.584	58,7
1999	26.588	40.671	5,4	69.513	65,4
2000	27.775	54.503	10,9	85.224	51
2001	31.334	40.410	2,6	75.772	75,7
2002	36.059	50.146	4,0	91.678	69,9
2003	47.253	66.742	5,9	120.546	68,1
2004	63.167	94.042	7,9	164.587	64,8
2005	73.476	112.888	9,1	193.723	62,9
2006	85.142	133.050	10,2	228.582	62,1
2007	107.154	169.987	16,3	277.141	63,0

Kaynak:DTM,<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/IstatistikDb/eko01.xls>, 20.02.2008;

DPT, Ekonomik Sosyal Göstergeler (1950–2006), s.35–40

Yukarıdaki tabloya göre 1980 yılında 2.910 milyon \$ olan ihracat, 1983 yılında 5.728 milyon \$'a, ithalat ise 7.909 milyon \$'dan 9.235 milyon \$'a çıkmıştır. 1980 yılında ihracatın, ithalatı karşılama oranı % 36,8 iken, 1983 yılında bu oran % 62'ye yükselmiştir. 1983 ile 1989 arası dönemde dış ticaret göstergelerinde çok önemli oranda değişim yaşanmazken, 1989'dan 1990 yılına geçişte söz konusu göstergelerde önemli değişimler yaşanmıştır. 1989 yılında 15.792 milyon \$ olan ithalat, 1990 yılında 22.302 milyon \$, % 3.9 olan dış ticaret açığı % 6.2 ve % 73.6 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı %58,1'e düşmüştür. 1990 ile 1992 arası

dönemde dış ticaret göstergelerinde de çok önemli oranda değişim yaşanmazken, 1992'den 1993 yılına geçişte bazı değerlerde önemli değişimler yaşanmıştır. 1992 yılında 22.871 milyon \$ ithalat, % 5'lik dış ticaret açığı ve % 64,3'lük ihracatın ithalatı karşılama oranı, 1993 yılında 29.428 milyon \$'lık ithalat, %7,7'lik dış ticaret açığı ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %52,1 olmuştur. 1994 yılı ise Türkiye ekonomisi açısından önemli bir kriz yılı olması açısından önem taşımaktadır. 1994 yılında ithalat 23.270 milyon \$'a düşmüş, dış ticaret açığı % 3,2 gerilemiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %77,8'e yükselmiştir. 1995 yılında ihracat 21.636 milyon \$ iken, ithalatımız 35.709 milyon\$ ve ihracatın ithalatı karşılama oranı % 60,6 iken, Gümrük Birliği anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle yani 1996 yılında ihracat 23.225 milyon \$, ithalatımız 43.627 milyon\$ ve ihracatın ithalatı karşılama oranı % 53,2 olmuştur. 1996 yılında dış ticaret açığı % 5,6 iken, 1997 yılında dış ticaret açığı artarak %7,7 olmuştur. 1997 ile 1999 arası dönemde dış ticaret göstergelerinde çok önemli oranda değişim yaşanmazken, 1999'dan 2000 yılına geçişte söz konusu göstergelerde önemli değişimler yaşanmıştır. 1999 yılında 40.671 milyon \$ ithalat, % 5,4'lük dış ticaret açığı ve % 65,4 oranındaki ihracatın ithalatı karşılama oranına karşın 2000 yılında 54.503 milyon \$ ithalat, % 10,9'luk dış ticaret açığı ve ihracatın ithalatı karşılama oranı % 51 oranında gerçekleşmiştir. 2001 yılında yapılan devalüasyonla rekabet şansı artmış, bu ise ihracatı artırmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı % 75,7'ye çıkmıştır. Ancak ihracattaki bu artışa karşın ithalatta da önemli artışlar yaşanmıştır. 2001 yılında alınan devalüasyon kararı ve ekonomik programı ile ihracat % 12,3 artarken, ithalat % 26 azalmıştır. 2001–2007 arası dönemde ihracat, ithalat ve dış ticaret açığı sürekli artmıştır. 2001 yılında 31.334 milyon \$ ihracat, 40.410 milyon \$ ithalat ve dış ticaret açığı % 2,6 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2007 yılında ise 107.154 milyon \$ ihracat, 169.987 milyon \$ ithalat ve dış ticaret açığı % 16,3 düzeyinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 2007 yılında 62.834 milyon \$'lık dış ticaret açığı önümüzdeki yıllar için ciddi bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

Türkiye'de KOBİ'lerin bölgesel bazda dış ticaret etkilerini görmek için bölgeler itibariyle ihracat ve ithalat değerlerine bakmak gerekmektedir. Aşağıdaki

tabloda bölgeler itibariyle ihracat yapan firma sayısı ve ihracat değeri gösterilmektedir.

Tablo 2.13. Bölgeler İtibariyle İhracat Yapan Firma Ve İhracat Değerleri

	İHRACATÇI FİRMA SAYISI		İHRACAT DEĞERİ (Milyon\$)	
	2006	2007	2006	2007
AKDENİZ	2.989	3.244	3.537	4.415
DOĞU ANADOLU	638	573	621	772
EGE BÖLGESİ	5.635	6.199	8.560	10.359
GÜNEYDOĞUANADOLU	1.203	1.267	2.205	2.972
İÇ ANADOLU	4.630	5.021	5.429	6.733
KARADENİZ	853	1.012	1.971	2.508
MARMARA	28.211	30.937	63.212	79.395
TOPLAM	44.159	48.253	85.535	107.154

Kaynak:DTM,<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/IstatistikDb/eko16.xls>, 20,02,2008.

Yukarıdaki tabloya göre bölgeler itibariyle en fazla ihracat yapan firma sayısı Marmara bölgesinde bulunmaktadır. Marmara bölgesinde ihracat yapan firma sayısı 2006 yılında 28.211 iken, 2007 yılında 30.937'e yükselmiştir. İhracat yapan firma sayısı bakımından ikinci sırayı Ege bölgesi almaktadır. İç Anadolu Bölgesinde önemli sayıda ihracat yapan firma bulunmaktadır. Tabloya göre en az ihracat yapan firma sayısı 2006 yılında 638 ve 2007 yılında 573 firma ile Doğu Anadolu bölgesinde bulunmaktadır. Firmaların ihracat değerleri açısından da Marmara bölgesi önemli bir üstünlüğe sahip iken, Doğu Anadolu'nun bölgesinin en az değerinde ihracat yaptığı görülmektedir. Dolayısıyla KOBİ'lerin Doğu Anadolu bölgesinde çok önemli ihracat payına sahip olmadığı net olarak ifade edilebilir. Aynı durum ithalat içinde söz konusudur.

Tablo 2.14. Bölgeler İtibariyle İthalat Yapan Firma Ve İthalat Değerleri

	İTHALATÇI FİRMA SAYISI		İTHALAT DEĞERİ (Milyon\$)	
	2006	2007	2006	2007
AKDENİZ	2.801	3.132	4.546	6.534
DOĞU ANADOLU	368	383	223	297
EGE BÖLGESİ	5.418	5.918	7.412	9.500
GÜNEYDOĞUANADOLU	1.238	1.463	2.128	2.632
İÇ ANADOLU	6.771	7.378	16.176	19.431
KARADENİZ	1.005	1.105	2.725	2.819
MARMARA	36.164	39.466	106.364	128.774
TOPLAM	53.765	58.845	139.576	169.987

Kaynak:DTM,<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/IstatistikDb/eko16.xls>, 20,02,2008.

Yukarıdaki tabloya göre 2006 ve 2007 yıllarında en fazla ithalat yapan bölgeler Marmara ve İç Anadolu bölgesi olmuştur. Marmara bölgesinde 2006 yılında ithalat yapan 36.164 firma var iken, 2007 yılında bu rakam 39.466'a yükselmiştir. 2006'dan 2007 yılına geçişte tüm bölgelerin ithalat yapan firma sayısı ve değerinde artış meydana gelmiştir. İhracatta olduğu gibi ithalat açısından da en az ithalat yapan firma Doğu Anadolu bölgesinde bulunmaktadır. Doğu Anadolu bölgesinde 2006 yılında 368 ithalat yapan firma var iken, 2007 yılında bu rakam 383'e yükselmiştir. 2006 ve 2007 yılı için ithalat miktarı açısından da Marmara bölgesi ilk sırada yer alırken, Doğu Anadolu bölgesi son sırada yer almaktadır. Bölgeler için yapılan bu değerlendirmeler alt bölgeler bazında da paralel bir duruma sahiptir. Marmara ve Ege bölgesinde yer alan alt bölgelerin ihracat yapan firma sayıları ve değerleri önde iken, Doğu Anadolu bölgesindeki alt bölgeler son sıralarda yer almaktadır. Dolayısıyla Doğu Anadolu'daki KOBİ'lerin bölgesel bazda dış ticaret üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı söylenebilir.

2.4.5. KOBİ'lerin Sosyal Etkisi

Küçük ve orta boy işletmeler, ekonomik faaliyetlerin hem ülke çapında hemde bir ülkenin bölgeleri içinde dağılımını sağlamaktadırlar. Bu açıdan KOBİ'ler şehir merkezlerine göçü engelleyerek bölgede yeni işletmelerin oluşumuna zemin hazırlamaktadır.

Yeni işletmelerin doğuşu ile birlikte ekonomik kalkınma için bir tür inkübasyon ortamı yani bölgenin olanaklarına ve izlenen kalkınma politikalarına bağlı olarak canlanan ekonomik faaliyetlerin dinamik ve büyüme potansiyeli yüksek işletmelerin doğuşunu teşvik edici bir ekonomik ortamı yaratma fonksiyonu izleyerek, bölgesel kalkınmayı hızlandırmaktadırlar.

Küçük ve orta boy işletmeler büyük şehir merkezlerine göçü engellediği gibi daha önceden yapılmış göçlerle şehir merkezlerine yerleşmiş bireylerdeki yabancılaşmayı da azaltmaktadır. Yabancılaşma, “ bireyin toplumsal, kültürel ve doğal çevresine olan uyumun azalması, özellikle çevresi üzerindeki denetiminin etkisizleşmesi ve bu durumun giderek bireyin yalnızlığına ve çaresizliğine yol açması olarak” tanımlanmaktadır (Şimşek, Akgemci ve Çelik, 2003: 238).

Küçük ve orta boy işletmelerin sosyal etkilerinden biride orta sınıfı güçlendirici rolüdür. Özellikle gelişmiş olan ülkelerde bu sınıfın egemenliği mevcuttur. Oysa az gelişmiş ülkelerde bunun aksi bir durum söz konusudur. Alt sınıf sübvansede edilmeye gereksinim duyarken, üst sınıf da ekonomik doyuma ulaştığından dinamizmini yitirme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Oysa girişimlerin ve küçük çabaların süreklileştirilmesinin ürünü olarak ortaya çıkan orta sınıf toplumsal ve ekonomik faaliyetlerin sürükleyici gücünü oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de orta sınıf çok güçlü bir konumda değildir. Oysaki gelişmiş ülkelerde orta sınıf toplumun büyük bir kesimini oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında gelişmeyle birlikte orta sınıfın da güçlendiği söylenebilir. Orta sınıf, üst sınıfı oluşturmak için de önemlidir. Çünkü ulusal sosyo-ekonomik yeniden yapılanma sürecinde orta sınıf olmaksızın üst sınıfı biçimlendirmek mümkün değildir. Ayrıca genelde orta sınıfın oluşturduğu küçük ve orta boy işletmeler büyük işletmelerin yapı taşları görevini görmektedirler (İraz, 2005: 231–233).

2.4.6. KOBİ’lerin Fırsat Eşitliği Etkisi

Küçük ve orta boy işletmelerin bölgesel kalkınma üzerindeki önemli etkilerinden biri de, ülkenin tüm yaratıcı potansiyelini ortaya çıkarmaktır. Toplumun

tüm yaratıcı potansiyeli ortaya çıkarılması ile ekonomik gelişmenin hızlandırılması sağlanacaktır (Sarıaslan,1996: 23).

Yaratıcılık, “ mevcut kuram, kavram ve olayların yeniden sentezlenmesiyle, yenilik (yeni fikirler) ve nesnellik temelinde bilginin yeniden üretilmesinde rol oynar. Yaratıcılığın özünde, mevcut yapı ve ilişkileri sorgulamada ya da kendi inisiyatifinde bir sorun oluşturmada, bu sorunu analizlemede bir orjinallik bulunur.” Kısaca mevcut düşünce kalıplarının ötesine geçmek amaçlanmaktadır (Kansu; 2007).

KOBİ’ler yeni fikirlerin oluşumu için ideal ortamlar sağlamaktadır. Yeni ve yaratıcı fikirlerin gelişimini tüm toplumu kapsayacak şekilde yaygınlaştırmanın en etkin yolu ise, fırsat eşitliğini tüm ekonomik birimlerde oluşturmaktadır. Toplumun tüm kesimlerini kapsayan, tüm yerleşim noktalarına yayılmış ve tüm ekonomik birimlerin yaklaşık %99’unu oluşturan ekonomik birimler ise KOBİ’lerdir (Sarıaslan,1996: 23).

Küçük ve orta boy işletmelerin oluşumu ve gelişimini desteklemek ekonomik birimler arasında fırsat eşitliğinin yaratılmasına yol açacaktır. Fırsat eşitliğinin yaratıldığı ortam ise hem bölgesel hem de ulusal anlamda ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesini sağlayacaktır. Küçük ve orta boy işletmelerin yukarıda belirtilen bölgesel düzeyde etkileri, bölgenin kalkınmışlık düzeyine göre farklılık göstermektedir.

İşletme ölçeği ile ekonomik kalkınma süreci arasındaki ilişkiyi inceleyen Parker ve Anderson’a göre, ekonomik kalkınmanın ilk evrelerinde KOBİ’lerin etkileri fazla olurken, en son aşamasında ise, büyük işletmelerin etkisi daha fazla olmaktadır. KOBİ’lerin bölgesel kalkınmayı hızlandırma fonksiyonu, aşağıdaki aşamaları izleyerek gerçekleşmektedir. Bu aşamalar birbirlerine neden sonuç ilişkisi ile bağlıdır (Sarıaslan, 1996: 22).

1. Aşama: KOBİ'lerin ülkenin her tarafına dağılmış bulunması.

2. Aşama: Kırsal bölgelerde küçük işletmelerin, bölgede istihdam ve gelir yaratarak bölge nüfusunun büyük şehir merkezlerine göçünü engellemesi.

3. Aşama: Duran ya da azalan göç sonucu bölgede ekonomik faaliyetlerin canlanması.

4. Aşama: Bölgenin olanaklarına ve izlenen kalkınma politikalarına bağlı olarak canlanan ekonomik faaliyetlerin dinamik ve büyüme potansiyeli yüksek işletmelerin doğuşunu teşvik edici bir ekonomik ortamı yaratması (inkübasyon),

5. Aşama: Dinamik ve büyüme potansiyeli yüksek işletmelerin kurulması ile bölgesel kalkınmanın hızlanması ve dolayısıyla ülke ekonomisinin gelişmesi sağlanacaktır.

Yukarıda açıklanan bölgesel kalkınma sürecinin her bölgede aynı etkinlikte gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü belli bir zaman dilimini kapsayan bu sürecin işleyişi sırasında, bölgenin kültür, eğitim ve doğal kaynakları gibi pek çok bölgesel faktör ile ülkenin izlediği makro ekonomi politikalarının değişen derecelerde etkileri söz konusudur. Bu nedenle bazı bölgelerde inkübasyon ortamı yaratılamayacağı gibi bazılarında inkübasyon ortamının uygunluğu farklı olacaktır.

Sonuç olarak küçük ve orta ölçekli işletmelerin bölgesel düzeyde sosyo-ekonomik kalkınma için önemli bir görev üstlendiği ve bölgeler arasında kalkınma dengesizlikleri bulunan ekonomilerde bu dengesizlikleri gidermek için önemli bir araç olduğu söylenebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAN İLİ'NİN KALKINMASINDA KOBİLERİN ETKİSİ

Esnek üretim sistemin ortaya çıkardığı temel kavramlardan biri yerel üretim birimleridir. Bu üretim birimleri küçük ve orta boy girişimler olarak adlandırılmakta ve söz konusu girişimler yerel faktörlerin etkileri sonucunda sosyo-ekonomik gelişmeyi harekete geçirmektedirler.

Yerel veya bölgesel özelliklere bağlı olarak ortaya çıkan üretim sistemleri, yerel/bölgesel kalkınmanın içerildiği bir nitelik kazanmaktadır. Yerel/bölgesel kalkınma kavramı ise bir bölgeye/yöreye özgü esnek ve yerel üretimin harekete geçirilmesi süreci olarak tanımlanmaktadır (Eraydın, 1992: 181).

Bölgesel kalkınmada KOBİ'lerin ne kadar önemli olduğu ikinci bölümde açıklanmıştır. Bu işletmeler dünya genelinde tüm işletmeler içinde yaklaşık %99'luk bir paya sahiptirler. Küçük ve orta boy işletmeler özellikle istihdam ve katma değer oluşturarak bölgesel kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. Ayrıca esnek ve yenilikçi yapıları sayesinde bölgenin gelişimini hızlandırmaktadırlar. Bu anlamda bölgesel kalkınmada KOBİ'lerin önemi yadsınamaz.

Çalışmanın bu bölümünde küçük ve orta boy işletmelerin Van ilinin ekonomisine olan katkısı incelenecektir. Bu amaçla öncelikle Van ilinin sosyo-ekonomik özellikleri ve bölgenin iktisadi ve sosyal yapısı ele alınacak, daha sonra bölgesel kalkınmada KOBİ'lerin etkisine ilişkin literatür verilecektir. Son olarak Van ilinde KOBİ'lerin etkisine ilişkin yapılan uygulamanın sonuçları değerlendirilecektir.

3.1. VAN İLİNİN SOSYO-EKONOMİK ÖZELLİKLERİ

Van ilinin isminin nereden geldiği tam olarak açıklığa kavuşmuş olmamakla birlikte konuyla ilgili bazı önemli görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden biri Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde belirttiği üzere Büyük İskender'in Van Kalesi'ndeki Vank adlı bir mabedin adını şehre vermesi şeklindedir (Van Valiliği, 2007).

Başka bir rivayete göre Van M.Ö. 1900'lerde Asur Melikesi Meshure Sah Meryem (Semiramis) adına izafeten Sahmerimekerd şeklinde adlandırılmasıdır. Daha sonra Küyanya'nın son döneminde Van adındaki validen dolayı şehir Van olarak anılmıştır. Van ismi konusunda bilimsel olarak kabul edilen görüş, Urartuca *Biane* veya *Viane*'den çıkmış olduğudur. Kendilerine Bianeli diyen Urartular, yükselme dönemlerinde birçok şehir ve insan topluluğunu Van bölgesinde toplamışlardır (Van Valiliği, 2007).

Van Doğu Anadolu Bölgesi' nin Yukarı Murat-Van Bölümü' ndeki Van Gölü kapalı havzasındadır. Kuzeyden Ağrı ili, Doğubeyazıt, Diyadin ve Hamur ilçeleri; batıdan Van Gölü ile Ağrı ilinin Patnos ilçesi, Bitlis' in Adilcevaz, Tatvan ve Hizan ilçeleri; güneyden Siirt' in Pervari, Hakkâri ili, Beytüşebap ve Yüksekova ilçeleri ile komşudur. Doğusunda ise İran Devleti sınırı yer alır. İl, toprakları 19069 km² olan yüzölçümü ile Türkiye topraklarının %2,5' ini oluşturur. Van, yüzölçümü bakımından Türkiye' nin 6. büyük ilidir. Van, Doğu Anadolu bölgesi' nin volkanik dağlarla kaplı çukur kesiminde bulunan Van Gölü' nün doğu kıyısına 5 km uzaklıkta çok az meyilli bir arazi üzerine kurulmuştur. Rakım yüksekliği yaklaşık 1725m'dir. Türkiye' nin en büyük gölü olan Van Gölü, yüksek dağların ortasında bir çöküntü durumundadır. Çevredeki yüksek dağlar Van ilinin sınırını oluşturur.

Van ili, komşusu olan iller içinde en fazla nüfusa sahip ildir. Bunun nedenleri arasında bölge müdürlüklerinin merkezi olması, kolorduya ve bir üniversiteye sahip olması sayılabilmektedir. Ayrıca il hem göç alan hem de göç veren bir konumdadır. Örneğin 1985–1990 arası dönemde net göç (-0.40) civarında olmuştur. Bu da ilin sosyo –ekonomik yapısının bozulmasına neden olmaktadır.

Van ili ulaşım açısından önemli olanaklara sahiptir. Kentin, İran ile sınır komşusu olması, Ön Asya ve Türkî cumhuriyetlere açılan bir kapı konumunda bulunması nedeniyle bu bölgelerle yapılacak olan sınır ticareti ve ulaşımında önemli bir konumdadır. Kentin ülke içinde ulaşımı kara, hava, demiryolu ile sağlanmakta ve tren ile Van gölü feribot bağlantılı olmak üzere İran'a tarifeli seferler

düzenlenmektedir. Bölge turizm açısından da zengin konumda bulunmakta ve inanç turizmi, arkeolojik turizm ve potansiyel kıyı turizmi olanaklarına sahiptir.

Van ilinin ekonomik yapısı genelde tarıma dayalıdır. Ekonomik yapı büyük ölçüde tarıma dayalı olduğundan ildeki sanayi kuruluşlarının önemli bir ölümü tarıma dayalıdır. Kalkınmada öncelikli yöre kapsamında olmasından dolayı son yıllarda bazı yeni sanayi kuruluşları da faaliyete geçmişlerdir. Mevcut işletmelerin büyük bir çoğunluğu küçük ve orta ölçekli sanayi işletmeleri şeklindedir.

Van ilinde faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli sanayi işletme sayısı 207'dir. Söz konusu işletmeler Türkiye'de kapsama alınan işletmelerin % 0,47'sini oluşturmaktadır. İldeki küçük ve orta boy sanayi işletmeleri içerisinde en fazla faaliyete sahip işletmeler, mobilya imalatı yapan işletmelerdir. Metalik olmayan diğer mineral ürünlerin imalatı ve gıda ürünleri imalatı yapan işletmeler de önemli paya sahiptir. Bilgisayar ile ilgili faaliyetler ve kâğıt ürünleri imalatı en az yapılan faaliyet konularıdır. İldeki sanayi kuruluşlarının % 71'i tüketim malı üreten sektörlerde yer almaktadır (KOSGEB, 2006: 3-5).

Van ilindeki KOBİ'lerin yarısından fazlası (% 57) şahıs işletmeleri şeklindedir. Geriye kalan işletmeler ise limited ve anonim şirket statüsündedir. İldeki KOBİ'lerin % 60'ı organize sanayi bölgesi ve küçük sanayi sitelerinde yer almaktadırlar. Bu işletmelerin yöneticilerinin büyük çoğunluğu (% 83) işletme sahipleri iken, profesyonel yönetici oranı düşük (% 9) düzeydedir. Öte yandan işletme sahiplerinin yarısından fazlası (% 56) ilköğretim mezunu olup, lise mezunların oranı %32 ve üniversite mezunların oranı ise % 12.27'dir. İşletme sahipleri 31-40 yaş grubunda, tepe yöneticileri ise 18-30 yaş grubunda yoğunlaşmaktadır. İşletmelerin ölçeksel dağılımına bakıldığında çok küçük işletmelerin oranı %76, küçük ve orta boy işletmelerin oranı % 24'tür. Çalışanların % 55.56'sı ilköğretim mezunu, % 28.67'si lise mezunu, % 3.15'i endüstri meslek mezunu, % 4.24 çırak okulu mezunu, % 1.61'i yüksek okul mezunu, % 5,69'u üniversite mezunu iken, okuryazar olmayanların oranı % 0.80'dir (KOSGEB, 2006: 7-19).

Van ilindeki KOBİ'lerin çok küçük bir kesimi (%5) ihracat yapmaktadır. İhracat yapamama nedenleri arasında kaynak yetersizliği, sermaye eksikliği, teknoloji yetersizliği, malzeme eksikliği, dış pazarı tanımama ve aracı işletme bulamama bulunmaktadır. İşletmelerin önemli bir kısmının (% 65) sermayesi 50.000 YTL altındadır. Kredi kullanım oranları (% 11) düşüktür. İşletmeler kaynak yetersizlikleri çekmelerine rağmen, kredi kullanım oranları düşüktür. Söz konusu durum uygun koşullu kredi olanaklarının yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu işletmelerin büyük çoğunluğu (% 92) üretim alanında yatırım yapmak istemektedirler. Yine bu işletmelerin büyük çoğunluğu (% 98) dışarıdan danışmanlık hizmeti almamaktadır. Ayrıca bu işletmelerin önemli bir kısmının performanslarını artırdıkları görülmektedir. Van ili işletme sayısı, Türkiye'deki işletmeler içerisinde %0,47'lik bir payla 32. sırada yer almaktadır (KOSGEB, 2006: 22–40).

Aşağıdaki tablodan (Tablo: 3.1) görüleceği üzere Van ili sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması bakımından 81 il içinde 75. sırada yer almaktadır. Bu göstergelerden bazıları Türkiye ortalamasına yakın olmakla birlikte bazı göstergeleri farklılık taşımaktadırlar. Örneğin hane halkı büyüklüğü yönünden Türkiye ortalaması %4,5 iken, bu oran Van ili için %7,53'dür. Türkiye'de yıllık ortalama nüfus artış hızı % 1,8 iken, bu oran Van ili için % 3,2'dir. İşsizlik oranı Türkiye ortalaması % 8,9 iken, bu oran Van ili için % 10,8'dir. İstihdam göstergeleri açısından da farklılıklar bulunmaktadır. Türkiye'de tarımda çalışanların toplam istihdam oranı % 48,38 iken Van ilinde bu oran %67,2 dolayındadır. Sanayide çalışanların toplam istihdama oranı Türkiye'de % 13,5 iken, Van ilinde %2,46'dır. Türkiye'de ticarete çalışanların toplam istihdama oranı % 8,81 iken Van ilinde bu oran % 4,34 düzeyindedir.

Tablo 3.1. Van İline Ait Başlıca Sosyo-Ekonomik Göstergeler

Değişken	Yıl	Değer
Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (81 İl)	2003	75
Toplam Nüfus	2005	998.973
Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	2000	7,53 Kişi
Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı	1990–00	% 3,2
Sosyal Güvenlik Kuruluşu Kapsamındaki Kişi	2004	177.621
Yeşil Kart Sahiplerinin İl Nüfusuna Oranı	2004	% 42
Toplam İstihdam Edilen nüfus	2000	277.286
Toplam İşsiz Sayısı	2005	33.657
İşsizlik Oranı	2000	% 10,8
İşgücüne Katılım Oranı	2000	% 58,5
Tarımda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	2000	% 67,17
Sanayide Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	2000	% 2,46
Ticarette Çalışanların Toplam İstihdama Oranı	2000	% 4,34
İşverenlerin Toplam İstihdama Oranı	2000	% 0,89
Okuryazarlık Oranı	2005	% 68,4
İlköğretim Okullaşma Oranı	2005	% 87,4
Ortaöğretim Okullaşma Oranı	2005	% 30,8
Doktorbaşına Düşen Kişi Sayısı	2005	2550
İle Gelen Yabancı Turist Sayısı	2005	20.000
İmalat Sanayide Katma Değerin Türkiye'deki Payı	2002	% 0,02
Yüzölçümü	2006	19.299 km ²
Şehirleşme Oranı	2006	%50,9
Gelişmişlik Düzeyi	2003	5.Derece Gelişmiş İl
Gelişmişlik Hızı	2003	% 52,7
Kişi Başına Düşen GSYİH	2001	1040 YTL/859 \$
GSYİH Payı	2001	% 0,5
İhracat Miktarı	2003	4.790.078 \$
İthalat Miktarı	2003	4.713.027 \$
Toplam Banka Kredi Miktarı	2006	14.087 Bin YTL
Toplam Tahsil Edilen Vergi Miktarı	2006	160.783 Bin YTL
Ana Sanayi Ürünleri	2006	Çimento, Yem, Küspe
Ana Tarım Ürünleri	Tahıl, Yem Bitkileri, Şeker Pancarı, Patates, Balık, Et ve Süt Ürünleri	

Kaynak: Van İl Sanayi Envanteri, 2006, s.7

Van ili yukarıda belirtildiği üzere sosyo-ekonomik bakımdan geri kalmış durumdadır. Ancak coğrafi yapısı, genç nüfusu ve Ön Asya, İran ve Türkî Cumhuriyetlere açılan bir kapı olması açısından gelişme potansiyeli olan illerdendir.

Ayrıca Van ilinde, çoğunluğunu KOBİ'lerin oluşturduğu işletmeler, Hakkâri, Muş ve Bitlis'i içine alan bölge işletmelerinin de bölge bayisi oldukları için, Van ili bir kutuplaştırma oluşturmaktadır.

3.2. BÖLGESEL KALKINMADA KOBİ'LERİN ETKİSİ: TEORİK YAKLAŞIMLAR VE LİTERATÜR

Bölgesel kalkınmada KOBİ'lerin etkisine ilişkin teorik yaklaşımlar, etkin firma büyüklüğü kapsamında değerlendirilmektedir. Söz konusu yaklaşımlar işlem maliyeti yaklaşımı, teknolojik yaklaşım, piyasa yapısı yaklaşımı ve piyasa dinamikleri yaklaşımı olarak sınıflandırılmaktadır.

KOBİ'lerin iktisadi etkilerine ilişkin literatürde konu genellikle makro boyutta ele alınmıştır. Ancak bu işletmelerin bölgesel düzeyde de etkilerini konu alan çalışmalarda mevcuttur. Çalışmanın bu kısmında öncelikle iktisat teorisinde KOBİ'lerin etkilerine ilişkin yaklaşımlar ele alınacak, daha sonra bu etkilere ilişkin literatür verilecektir.

3.2.1. Bölgesel Kalkınmada KOBİ'lerin Etkisi: Teorik Yaklaşımlar

II. Dünya savaşından sonra egemen üretim biçimi olan Fordizm, 1960'ların ortalarından itibaren ciddi bunalıma düşmüş ve 1970'lerin sonlarına doğru Fordist üretim sisteminin birimleri olan büyük işletmeler yerine, esnek üretim sistemlerinin birimleri olan KOBİ'ler önemli hale gelmiştir.

1980'lere kadar gelişmişliğin göstergesi olarak büyük firmalar kabul edilmiş ve az gelişmişliğin göstergesi olarak kabul edilen KOBİ'ler ihmal edilmiştir. Dolayısıyla ekonomik büyüme sürecinde KOBİ'lerin analiz dışı tutulması doğal bir eksiklik olarak düşünülmektedir (Di Tommaso ve Dubbini, 2000: 7).

İktisat literatüründe firmaların büyüklük dağılımını açıklayan dört temel yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar teknolojik yaklaşım, işlem maliyeti yaklaşımı, piyasa yapısı yaklaşımı ve piyasa dinamikleri yaklaşımıdır.

3.2.1.1. Teknolojik Yaklaşım

Teknolojik yaklaşım veya mikro ekonomik yaklaşım, firma büyüklüğünün teknik ve tahsisat etkinliğine bağlı olarak belirlendiği yaklaşımdır. Geleneksel Teknolojik Yaklaşımında, teknolojik faktörler (ölçek ekonomileri) etkin firma büyüklüğünün temel bileşenidir. Firma organizasyonu ve üretim fonksiyonlarındaki değişim, çeşitli büyüklükteki firmaların etkinliğinin nedeni açıklayabilmektedir. Bu yaklaşımda ölçek ekonomileri optimal firma büyüklüğünü belirlemektedir. Optimal firma büyüklüğü üretim teknolojisine ilişkin artan verimlerden doğan pozitif ölçek ekonomileri ve organizasyon teknolojisine ilişkin azalan verimlerden doğan negatif ölçek ekonomileri arasındaki etkileşimlere bağlı olarak belirlenmektedir (Gülbiten ve Taymaz, 2000: 5).

Teknolojik yaklaşımda geliştirilen modellerde, girişim anlayışı ve idari kabiliyetteki yetersizlikler gibi örgütsel nedenler negatif dışsal ekonomileri (diseconomies) yaratarak, firmanın verimliliğini olumsuz yönde etkilemekte, böylece firmanın optimal büyüklüğünü değiştirmektedir (Lucas, 1978).

Bu yaklaşımda, küçük ve büyük firmalar arasındaki verimlilik farkları çeşitli şekillerde açıklanmaktadır. İlk açıklama, KOBİ'lerin büyük işletmeler kadar etkin olabileceği, fakat KOBİ'lerin ölçek ekonomilerinden yararlanmamalarından dolayı büyük firmalardan daha az üretken şekilde çalıştıkları yönündedir. Bazı endüstrilerdeki ölçeğe göre artan verimler, onların daha büyük rakiplerinden daha az verimli olmalarına neden olmaktadır. İkinci açıklama, küçük firmaların var olan sermaye, işgücü ve teknolojileri ile kârlarını maksimize edebilecekleri, fakat eski teknoloji ve düşük kaliteli girdileri kullanmaları nedeniyle büyük firmalardan daha az verimli çalıştırılabilecekleridir. Yüksek taşıma ve bilgi maliyetleri ile birlikte bölünmüş ve küçük ölçekli yerel piyasaların olduğu düşük gelirli ülkelerde gözlenen

bu durum küçük firmaları, daha iyi teknolojileri benimsemek ve daha iyi girdiyi kullanmaktan alıkoymaktadır. Örneğin, küçük firmalar, onların daha büyük rakiplerinden daha düşük ücret ödeme eğilimindedirler. Buna rağmen, küçük firmalar karşılaştıkları işgücü maliyetleri açısından avantajlı görünmelerine karşın daha düşük ücretler genellikle daha az nitelikli işgücü ile birlikte gerçekleşir ve ucuz niteliksiz işgücünü kullanmanın dezavantajı, küçük firmaların üretkenliğini azaltarak maliyet avantajını ortadan kaldırmaktadır (Gülbiten ve Taymaz, 2000: 5-6).

Küçük ve büyük firmalar arasındaki verimlik farklarına üçüncü bir açıklama, Ar-Ge faaliyetlerinin firma büyüklüğü tarafından belirlendiği şeklindedir. Firma ne kadar büyükse Ar-Ge harcamaları o kadar artar ve firmaların Ar-Ge yatırımından - özellikle yenilik işlemleri üzerine- elde ettikleri verimler o kadar büyük olur. Bu nedenle, büyük işletmeler üretim teknolojilerini güncelleyebilir ve verimliliklerini artırabilirler (Cohen ve Klepper, 1996).

Teknolojik yaklaşım ülkeler ve sektörler arasındaki büyüklük dağılımını açıklamada önemli sayılmakla birlikte, aynı sektördeki firmalar arasındaki farklılıkları açıklamada yetersiz kalması nedeniyle eleştirilmektedir.

3.2.1.2. İşlem Maliyeti Yaklaşımı

İktisat teorisinde KOBİ'lere ilişkin ikinci yaklaşım işlem maliyeti (transactional cost) veya kurumsal yaklaşımıdır. KOBİ'lerin ve büyük firmaların arasındaki işbirliği durumunu da inceleyen bu yaklaşıma göre, firma büyüklüğü işlem maliyeti etkinliğine bağlı olarak belirlenmektedir. İşlem maliyeti yaklaşımı etkin firma büyüklüğünün, bürokratik maliyetlerin azalmasıyla ve örgütsel ilerlemelerle arttığını vurgulamaktadır (Di Tomasso ve Dubbini, 2000: 10).

İşlem maliyeti yaklaşımına göre üretim etkinliği için firma büyüklüğü esas alınmakta ve aynı sektör içindeki firma büyüklük dağılımına ilişkin bir açıklama getirmektedir. Örneğin, firmalar arasındaki işbirliği ilişkilerinden dolayı piyasa

değişim maliyetlerinin düşük olduğu ülkelerde, firmaların büyüklük dağılımı çok sayıda KOBİ olarak ortaya çıkmaktadır.

İşlem maliyeti teorisinde, optimum firma büyüklüğü organizasyon maliyetinin piyasa değişim maliyetine eşit olduğu yerde belirlenmektedir. Öngörülemez değişimleri ölçme ve belirlemedeki güçlükler nedeniyle, firmalar arası organizasyon maliyetleri önemli ölçüde artmakta ve büyük firmalar faaliyetlerinin bazılarını küçük firmalara yaptırmayı tercih edebilmektedirler. Bu yüzden, küçük firmalar düşük etkinlik düzeyinde çalışsalar bile, öngörülemez çevresel faktörler KOBİ'lerin gelişmesine olanak tanımaktadır.

Küçük firmaların önemli özelliklerinden biri değişen çevresel koşullara uyum sağlama becerileridir. Çünkü KOBİ'ler esnek işgücünü yöneterek ayakta kalmaktadırlar. Bu açıdan küçük işletmeler, büyük işletmeler üzerindeki değişen çevrenin olumsuz etkilerini önleyebilmektedirler. Bununla birlikte imalat sanayinde emek piyasasının devresel davranış analizleri, küçük, yeni ve tek birimli işletmelerde işlerin yeniden tahsisinin sistematik değişim göstermediğini ortaya koymaktadır. Oysaki büyük, eski ve çok birimli işletmelerde işlerin yeniden tahsisi sistematik bir değişim göstermektedir (Davis ve Haltivanger, 1992).

İşlem maliyeti yaklaşımında firmalararası işbirliğinin entegrasyona karşı bir alternatif olabileceği vurgulanmaktadır. Bağımsız firmalar, işbirliği anlaşmaları ile katı ve bürokratik maliyetler gibi entegrasyon maliyetlerine katlanmaksızın entegrasyonun avantajlarının bazılarını faydalanabilirler. Özellikle ileri teknoloji kullanan küçük firmaları engelleyen sosyal bağ ve ağlar, bu işbirliği yapan grupların görece avantajını artırabilir ve böylece onların ayakta kalabilme olasılıklarını devam ettirebilir (Gülbiten ve Taymaz, 2000: 8).

3.2.1.3. Piyasa Yapısı Yaklaşımı

Firma büyüklük dağılımına ilişkin üçüncü yaklaşım, firmanın piyasa gücü üzerine dayalı olan piyasa yapısı yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, ekonomik sistemdeki

bütün katılımcıların anlaşmak zorunda olduğu eksik rekabet koşullarından doğmaktadır. Eksik rekabet piyasaları tekelleşme, oligopol ve tekelleşen rekabet olarak sınıflandırılmaktadır. Küçük ve büyük firma arasındaki maliyet farklılıkları, esneklik avantajları ve teknik nedenlerdeki farklılıklar dikkate alındığında, piyasadaki küçük firma sayısını açıklamaktadır (Di Tommaso ve Dubbini, 2000: 10–11).

Eksik rekabet modellerinde, firmaların verimlilik dağılımı ve piyasanın rekabet yapısı piyasa gücünün dağılımını ve piyasanın rekabet yapısını yansıttığı ileri sürülmektedir. Oligopolistik piyasa yapısı firmanın karar almasını etkileyebilir ve firmalar teknik olarak etkin üretimden ayrılabilir. Küçük ve büyük firmalar arasındaki maliyet farklılığı, küçük ve büyük firmalar arasındaki verimlilik farkını da belirlemektedir (Gülbiten ve Taymaz, 2000: 6).

Rekabetçi koşullar ticaret serbestleştirilmesi ile gerçekleştirildiği zaman, muhtemelen yaşayacak firmalar daha büyük olan ve maliyetleri daha düşük olan uzmanlaşmış firmalar olacaktır (Gibson ve Haris, 1996). Üstelik ihracat piyasalarına açılan firmaların daha büyük ve daha üretken olduğu ifade edilmektedir. İhracatçı olan ve olmayan firmalar arasındaki verimlilik farklılıkları ihracat deneyimine göre artmaktadır (Bernard ve Jensen, 1999; Aw, Chung ve Roberts, 2000).

Eksik rekabet modelleri, yüksek giriş maliyetlerinin bulunmasının firmaların endüstriye girişlerini engellediğini öne sürmektedir. Özellikle görsel reklâmlar önemli bir giriş engeli kabul edilmektedir. Bu anlamda öngörülemez ve kaldırılması zor olan düzenlemelerin, küçük ve orta boy işletmelerin piyasa girişlerinin önünde ciddi bir engel oluşturduğu söylenebilir.

3.2.1.4. Piyasa Dinamikleri Yaklaşımı

Piyasa dinamikleri yaklaşımı, büyüklük dağılımının dinamik modellerini inceleyen bir teoriler setidir. Bu yaklaşımla ilgili pek çok model bulunmaktadır. Bu modellerden biri While Jovanovic'in 1982 ve 1994'de geliştirdiği firmanın yaşam boyu öğrenme modeli (a model of firm life-cycle based on learning)'dir.

Jovanovic'in modeli, girmcilerin öğrenme sürecini endüstri içi dinamiklerin belirlediğini ifade etmektedir. Jovanovic, bireylerin bir işi idare etme kabiliyetlerinin farkında olmadığı, fakat iş dünyasındaki iniş ve çıkışlarda bireylerin nasıl davrandığını gözleyerek, kendilerinin kabiliyetlerinin farkına varabileceklerini öngörmektedir. Evans (1987), Dunne-Roberts ve Samuelson (1989), Davis ve Haltivanger (1992) imalat sanayi üzerine yaptıkları çalışmalarda Jovanovic'in sonuçlarını destekleyen bulgular elde etmişlerdir.

Piyasa Dinamikleri Yaklaşımı ile ilgili diğer modeller, firmanın büyüme oranı ile yaş-hacmi arasındaki ilişki inceleyen modellerdir. Bu modellerde büyüme ile yaş-hacim arasında ters yönlü bir ilişki bulunmuştur (Caves, 1998; Kumar, 1985; Hart ve Oulton, 1996; Agarwal ve Gort, 1996; Audretsch ve Mahmood, 1995; Dunne Roberts ve Samuelson, 1989).

Öğrenme modelinin daha genel versiyonunda Pakes ve Erickson (1998), firmaların Ar-Ge'deki yatırımlarla öğrenme sürecini aktif olarak hızlandırabileceğini ileri sürmektedirler. Bu modelde rekabet ve piyasanın gelişimini tanımlayan parametreler ile birlikte yatırım kalitesi, dönemler itibariyle gelirlerin dağılımını belirlemektedir. Bu yüzden, kârlarını korumak ve sürdürmek için endüstrideki bütün firmaları zorlayan sürekli dinamik rekabetçi bir baskı kaynağı bulunmaktadır (Gülbiten ve Taymaz, 2000: 9-10)

Firmalara ilişkin yaşam boyu öğrenme modelleri yeni endüstrilerdeki firma dinamiklerinin anlaşılmasında genellikle önemli bir rol oynamaktadır. Bu modellerde küçük ve büyük firmalar bir arada bulunur. Küçük firmalar küçük olarak başlar, fakat küçük firmaların idarecileri öğrendikçe ve küçük firmaları daha iyi idare edildikçe kendileri deneyim kazanır, firmaları ise büyür. Firmalar ne kadar yeni ise, risk ve sarsıntılarla karşılaşma eğilimleri o kadar fazladır. Bu yüzden yaşam boyu öğrenme modellerinde firmanın büyüklüğü firmanın yaşı ve büyümesi tarafından belirlenebilmektedir (Gülbiten ve Taymaz, 2000: 9).

Firmaların küçük veya büyük olmasının avantajı yenilikte rol oynayan faktöre göre değişmektedir. Tecrübe birikimi yenilikte önemli bir rol oynarsa, eski ve büyük firmaların yenilikte küçük ve yeni firmalardan daha avantajlı olduğunu söylenebilir. Aksine, girişimcilik rejimi altında, endüstri dışından gelen bilgi yenilik yaratmada görece olarak önemli bir faktörse, yeni ve küçük işletmeler yenilikte daha avantajlı olabilmektedir (Audretsch, 1991).

Özetle, küçük ve orta boy işletmeler, esnek yapıları sayesinde mevcut olan işletmeleri koruyarak ve yeni işletmelerin kuruluşunu sağlayarak piyasa dinamiğini harekete geçirebilecektir. Küçük ve orta boy firmaların zamanın belirli bir noktasında daha az etkili olduğu ifade edilmekte iken, dinamik süreçte aşırı verimlilik artışı dolayısıyla ekonomik kalkınma üzerinde daha etkili olduğu söylenebilir.

3.2.2. Bölgesel Kalkınmada KOBİ'lerin Etkisine İlişkin Literatür

1970'li yılların sonlarına doğru önemli ekonomik birimler haline gelen KOBİ'lerle ilgili literatürde pek çok çalışma bulunmaktadır. KOBİ ve kalkınma arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar, genellikle makro boyutta ele alınmıştır. Ancak bölgesel bazda da KOBİ'lerin kalkınmaya etkileri ile ilgili çalışmalar mevcuttur.

Birch (1981), Amerika için yaptığı çalışmada küçük firmaların istihdam yaratmada etkili olup olmadığını incelemiş ve bu firmaların istihdam yaratmada etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Birch, 1970'lerde ABD'de 10 işin 8'inin küçük firmalarca yapıldığını tespit etmiştir. Bu açıdan küçük firmaların ekonomik büyümeyi artıracığı sonucuna ulaşmıştır (Dawes, 2005: 41).

Acs ve Audretsch (1987), Amerika için 1972–1977 dönemini kapsayan ve regresyon analizi kullandıkları çalışmada, küçük firmaların emek yoğun ve yüksek teknolojiye sahip endüstrilerde daha yenilikçi olduğu, büyük firmaların ise daha düşük teknoloji ve sermaye yoğun endüstrilerde daha yenilikçi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Dunne, Roberts ve Samuelson (1989), Birch (1981)'in çalışması ile zıt olan bir sonuca ulaşmışlardır. Amerikan imalat sanayi için 1963–1982 arası dönemi kapsayan bu çalışmada regresyon analizi yapılmış ve küçük firmaların istihdam yaratmada etkili olmadığı sonucuna varılmıştır.

Levine ve Renelt (1992), 119 ülke örneğini kapsayan çalışmalarında KOBİ sektörünün görece büyüklüğü ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve güçlü bir ilişki bulmuşlar. Bu çalışmada regresyon analizi sıradan en küçük kareler yöntemi ile imalat sanayinde KOBİ'lerin sayısal artışlarının başarılı ekonomilerin bir özelliği olduğu belirtilmektedir.

Davis, Haltivanger ve Schuh (1996), Amerikan imalat sanayi için 1972–1988 arası dönemi kapsayan bir çalışma yapmışlardır. Küçük firmalarla ilgili yapılan bu çalışmada iş yaratma ve iş kaybının küçük firmalarda daha yüksek olduğu ve net iş yaratma ile firma büyüklüğü arasında hiçbir sistematik ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Thurik (1995), Avrupa ülkelerinde KOBİ'lerin ekonomik büyüme üzerine etkilerini incelemiştir. Bu çalışmada regresyon analizi yapılmıştır. Thurik (1995)'in regresyon analizinde kullandığı model şöyledir;

$$\Delta \text{GNP}_{cp} = \sum_{c=1}^{12} \alpha_c D_c + \sum_{p=1}^3 \beta_p D_p + \gamma (\Delta \text{SF}_{cp-1} - \Delta \text{LF}_{cp-1}) + \delta \Delta \text{GNP}_{cp-1}$$

Yukarıdaki denklemde:

D_c = AB ülkeleri için kukla değişken vektörü

D_p = İncelenen dönem için kukla değişken vektörü

D_c ve D_p büyümedeki farklılıklarının belirli dönem, kurumsal, tarihsel, siyasi ve sosyal belirleyicilerinden oluşmaktadır.

SF = 500'den daha az işçi çalıştıran küçük firmaların sabit fiyatlarla

hesaplanmış satışlarının yıllık büyüme hızı,

LF= 500'den daha fazla işçi çalıştıran büyük firmaların sabit fiyatlarla hesaplanmış satışlarının yıllık büyüme hızı,

γ = GSMH artışına ait firmaların ölçek sınıf yapısının kaymasının katkısı

δ = Avrupa Birliği ülkelerindeki GSMH büyümesinin ortalama ardışık bağımlılığı (otokorelasyonu)

α = İlişkili olunan ülkeler arasındaki farklılıklar kadar GSMH'nin büyümesinin sistematik belirleyicileri

β = İlişkili olunan dönemler arasındaki farklılıklar kadar GSMH'nin büyümesinin sistematik belirleyicileri

Δ GNP= GSMH'nin yıllık artışı

$\delta\Delta$ GNP_{cp-1}= Gecikmiş (lagged) GSMH büyümesini göstermektedir.

Büyük firmalar ile karşılaştırıldığında küçük firmaların daha yüksek konjonktürel hassaslığını düzeltmek için modelde kullanılmıştır. Bu düzeltmeye GSMH büyümesi güçlü bir otokorelasyona sahip olduğu için ihtiyaç duyulmuştur.

Thurik, söz konusu çalışmada, 500 kişi altında işçi çalıştıran küçük firmaların büyümesinin büyük firmaların büyümesinden daha yüksek bir etkiye sahip olduğunu belirlemiştir. Dolayısıyla küçük ve orta boy işletmelerin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Anton, Danciu ve Mitu'nun Romanya için yaptıkları çalışmada (1996) KOBİ'lerin Romanya'nın bölgesel gelişim ve kalkınmasındaki rolü incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda Romanya'nın ekonomik inşasında KOBİ'lerin önemli bir role sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Demirgüç-Kunt ve Maksimovic (1998), ülkenin yasal ve finansal sisteminin gelişmesi ile firma büyümesi arasındaki ilişkiyi incelemişler ve çalışmanın sonucunda bir ülkenin finansal sisteminin gelişmesinin hem firma hem de endüstri düzeyinde firma büyümesini etkilediği sonucunu elde etmişlerdir. Ayrıca finansal sistemin gelişmesinin KBGSYİH'yı pozitif yönde etkileyeceği belirlenmiştir.

Carre ve Thurik (1998), imalat sanayi ölçek yapısının ekonomik büyüme üzerine etkisi olup olmadığını incelemiştir. Carre ve Thurik, bu çalışmalarında 1990–1994 dönemi için 13 Avrupa ülkesindeki 14 sektör örneğini kullandıkları çalışmada orta ve büyük firmaların payının, hâsıla büyümesi üzerine etkisini test etmek için ele alınan eşitlikler şunlardır:

$$P_{ij}=a_i+b_j+cMFP_{ij}+e_{1ij}$$

$$P_{ij}=a_i+b_j+cLFP_{ij}+e_{2ij}$$

MFP= Orta ölçekli firmaların payı

LFP= Büyük ölçekli firmaların payı

i= Endüstri

j= Ülke

P_{ij} = 1993 veya 1994 yılında j ülkesinde i endüstrisinin üretim indeksi değişkeni

a_i = Endüstri kukla değişkeni

b_j = Ülke kukla değişkeni

e_{1ij} ve e_{2ij} = Özdeş ve bağımsız dağıldığı kabul edilen hatalar (residuals)

Carre ve Thurik çalışmalarının sonucunda, küçük ve orta büyüklükteki firmaların, hâsıla büyümesi açısından daha iyi performans gösterdiklerini, ayrıca küçük firmaları destekleyici politikaların Avrupa endüstrisinin rekabet gücündeki azalışla mücadelenin en etkin yolu olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Pagano ve Schivardi (2001), Avrupa endüstrileri için 1989–1998 arası dönemini kapsayan ve regresyon analizi yaptıkları çalışmada, ortalama firma büyüklüğünün artması oranında firmanın yenilikçiliğinin de arttığı ve ayrıca firma büyüklüğü ve yenilikçiliğin artmaya devam etmesi halinde ekonomik büyümenin de artacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Shaffer (2002), 700'den fazla Amerikan yerleşim merkezinde 1979–1989 dönemini kapsayan çalışmasında firma ölçeği ile ekonomik büyüme arasındaki

ilişkiyi incelemiştir. Regresyon analizinin yapıldığı bu çalışma sonucunda imalat sanayi ve perakende işletmelerinin ortalama büyüklüğünün ekonomik büyüme oranı ile negatif güçlü bir ilişkide olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, hizmet işletmeleri ile toptancı işletmelerin ortalama büyüklüğünün ekonomik büyüme oranı ile pozitif ve daha az uyumlu bir ilişkide olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Audretsch ve diğerleri (2002) regresyon analizini kullandıkları çalışmalarında, 1970'lerin sonlarına doğru önem kazanan KOBİ'lerin ve dolayısıyla sanayi yapıda büyük firmalardan KOBİ'lere kaymaların, ekonomik büyüme üzerine etkilerini incelemiştir. Bu çalışmada kullanılan model şöyledir;

$$\Delta \text{GNP}_{cp} = \Delta \text{GNP}_{cp-1} + \sum_{p=1}^p \beta_p D_p + \kappa (\Delta \text{SF}_{cp-1} - \Delta \text{LF}_{cp-1}) + e_{cp}$$

Bu modelde:

$D_p = 1, \dots, P$ 'ye kadar olan p dönemi için kukla değişkeni göstermektedir.

$\beta_p =$ Her bir döneme ilişkin spesifik faktörleri yansıtmaktadır. Bu parametrenin yüksek değeri, büyümede açıklanamayan artışı belirtmektedir. Düşük değerde olduğu durumda ise tersine bir durum söz konusudur.

$\kappa =$ GSMH'nin büyümesine ilişkin firmanın ölçek sınıf dağılımındaki kaymanın katkısını ifade eder.

$\Delta \text{SF}_{cp-1} =$ Küçük firma büyümesini göstermektedir.

$\Delta \text{LF}_{cp-1} =$ Büyük firma büyümesini göstermektedir.

Audretsch ve diğerleri (2002), girişimsel aktivitenin derecesindeki bir artışın daha yüksek büyüme oranına yol açtığını gözlemlemiştir. Ayrıca KOBİ'lerin daha fazla girişim aktivitesine sahip olduklarından dolayı, ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Beck, Demirgüç-Kunt ve Levine (2005) tarafından yapılan; KOBİ sektörü, ekonomik büyüme ve yoksulluk arasındaki ilişkinin ele alındığı 45 ülke örneğinde değerlendirilen ve 1990–2000 dönemini kapsayan çalışmada kullanılan model şöyledir;

$$(y_{i,2000} - y_{i,1990})/10 = \alpha y_{i,1,1990} + \beta \text{SME250} + \gamma X_i + \varepsilon_i$$

Bu modelde:

y = Kişi başı reel GSYİH

SME250 = İmalat sanayinde toplam resmi işgücündeki KOBİ sektörünün

X = Koşullu bilgi seti

i = Ülke indeksi

ε = Beyaz gürültü hata terimi

Yukarıdaki modelde KOBİ tanımı olarak 250 işçi esas alındığı için KOBİ değişkeni SME250 şeklinde gösterilmektedir. Koşullu bilgi seti (X) içerisinde çeşitli değişkenler yer almaktadır. Bu değişkenler arasında insani sermaye birikimini göstermek için okullaşma oranı; özel faaliyetler üzerine kamunun etkilerini görmek için kamu tüketim harcamaları; finansal etkinliği ölçmek için özel kredilerin payı kullanılmıştır.

Beck, Demirgüç-Kunt ve Levine (2005) çalışmasının sonucunda KOBİ'ler ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmakla birlikte, bu ilişkinin çok güçlü olmadığı tespit edilmiştir.

KOBİ'lerin ekonomik kalkınma üzerine etkileri ile ilgili en son çalışmalardan biri Craig ve Kohlhase (2006) tarafından yapılmıştır. Amerika'nın Houston ve Teksas eyaletleri için yapılan bu çalışmada küçük firmaların kentsel kalkınmaya etkileri incelenmiştir. 63,000 firma üzerine yapılan çalışmada logit model kullanılmış ve analiz sonucunda küçük firmaların kentsel ekonomik kalkınmada vazgeçilmez bir

öneme sahip oldukları ve özellikle istihdama büyük firmalar kadar KOBİ'lerinde katkıda bulunduğu belirlenmiştir.

KOBİ'ler ve bölgesel kalkınma ile ilgili Türkiye'de de çalışmalar söz konusudur. Bu konu ile ilgili çalışmalardan biri Hülya Taştekin Saygı (1997) tarafından yapılmıştır. Saygı, "Bölgesel Kalkınmada KOBİ'ler" adlı çalışmasında anket yönteminden yararlanmış, Burdur'daki KOBİ'lerin Türkiye'deki diğer KOBİ'lerle benzerlikleri ve farklılıklarını ortaya koymuş ve sonuçta bu ildeki işletmelerin etkin ve verimli bir yapıda olmadığını saptamıştır.

Saliha Aydemir, Şinasi Aydemir ve Rahmi Yamak (1998) tarafından yapılan "Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Bölgesel Gelişmede Araç Olabilirliği: Gelişmeyi Etkileyen İç ve Dış Dinamikler" adlı çalışmada 1985-1994 döneminde KOBİ'lerin bölgesel kalkınmaya etkisi incelenmiştir. Söz konusu çalışmada hem anket hem de ekonometrik yöntem (ki-kare, korelasyon ve regresyon analizi) kullanılmış ve KOBİ'lerin bölgesel kalkınmada etkin olabilmesinin kendi iç dinamiklerine (işyeri büyüklüğü, iyi yönetim, şirket ortakları yapısı vs.) bağlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Türkoğlu (2002), "KOBİ'lerin Bölgesel Kalkınmaya Etkileri ve Bölgesel Kalkınmada KOBİ Temelli Stratejiler" adlı çalışmasında bölgesel kalkınmada KOBİ'lerin rolünü belirlemeye çalışmıştır. Isparta ve Burdur'u kapsayan Göller Bölgesi için yapılan saha çalışması, frekans dağılımı ve crosstab analizleri ile değerlendirilerek, KOBİ'lerin bölgesel kalkınmada etkili olabileceği ancak bunun için KOBİ'lerin yaşadığı sorunların giderilmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

Karaçay (2004) "Yerel Kalkınmada KOBİ'lerin Rolü" adlı çalışmasında KOBİ'lerin iktisadi gelişmedeki rolünü belirlemeye çalışmıştır. 1985-1999 dönemi için Türk imalat sanayi örneğinde bu durumu değerlendirmiştir. Bu çalışmada söz konusu dönem için KOBİ'lerin imalat sanayideki istihdam ve katma değer payları üzerinden çıkarsamalar yapılmış ve KOBİ'lerin iktisadi krizlerin tüm olumsuz

sorunlarını gideremedikleri fakat iktisadi dalgalanmaları yumuşatarak, büyümeye olumlu etki yaptıkları sonucuna ulaşılmıştır.

3.3. VAN İLİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Bu kısımda Van ilindeki KOBİ'lerin bölgenin ekonomik kalkınması üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu amaçla öncelikle ekonometrik olarak tahmin edilebilir bir model belirlenecek ve daha sonra modelin sonuçları değerlendirilecektir.

3.3.1. Uygulama Modelinin Belirlenmesi

Küçük ve orta boy işletmelerin bölgesel kalkınma üzerindeki etkisi KOBİ-iktisadi büyüme kapsamında analiz edilmektedir. Bu amaçla, çalışmada KOBİ'lerin istihdamdaki ve yaratılan katma değerdeki paylarının, bölgenin kalkınması üzerindeki etkisi incelenmektedir.

Kalkınmaya ilişkin bölgesel analizlerde iki farklı metodolojik yaklaşım kullanılmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki, makroekonomik modellerin bölgesel analize uyarlanması şeklindedir. İkinci metodolojik yaklaşım ise endüstriyel yapının dinamiklerine dayanarak bir bölgenin büyümesinin açıklamasını yapan yaklaşımdır. Bu iki yaklaşım birbirini bütünleyicidir (Richardson, 1975: 45).

Bu çalışmada 1985–2001 arası dönemde KOBİ ile bölgesel ekonomik kalkınmanın göstergesi olan KBGSYİH arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için aşağıdaki regresyon eşitliği kullanılmıştır. Bu eşitlik Beck, Demirgüç-Kunt ve Levine (2005)'in çalışmalarında kullandığı şekilde oluşturulmuştur. Tahmin edilen regresyon eşitliği şöyledir;

$$y_{i,t}=\alpha+\beta\text{SME}_i+\gamma\text{X}_i+\varepsilon_i \quad (3,16)$$

Yukarıdaki eşitlikte y , kişi başına reel hasıla; SME, toplam istihdam içinde KOBİ'lerin payı; X , KBGSYİH'yı etkileyen KOBİ dışı faktörler (Koşullu Bilgi Seti), ε ise hata paylarını göstermektedir. Modele göre KBGSYİH, KOBİ'ler ve KOBİ dışındaki bazı değişkenler tarafından etkilenmektedir. X değişkenleri arasında, insani sermaye birikimini göstermek için okullaşma oranı; özel faaliyetler üzerine kamunun etkilerini görmek için kamu tüketim harcamaları; finansal etkinliği ölçmek için özel kesime verilen kredilerin toplam krediler içindeki payı kullanılmıştır.

3.3.2. Uygulama Hipotezi ve Veriler

Çalışmanın bu kısmında KOBİ ve bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemek üzere hipotezler geliştirilmektedir. Hipotez testinin amacı, istatistikî hipotezin savunulabilir olup olmadığı ile ilgili bir karara varmaktır. Başka bir deyişle, hipotez testleri bir regresyon eşitliğindeki bir açıklayıcı değişken ya da açıklayıcı değişkenler setinin, açıklanan değişken üzerinde her hangi bir nedensel etkiye sahip olup olmadığını belirlemekle ilgilenmektedir. Eğer test istatistiğinin değeri kritik bölgenin içerisine düşerse test istatistiği istatistiksel olarak anlamlıdır. Yani, söz konusu istatistik, kritik değerlerden daha büyükse anlamlıdır. Bu alternatif hipotez lehinde reddedilen boş hipotezdir. Diğer yandan, test istatistiği kritik bölgenin dışına düşerse ve boş hipotez reddedilmezse, test istatistiği anlamsızdır. Bu çalışmanın hipotezleri aşağıda ifade edilmektedir;

1) $H_0: \beta_{SME} = 0$ (KOBİ'lerin Van ili KBGSYİH üzerinde etkisi bulunmamaktadır).

$H_1: \beta_{SME} \neq 0$ (KOBİ'lerin Van ili KBGSYİH üzerinde etkisi bulunmaktadır).

2) $H_0: \beta_{GD} = 0$ (Koşullu bilgi setinin KOBİ'ler üzerinde etkisi bulunmamaktadır).

$H_1: \beta_{GD} \neq 0$ (Koşullu bilgi setinin KOBİ'ler üzerinde etkisi bulunmaktadır).

Yukarıda belirtilen uygulamanın hipotezine sınanmasında kullanılan veriler yıllık değerlerden ibarettir. KOBİ ve bölgesel kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemek üzere 1985–2001 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Çalışmanın verilerinin önemli bir bölümü Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'den alınmıştır. Uygulamada kullanılan değişkenlere ilişkin veriler ile verilerin alındığı kaynaklara ilişkin kısa tanım ve bilgiler aşağıda tablo halinde sunulmaktadır.

Tablo 3.2. Değişken Tanımları ve Kaynakları

Değişken	Tanım	Kaynak
VPCGDP	Van ili KBGSYİH'nın değeri	Türkiye İstatistik Kurumu
VEDU	Van ili ortaöğretim okullaşma oranı	Türkiye İstatistik Kurumu Milli Eğitim İstatistikleri
VCRD	Van iline ait toplam krediler içinde özel kredilerin payı	Türkiye Bankalar Birliği
VGC	Van iline ait GSYİH'da kamu nihai tüketim harcamaları	Türkiye İstatistik Kurumu
VSMEP	DİE'e göre toplam istihdam içinde Van iline ait KOBİ istihdam payı	Türkiye İstatistik Kurumu 2002 Genel Sanayi İşyerleri Sayımı
VSMEAV	DİE'e göre toplam katma değer içinde Van iline ait KOBİ payı	Türkiye İstatistik Kurumu 2002 Genel Sanayi İşyerleri Sayımı

Uygulamada ekonomik büyüme göstergesi olarak Van iline ait kişi başı GSYİH değerleri alınmıştır. Söz konusu değerler 1985–1986 yılları için 1979 sabit fiyatlarıyla ve 1987–2001 yılları için 1987 sabit fiyatlarıyla İSO (1988) ve DİE'den

alınmıştır. Literatürde KOBİ göstergesi olarak toplam satışlar, toplam aktifler ve istihdam payı alınabilmesine karşın, bu çalışmada yaygın ölçüt olarak kullanılan toplam istihdam içinde KOBİ istihdam payı alınmıştır. Van iline ait toplam istihdam içerisinde KOBİ'lerin istihdam payı ve toplam katma değer içerisinde ildeki KOBİ'lerin payı, DİE'den alınmıştır. Beşeri sermaye göstergesi olarak ortaokullaşma oranı DİE Milli Eğitim İstatistikleri kısmından alınmıştır. Bu değişken Barro (1991) ile Mankiw, Romer ve Weil (1992) çalışmasında da kullanılmıştır. Lucas (1978) beşeri sermayenin uzun dönemli büyüme üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Bölgede kamunun ağırlığını görmek için kamu nihai tüketim harcamaları kullanılmıştır. Kamu nihai tüketim harcamaları; kamunun hizmetlerini yerine getirebilmek için istihdam ettiği personeline ödenen maaşlar, ayni ve sosyal yardımlar ile kamuya ait binaların amortisman değerlerinin toplamından oluşmaktadır (Yıldırım ve Karaman, 2003: 96). Dolayısıyla Van iline ait kamu tüketim harcaması, kamunun hizmetlerini yerine getirebilmek için istihdam ettiği personeline ödenen maaşlar, ayni ve sosyal yardımlar ile devlete ait binaların amortisman değeri toplamından oluşmakta ve söz konusu değerler sabit fiyatlarla İSO ve DİE'den alınmıştır. Son olarak alınan değişken özel kredilerin bölge GSYİH'sı içindeki payı Türkiye Bankalar Birliği'nden alınmıştır. Bu değişken finansal etkinliğin göstergesi olarak seçilmiştir. Çünkü kârlı projelerin hayata geçirilmesi, tasarrufların o bölgelere yönlendirilmesi ve dolayısıyla ekonomik büyümenin artması için özel sektöre verilen krediler büyük önem taşımaktadır.

3.3.3. Uygulama Yöntemi ve Tahmin Kısıtları

Bu çalışmada kullanılan ekonometrik yöntem, KOBİ sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki ampirik bağlantılarının incelenmesine izin veren bir metodolojidir. KOBİ ve bölgesel ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi belirlemek için regresyon analizi yapılmıştır.

Regresyon analizi, iktisadi varsayımlara ve hipoteze dayalı olarak kurulan modelde değişkenlerin birbiri ile ilişkisi veya etkisi görebilmek için kullanılmıştır.

Bu analizde çoklu regresyon yönteminden yararlanılmıştır. İstatistiksel analizler Minitab 13.0 paket programı kullanılarak yapılmıştır.

Devlet İstatistik Enstitüsü, alt bölge bazında istatistikler yayınladığı için, Van iline ait en son gayri safi yurt içi hâsıla değerleri 2001 yılına aittir. Kullanılan değişkenlerden sadece eğitim ve kredi değişkeni değerleri 2001 yılı sonrası için bulunmuştur. Dolayısıyla uygulamada değişkenlerin bulunduğu dönemlerin tutarlılık göstermesi açısından 1985–2001 arası dönem alınmıştır.

3.3.4. Uygulama Bulguları ve Analiz Sonuçları

Çalışmanın bu kısmında uygulamanın hipotezlerine dayalı tahmin edilen regresyon eşitliğinin ampirik sonuçları analiz edilecektir. Öncelikle tanımlayıcı istatistikler gösterilecek ve daha sonra sırasıyla korelasyon ve regresyon analizi sonuçları sunulacaktır.

3.3.4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Uygulamanın bağımlı ve bağımsız değişkenlerine ilişkin özet istatistiklerin listesi aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. Tabloda gösterilen değerler söz konusu değişkenlerin 1985–2001 arası dönemde sahip olduğu katsayıları göstermektedir.

Tablo 3.3. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	Standart Sapma
VPCGDP	489.613	496.218	525.086	430.216	26.104
VEDU	20.45375	20.53278	26.22000	14.91000	3.533629
VCRD	5.807059	4.430000	11.51000	2.220000	2.754376
VGC	16.02588	15.60000	20.02000	14.50000	1.518416
VSMEP	8.081765	7.390000	22.24000	2.770000	5.047848
VSMEAV	16.97124	13.88000	56.16000	1.290000	17.55671

Yukarıda tabloda yer alan değişkenlerin 1985–2001 arası dönemde gelişimlerini görmek açısından bazı istatistikî bilgileri açıklamada yarar

görülmektedir. Örneğin kişi başı GSYİH 1987 yılında 482.150 TL iken, bu rakam 1995 yılında 46.859.971 TL ve 2001 yılında 1.040.895.400 TL olmuştur. Dolayısıyla kişi başı GSYİH değerleri ülkenin içinde bulunduğu konjonktüre göre değişmiştir. Toplam sanayi istihdamı içinde KOBİ'lerin payı 1985 yılında %11,1 iken, 1995 yılında % 4,77 ve 2001 yılında % 22,24 olmuştur. KOBİ'lerin katma değer payı ise 1985 yılında % 13,88 iken, 1995 yılında 2,69 ve 2001 yılında 56,16 olmuştur.

3.3.4.2. Korelasyon Sonuçları

Korelasyon iki ya da daha çok değişken arasındaki ilişkinin derecesi olarak tanımlanmaktadır. Uygulamada kullanılan küçük ve orta boy işletmeler, ekonomik büyüme ve koşullu bilgi seti değişkenleri arasındaki korelasyon aşağıda tabloda sunulmaktadır.

Tablo 3.4. Korelasyon Sonuçları

Değişkenler	VPCGDP	VEDU	VCRD	VGC	VSMEP
VPCGDP	1.000000				
VEDU	0.582791**	1.000000			
VCRD	0.438085***	-0.768812*	1.000000		
VGC	-0.899660*	-0.626914*	0.400790	1.000000	
VSMEP	0.138755	0.284809	0.155029	0.218481	1.000000
VSMEAV	0.033948	0.526361**	-0.103253	-0.172755	0.684274*

***, **, * işaretleri sırası ile 0.01, 0.05 ve 0.10 düzeyinde anlamlılıkları göstermektedir.

Yukarıdaki tabloda KOBİ, ekonomik büyüme ve koşullu bilgi seti arasındaki korelasyonlar gösterilmektedir. Tabloya göre Van'daki KOBİ'lerin istihdam payı ve katma değer payı ile Van'ın kişi başı GSYİH değeri arasında önemli düzeyde bir ilişki bulunmamaktadır. Koşullu bilgi seti olarak ifade edilen büyümenin diğer belirleyicileri içinde yer alan eğitim ile ekonomik büyüme arasında pozitif güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

3.3.4.3. Regresyon Sonuçları

KOBİ'lerin bölgesel ekonomik kalkınma üzerinde etkilerini görmek için çoklu regresyon analizi yapılmıştır. Çoklu regresyon analizi kapsamında KOBİ'lerin bölgesel kalkınma üzerine etkilerini ve koşullu bilgi seti olarak ifade edilen okullaşma oranı, kamu nihai tüketim harcamaları, özel kesime verilen kredilerin KOBİ'lerin istihdamına ve katma değerine olan etkisi incelenmiştir. Söz konusu etkileri gösteren analiz sonuçları aşağıda gösterilmektedir. Küçük ve orta boy işletmelerin ekonomik kalkınma göstergesi olan kişi başı GSYİH üzerindeki etkileri aşağıda kurulan eşitlik üzerinde değerlendirilmektedir. Bu eşitlikte KOBİ göstergesi olarak istihdam payı alınmıştır.

$$VPCGDP = \alpha + \beta_0 VSMEP + \beta_1 VCRD + \beta_2 VGC + \beta_3 VEDU$$

Tablo 3.5. Bölgesel Ekonomik Kalkınmayı Etkileyen KOBİ ve Diğer Etmenler

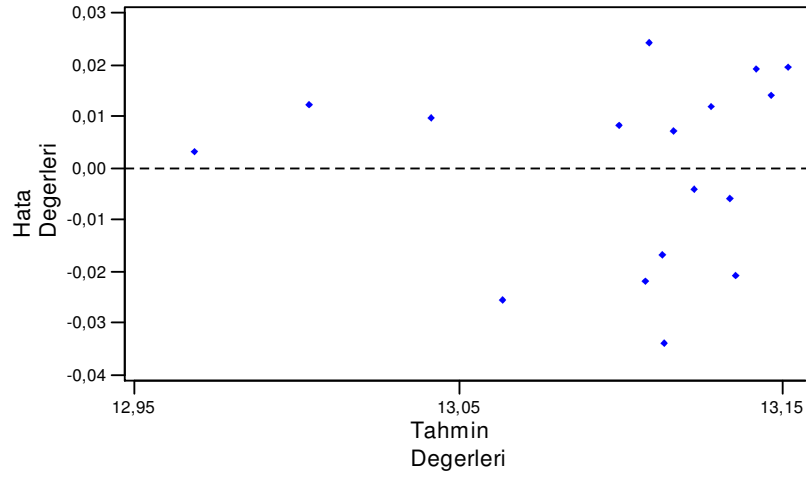
BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	BAĞIMLI DEĞİŞKEN (VPCGDP)
SABİT	14,2073**
VSMEP	0,00578**
VCRD	-0,014211**
VGC	-0,048018***
VEDU	-0,14764**
GÖZLEM SAYISI	17
Düzeltilmiş R ² (%)	85,6
F	24,87***

Regresyon eşitliği $VPCGDP = 14,2 + 0,00578 VSMEP - 0,0148 VEDU - 0,0142 VCRD - 0,0480VGC$ ve ***,** işaretleri regresyon katsayılarının sırası ile 0.01, 0.05 düzeyinde anlamlı olduklarını göstermektedir

Yukarıda kurulan regresyon modelinin anlamlı olduğu söylenebilir, çünkü modelin bütün olarak anlamlılığını ifade eden F testi anlamlı (P<0.001)'dir. Diğer bir ifadeyle, modelin anlamlı olması, regresyon katsayılarından en az birinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Modelimizde bulunan açıklayıcı değişkenlerin tamamında istatistiksel olarak anlamlıdır. Bağımlı değişkenin (log)

değeri alınmıştır. Çoklu Regresyon analizi sonuçlarına göre; diğer değişkenler sabit tutulduğunda, KOBİ'lerin istihdam payında bir birimlik (kişi) artmasına karşılık, kişi başı GSYİH'da 0,00578'lik artış sağlanmıştır. Bu sonuç, Beck, Demirgüç-Kunt ve Levine (2005) çalışmalarındaki regresyon sonucu ile paraleldir. Ayrıca, koşullu bilgi seti değişkenleri arasında yer alan okullaşma oranı ve kamu nihai tüketim harcamaları KBGSYİH'yı negatif yönde etkilemektedir. Bu sonuç ise Dawes (2005)'in sonuçları ile paralellik göstermektedir. koşullu bilgi seti değişkenlerinden beşeri sermayeyi temsilen konulan okullaşma oranı değişkeni, KBGSYİH'yı negatif yönde etkilemektedir. Bu sonuç, Mankiw, Romer ve Weil (1992)'in beşeri sermaye ile KBGSYİH arasında pozitif yönlü ilişkili olduğu sonucuyla çatışmaktadır. Söz konusu sonuç beşeri sermaye değişkeni olarak alınan okullaşma oranının yeteri kadar yansıtmayan bir değişken olmasından veya okullaşma oranının KBGSYİH'yı pozitif ve önemli düzeyde etkileyecek büyüklükte ve nitelikte olmamasından kaynaklanabilir. Bununla birlikte, KBGSYİH ile beşeri sermaye değişkeni olarak alınan okullaşma oranı arasında istatistikî bir etki bulmayan çalışmalar dahi bulunmaktadır. Romer (1990) okullaşma oranı ile KBGSYİH arasında istatistikî açıdan bir etki bulamamıştır. Tabloya göre özel kredilerin KBGSYİH'a üzerine etkisi de anlamlı ve negatif yönlüdür. Bu sonuç, Demirgüç-Kunt ve Maksimovic (1998)'in özel kredilerin KBGSYİH ile pozitif yönlü olduğu ile ters yönlü bir sonuca sahiptir. KBGSYİH'da oluşan toplam değişimin % 85,6'sı modele dâhil edilen açıklayıcı değişkenler tarafından açıklanmaktadır. Analiz de R^2 (% 89,2)'si yüksek ve hata kareler ortalama değerinin karekökü (0,02064) düşük çıkmıştır. Bu, modelin doğru seçildiğinin bir göstergesidir. Çünkü en iyi model R^2 'si yüksek ve hata kareler ortalamasının değeri en düşük olan modeldir. Bu durumu, tahmin değerlerine (fitted value) göre hata değerlerinin (residuals) değişimini gösteren aşağıdaki grafikten de görmek mümkündür.

Sekil 3.1. Tahmin Degerlerine Göre Hata Degerlerinin Degisiminin Grafik Gösterimi (Bagimli Degisken VPCGDP)

Yukarıdaki grafik tahmin değerlerine göre hata değerlerini değişimini göstermektedir. Regresyon analizi varsayımlarından biri de hata değerlerinin normal dağılması yani hata değerlerinin +2 ile -2 aralığında veya bu aralığa yakın değerler almasıdır. Söz konusu aralık dışında veya bu aralığa uzak olan değerlere sapan ya da aykırı değerler denir. Söz konusu değerler hatayı artırıcı etkiye sahiptirler. Yukarıdaki grafikte hata değerlerinin büyük çoğunluğu +2 ile -2 aralığında bulunmaktadır. Dolayısıyla modelde hataların normal dağıldığı söylenebilir.

KOBİ'lerin ve koşullu bilgi seti değişkenlerinin, kişi başı GSYİH büyümesi üzerinde olan etkisi incelendikten sonra koşullu bilgi setinin KOBİ'ler üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu görmekte fayda görülmektedir. Bu amaçla söz konusu etkiyi görmek için Beck, Demirgüç-Kunt ve Levine (2005)'i takiben aşağıdaki eşitlik oluşturulmuştur. Bu eşitlikte KOBİ göstergesi olarak istihdam payı alınmıştır.

$$VSMEP = \alpha + \beta_0 VCRD + \beta_1 VGC + \beta_2 VEDU$$

Tablo 3.6. KOBİ İstihdam Payını Etkileyen Koşullu Bilgi Seti Bileşenleri

BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	BAĞIMLI DEĞİŞKEN (VSMEP)
SABİT	-92,86***
VCRD	1,9667***
VGC	2,6509***
VEDU	2,2999***
GÖZLEM SAYISI	17
Düzeltilmiş R ² (%)	75,3
F	17,24***

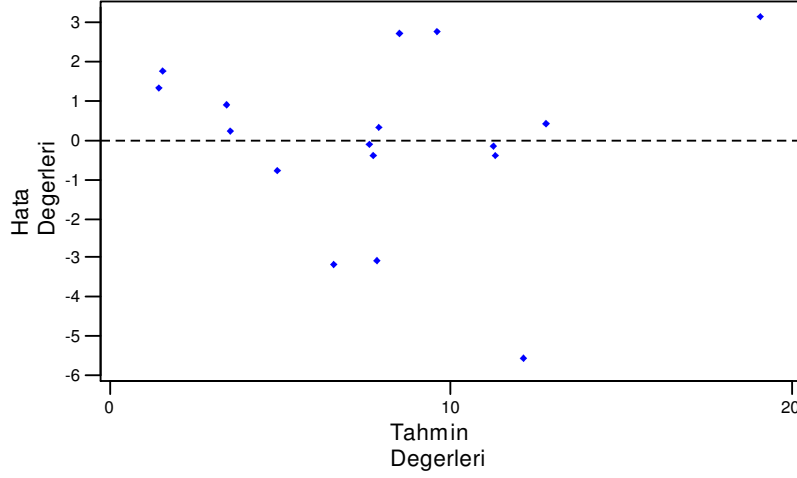
Regresyon eşitliği $VSMEP = - 92,9 + 2,30 VEDU + 1,97 VCRD + 2,65 VGC$ dir.

***, işaretleri regresyon katsayılarının 0.01 düzeyinde anlamlı olduklarını göstermektedir.

Yukarıda kurulan regresyon modelinin anlamlı olduğu söylenebilir, çünkü modelin bütün olarak anlamlılığını ifade eden F testi anlamlı ($P < 0.001$)'dir. Modelimizde bulunan açıklayıcı değişkenlerin tamamında istatistiksel olarak anlamlıdır. Regresyon sonuçlarına göre özel krediler, kamu harcamaları ve beşeri sermaye göstergesi olan okullaşma oranında bir birim değişim, KOBİ istihdam payı üzerinde sırasıyla 1.9667, 2.6509 ve 2.2996'lık bir değişime ve pozitif bir etkiye neden olmaktadır. KOBİ istihdam payında oluşan toplam değişimin % 75,3'ü modele dâhil edilen açıklayıcı değişkenler tarafından açıklanmaktadır. Analiz de R² (%79,9) yüksek ve hata kareler ortalama değerinin karekökü (2,510) düşük çıkmıştır. Bu modelin doğru seçildiğinin bir göstergesidir.

Modelin doğru kurulduğunu aşağıda, tahmin değerlerine göre hata değerlerinin değişimini gösteren grafikten de görmek mümkündür. Aşağıdaki grafikte, hata değerlerinin büyük çoğunluğu +2 ile -2 aralığına yakın değerler aldığı görülmektedir. Bu aralık dışında bulunan değer sayısı fazla olmadığı için modelde hataların normal dağıldığı söylenebilir.

Sekil 3.2. Tahmin Degerlerine Göre Hata Degerlerinin Degisiminin Grafik Gösterimi (Bagimli Degisken VSMEP)

Koşullu bilgi seti olarak ifade edilen özel krediler, kamu nihai harcamaları ve beşeri sermayeyi temsil eden okullaşma oranının KOBİ istihdam payı üzerinde olduğu gibi KOBİ katma değer payı üzerinde de etkisi olabilmektedir. Söz konusu değişkenlerin KOBİ katma değer payı üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu aşağıda oluşturulan eşitliğe göre görmek mümkündür.

$$VSMEAV = \alpha + \beta_0 VCRD + \beta_1 VGC + \beta_2 VEDU$$

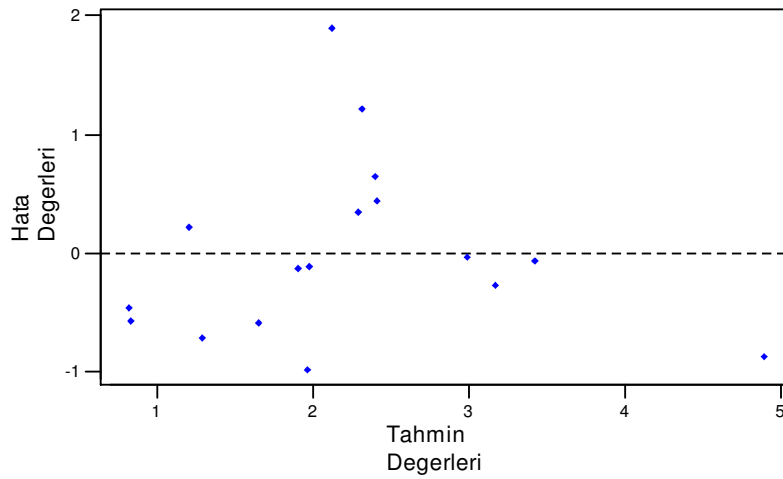
Tablo 3.7. KOBİ Katma Değer Payını Etkileyen Koşullu Bilgi Seti Bileşenleri

BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	BAĞIMLI DEĞİŞKEN (VSMEAV)
SABİT	-18,416***
VCRD	0,4713***
VGC	0,4359**
VEDU	0,5329***
GÖZLEM SAYISI	17
Düzeltilmiş R ² (%)	56,8
F	8,01***

Regresyon eşitliği VSMEAV= - 18,4 + 0,533 VEDU + 0,471 VCRD + 0,436 VGC'dir. ***, ** işaretleri regresyon katsayılarının sırasıyla 0.01 ve 0.05 düzeyinde anlamlılıklarını göstermektedir.

Yukarıda kurulan regresyon modelinin anlamlı olduğu söylenebilir, çünkü modelin bütün olarak anlamlılığını ifade eden F testi anlamlıdır. Modelimizde bulunan açıklayıcı değişkenlerin tamamında istatistiksel olarak anlamlıdır. Modelde bağımlı değişkenin (log) değeri alınmıştır, çünkü (log)'suz değer hata kareleri karekök değeri çok yüksektir. Bu yükseklik, regresyon analizi normal dağılım varsayımı olan +2 ile -2 aralığında olmadığı için değişkenin (log)'lu değeri alındı. Tabloya göre özel krediler, kamu harcamaları ve beşeri sermaye göstergesi olan okullaşma oranında bir birim değişim, KOBİ katma değer payı üzerinde sırasıyla 0.4713, 0.4359 ve 0.5329'lık bir değişime ve pozitif bir etkiye neden olmaktadır. KOBİ katma değer payında oluşan toplam değişimin % 56,8'ü modele dâhil edilen bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır. Analiz de R^2 (%64,9) yüksek ve hata kareler ortalama değerinin karekökü (0,8306) düşük çıkması, KOBİ göstergesi olarak katma değer payının alındığı bu modelin doğru seçildiğinin bir göstergesidir. Bu durumu, tahmin değerlerine göre hata değerlerinin değişimini gösteren aşağıdaki grafikten de görmek mümkündür.

Sekil 3.3. Tahmin Değerlerine Göre Hata Değerlerinin Değişiminin Grafik Gösterimi (Bağımlı Değişken VSMEAV)

Yukarıdaki grafikte hata değerlerinin tamamı +2 ile -2 aralığında bulunmaktadır. Bu aralık dışında bulunan değer sayısı olmadığı için modelde hataların normal dağıldığı söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal ve ekonomik kalkınmanın başlamasının ön koşulu olan bölgesel dengesizlikler, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülke veya bölgeler arasında ortaya çıkan bir sorundur. Özellikle II. Dünya savaşı sonrası dönemde bir ülkenin bölgeleri arasında oluşan gelişme farkları, ülke içinde bazı bölgelerin coğrafi ve tarihsel nedenlerden dolayı önemli derecede gelişmesine, bazı bölgelerin ise gelişmemesine hatta gerilemesine neden olmuştur.

Ülke ve bölgeler arasında görülen bölgesel gelişme farkları sosyo-ekonomik açıdan pek çok sorunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ekonomik gelişmenin yaşanmadığı hatta gerilediği bölgelerden, ekonomik gelişmenin yaşandığı bölgelere özellikle istihdam ve sermaye gibi üretim faktörlerinin göç ettiği görülmüştür. Bu hareketlilik sonucu, gelişmenin yaşandığı ana merkezler olan büyük kentler; eğitim, sağlık, altyapı ve çevre kirliliği gibi pek sorunla karşılaşmışlardır. Bölgesel dengesizlikler, ekonomik gelişmenin yaşanmadığı bölgelerin sorunlarının da artmasına neden olmuştur. Özellikle genç nüfusun geri kalmış bölgelerden göç etmesi, bu bölgelerin daha da gerilemesi sonucunu beraberinde getirmiştir. Bölgesel dengesizliklerin giderilmesi için gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeler çeşitli politikalar uygulamaktadır.

Ülkelerin bölgesel dengesizliklerin giderilmesine yönelik politikaları, sosyo-ekonomik yapılarına göre farklılaşmaktadır. Örneğin ABD bölgesel kalkınma politikaları genellikle problemlili kentler üzerinde yoğunlaşırken, AB’de ise sadece problemlili ülke ve bölgeler değil, birliğin tamamındaki ülke ve bölgeler üzerinde bölgesel kalkınma politikaları yoğun bir şekilde uygulanmaktadır. Bölgesel kalkınma politikalarının uygulanması, dönemler itibariyle de farklılık arz etmektedir. Örneğin, Türkiye’de planlı dönem öncesi uygulanan politikalarla planlı dönem sonrası uygulanan bölgesel kalkınma politikaları farklılık göstermektedir. Bu bağlamda bölgesel kalkınma politikalarının ülkelere göre değişebildiği gibi bir ülkenin farklı dönemlerine göre de değişebildiği söylenebilir.

1970'li yılların sonlarına doğru bölgesel kalkınma politikası anlayışında değişim yaşanmıştır. 1970'li yıllara kadar hâkim olan bölgesel kalkınma anlayışı yerine 1970'li yıllarda endojen (içsel) bölgesel kalkınma anlayışı hakim olmuştur. Endojen bölgesel kalkınma anlayışı ile birlikte yerel/bölgesel kalkınma anlayışı, yöreye özgü koşullar, yerel kaynaklar, yerel yenilik, yerel girişim ve yerel kapasite önem kazanmıştır. Endojen bölgesel kalkınma anlayışında, bölgenin rekabet gücünü artıracak yenilikçi sürece sahip olması, bölgenin farklı kesimleri arasında uyumsuzlukların giderilmesi ve yeniden üretim mekanizmalarına sahip olması önem kazanmıştır.

1970'li yıllarda Keynesyen politikaların etkinliğini kaybetmesi ile birlikte üretim sisteminde de değişim yaşanmıştır. Bu yıllarda yaşanan krizlere dayanamayan kitlesel üretime dayalı Fordist üretim sisteminin yerine küçük ölçekte üretimin yapıldığı Post-Fordist üretim sistemi egemen olmuştur. Post-Fordist üretim sisteminin hâkim ekonomik birimleri, küçük ve orta boy işletmelerdir. 1970 sonrası bunalım döneminde oluşan koşullara daha çabuk uyum sağlama yeteneklerinden dolayı gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeler için KOBİ'ler önemli ekonomik birimlerdir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tamamı göz önüne alındığında, tüm işletmelerin yaklaşık %98, toplam istihdamın % 50-60'ı, toplam yatırımların %35-40'ı, katma değer %40'ı, toplam ihracatın %30'u KOBİ'ler tarafından gerçekleştirilmektedir. Özellikle sermayesi yeterli olmayan gelişme yolundaki ülkelerde çok az sermaye ile kurulabilmesi ve istihdam olanaklarının fazla olması sebebiyle KOBİ'ler daha fazla önem arz etmektedir.

KOBİ'ler genel yönetim yetersizliği, stratejik kararların alınmasında yetkililerin tam katılımının sağlanamaması, banka ve finansal kurumlardan yeterli desteği görememe, bağımsızlığı kaybetme ve batma riski gibi zayıf yönler taşımaktadır. Bu zayıf taraflarına karşın, daha az yatırımla daha fazla üretim ve istihdam sağlanması, esnek yapıları sayesinde konjonktürel dalgalanmalardan daha az etkilenmesi, teknolojik yeniliklerin daha çabuk uygulanmasına olanak sağlanması ve büyük işletmelerin destekleyicisi konumunda olması KOBİ'lerin tüm ekonomilerin

vazgeçilmez bir unsuru olmasına neden olmuştur. Ayrıca bu işletmeler, bölgesel dengesizliklerin ortadan kaldırılmasında da önemli bir araç olarak görülmektedir.

Küçük ve orta boy işletmeler ülkenin her tarafına yayıldıkları için bölgesel farklılıkların giderilmesinde önemli bir işlev görmektedirler. Bu bağlamda bu işletmeler, yerel özellikleri büyük işletmelerden daha fazla yansıtmaktadırlar. Ayrıca KOBİ'ler ekonomik faaliyetlerin bir ülkenin bölgeleri arasında daha dengeli dağıtılmasını sağlamaktadır. Bu işletmeler bölge ekonomisine dinamizm kazandırarak yeni iş olanaklarının sağlanmasında, rekabet ortamı oluşmasında aktif rol üstlenmekte ve bu sayede ekonominin canlılığının korunmasına katkıda bulunmaktadır. KOBİ'ler, 1973 petrol krizi sonrası oluşan ciddi işsizlik problemini esnek yapıları sayesinde azaltmışlar ve bu dönem sonrasında ABD ve AB'deki ülkeler gibi gelişmiş ülkeler, bu işletmeleri istihdam için önemli bir kaynak gördüklerinden yenilerinin kurulmasını teşvik etmişlerdir. Ülkemizdeki istihdamın yaklaşık %60'ını oluşturan KOBİ'lere, 1990'lara kadar gereken önem verilmemiştir. 1990 yılında KOSGEB kuruluşu sonrasında bu işletmelere yönelik ciddi adımlar atılmaya başlanmıştır.

Küçük ve orta boy işletmeler yeni fikirlerin ve yeni dâhilerin ortaya çıkması için ideal ortamlar sağlamaktadır. Büyük işletmeler makine, araç-gereç ve işgücüne yaptıkları büyük yatırımlardan dolayı aynı teknoloji ve ürüne uzun süre bağlı kalmak zorundadır. Oysaki yeni teknolojilerin uygulanmasında ve yeni ürünlerin oluşumunda KOBİ'ler hareket serbestisine sahiptirler. Dolayısıyla yeni yönetim ve organizasyon yapılarına, yeni üretim tekniklerine, yeni pazarlama stratejilerine esnek yapıları sayesinde kolay uyum sağlayabilmektedirler. Günümüz şartlarında büyük işletmelerle rekabet etmek isteyen KOBİ'ler bu yeniliklerde de yoğunlaşmak zorundadırlar. KOBİ'lerin bölgesel kalkınma üzerinde etkilerinden biri de dış ticaret üzerinde olan etkidir. Özellikle gelişmiş ülkelerde bu etki fazladır. Türkiye'de bu etki düşük düzeydedir. Gelişmiş ülkelerde KOBİ'ler, ihracatın yaklaşık %30'unu gerçekleştirirken, Türkiye'de % 8'ini gerçekleştirmektedir. Türkiye'de bölgeler itibariyle 2007 yılı ihracat ve ithalat değerlerine baktığımızda Doğu Anadolu bölgesindeki KOBİ'lerin 772 milyon \$ ihracat ve 297 milyon \$'lık ithalat yaptıkları

görülmektedir. Söz konusu ihracat ve ithalat değerleri diğer bölgelerle karşılaştırıldığında çok düşük seviyede kalmaktadır. Bu bağlamda Doğu'daki KOBİ'lerin dış ticaret üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı söylenebilir. KOBİ'ler yukarıda bahsedilen iktisadi etkileri sayesinde büyük şehir merkezlerinde yabancılaşmayı azaltır yani çevreye uyumu sağlar, bu merkezlere göçü azaltır ve orta sınıfı güçlendirici rolüyle bölgelerin sosyal gelişimine katkıda bulunur.

Ülkemizde sosyo-ekonomik gelişme uzun zaman belli bölgelerde yoğunlaşmıştır. AB'ye üyelik sürecinde ülkemizin geri kalmış bölgelerinden biri olan Doğu Anadolu bölgesinin kalkınmasında etkin araçlardan biri olan KOBİ'ler özellikle de Van ili açısından da büyük önem arz etmektedir. Van ili ekonomik kalkınmasında KOBİ'lerin etkisini gösteren regresyon analizi sonucunda KOBİ'lerin istihdam payının, kişi başı GSYİH üzerinde az da olsa pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu analize göre KOBİ istihdam payındaki bir birimlik (kişi) artış kişi başı GSYİH'da 0,00578'lik bir artışa neden olmaktadır. Modelde koşullu bilgi seti değişkenleri arasında bulunan özel kesimin kullandığı krediler, kamu nihai tüketim harcamaları ve beşeri sermaye değişkeni olarak okullaşma oranı da Van ilindeki KOBİ'lerin istihdam ve katma değer payı üzerinde küçük de olsa pozitif bir etkiye sahiptir.

Van ilindeki KOBİ'lerin bölgenin kalkınması üzerinde etkili olabilmesi için KOBİ'lerin etkinliğini artıracak kredi olanakları, nitelikli insan kaynağı ve etkin kamu düzenlemelerine ihtiyaç bulunmaktadır. Tarıma ve hayvancılığa dayalı bölge ekonomisinin sanayi ve hizmet sektörüne dönüşümünün gerçekleştirilmesi için öncelikle tarım sektörünün verimliliğinin artırılması gerekmektedir. Tarım sektörünün gelişimini tamamlamasıyla birlikte sanayi ve hizmet sektöründeki gelişmeler de hızlanacaktır. Bölgenin sanayi sektörünün geliştirilmesinde ise KOBİ'ler önemli bir rol üstlenebilecektir. Van'daki KOBİ'lerin bölgenin kalkınmasında daha etkin bir rol üstlenebilmesi için şu hususlar önerilmektedir:

—KOBİ'lerin altyapısı tamamlanmış organize sanayi bölgeleri veya küçük sanayi sitelerinde toplanması,

—KOBİ yöneticilerinin profesyonel yöneticilerden oluşması,

—KOBİ yöneticilerinin eğitim düzeyinin artırılması veya eğitim düzeyi yüksek kişilerin, yönetici konumuna gelmesi,

—KOBİ'lere dışa açılma, pazar bulma, finansman ve eğitim konularında danışmanlık hizmetinin etkin bir şekilde verilmesi,

—KOBİ'lere uygun koşullarda kredi olanaklarının oluşturulması

—Bölgede bulunan ticaret odalarının girişimcileri yönlendirme konusunda daha etkin çalışması,

—Bölge KOBİ'lerin Yüzüncü Yıl üniversitesi ile daha etkin işbirliği içinde olması,

—KOBİ'lerin ulusal ve uluslararası fuar gibi organizasyonlara etkin katılımının sağlanması,

—KOBİ'lerin aynı sektörde yer alan yurt içi ve yurt dışı firmalarla yakın işbirliği içinde olması,

—Bölgenin lider sektörleri olan tarımsal ürünlerde yoğunlaşarak rekabet üstünlüğü sağlanması,

—KOBİ'lerin yeni teknoloji kullanımının artırılması,

—Bölge KOBİ'lerine uygulanan teşvik mekanizmasının ve dolayısıyla devlet yardımlarının daha etkin hale getirilmesi,

—Bölgede girişimcilik bilincinin oluşturulması,

—KOBİ'lerin kurulmadan önce fizibilite çalışmalarının yapılması,

—KOBİ'lerin yeni ürünler üretme çabası içinde olması ve bu amaçla etkin bir piyasa araştırması yapmaları gerekmektedir.

Van ilinde kamunun yönlendirici rolü ile nitelikli müteşebbis ve işgücünün birleştiği bir KOBİ anlayışı, bölgedeki KOBİ'lerin, kalkınmada daha aktif ve etkili bir rol oynamasını sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- ACS, Z.J. ve AUDRETSCH, D.B. (1987). Innovation, Market Structure, and Firm Size. *The Review of Economics and Statistics*, 69(4): 567-574.
- ADELMAN, I. ve YELDAN, E. (2000). Is This The End of Economic Development ?. *Structural Change and Economic Development*, 11: 95–109.
- AGARWAL, R. ve GORT, M. (1996). The Evolution of Markets and Entry, Exit and Survival of Firms. *The Review of Economics and Statistics*, 78(3): 489–498.
- AĞAOĞLU, A. (1995). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Finansman Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Dünya Gazetesi*, 23 Haziran.
- AKÇASU, S. ve PAZARCIK, O. (1996). Yönetmel Açından KOBİ'lere Bir Başka Bakış. *Anahtar Gazetesi, MPM Yayınları*, 87: 6.
- AKGEMCİ, T. (2001). *KOBİ'lerin Temel Sorunları ve Sağlanan Destekler*. Ankara: KOSGEB Yayınları.
- ALPUGAN, O. (1994). *Küçük İşletmeler Kavramı Kuruluşu ve Yönetimi*. İstanbul: Der Yayınları.
- AMARTYA, S. (1983). Development: WhichWay Now ?. *The Economic Journal*, 93(372): 745–762.

- ANSAL, H. (1997). Post-Fordist Emek Sürecinde Sermaye/Ücretli İlişkisi. 95–96
Petrol İş Yıllığı, Türkiye Petrol, Kimya, Lastik İşçileri Sendikası,
Petrol-İş Yayın:44.
- ANTON, I., DANCIU, D. ve MITU, C. (1996). The Role of SMEs in The
Regional Redevelopment of Romania. *Eastern European
Economics*, 65–95
- ARDA, E. (2002). *Ekonomi El Sözlüğü*. İstanbul: Alfa Basım Dağıtım.
- ASLAN, O.E. (2005). *Kamu Personel Rejimi: Statü Hukukundan Esnekliğe*.
Ankara: TODAİE Yayını.
- AŞKUN, İ.C. (1979). Yönetim ve Örgüt Sorunlarımızın Kargaşa Yaratıcı
Genel Boyutları. *Eskişehir İ.T.İ.A. Dergisi*, 15(2): 1–19.
- AUDRETSCH, D.B. ve MAHMOOD, T. (1995). New Firm Survival: New Result
Using A Hazard Function. *The Review of Economics and
Statistics*, 77(1): 97- 103.
- AUDRETSCH, D.B. (1991). New-Firm Survival and The Technological Regime.
The Review of Economics and Statistics, 73(3): 441- 450.
- AUDRETSCH, D.B., CARREE M.A., VAN STEL A.J. ve THURIK A.R. (2002).
Impeded Industrial Restructuring: The Growth Penalty.
KYKLOS, 55(1): 81–98.
- AYDEMİR, S.E., AYDEMİR, Ş. ve YAMAK, R. (1998). Küçük ve Orta
Ölçekli Sanayilerin Bölgesel Gelişmede Araç Olabilirliği:
Gelişmeyi Etkileyen İç ve Dış Dinamikler. 8. *Ulusal Bölge
Bilimi/Bölge Planlama Kongresi*, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

- AYDOĞAN, E. (2005). Esnek Üretim Sistemlerinin İşletme Verimliliğine Etkisi: Bir Alan Araştırması. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1): 73–95.
- AYYAGARI, M., BECK, T. ve DEMİRGÜÇ-KUNT, A. (2005). Small and Medium Enterprises Across The Globe: A New Database. *Policy Research Working Paper Series 3127*, World Bank, Washington DC.
- AW, B.Yan., CHUNG, S. ve ROBERTS, M.J. (1999). Productivity and Turnover in the Export Market: Micro Evidence from Taiwan and South Korea. *NBER Working Paper*.
- BAPTISTA, R., ESCARIA, V. ve MADRUGA, P. (2008). Entrepreneurship, Regional Development and Job Creation: The Case of Portugal. *Small Business Economics*, 30: 49–58.
- BARRO, R.J. (1991). Economic Growth In A Cross Section of Countries. *The Quarterly Journal of Economics*, 106 (2): 407–443.
- BAŞMANAV, S. (2001). *Avrupa Birliği Terminolojisinde Küçük Ve Orta Ölçekli İşletmelerle İlgili Sözcük ve Kavramlar*. Ankara: KOSGEB.
- BAYRAKTUTAN, Y. (1994). Bölgesel Dengesizlik Ve Bölgesel Kalkınma. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(3–4): 184–214.
- BERNARD, A.B. ve JENSEN, B.J. (1999). Exporting and Productivity. *NBER Working Paper*, No: 7135.
- BECK, T., DEMİRGÜÇ-KUNT, A. ve LEVİNE, R. (2005). Small and Medium Enterprises, Growth And Poverty. *NBER Working Paper Series*, No.11224.

- BIGGS, T. (2002). Is Small Beautiful and Worthy of Subsidy ? Literature Review. *International Monetary Found*, Washington, DC.
- BRAMANTI, A. ve REMIGIO, R. (1997). The Multi-Faceted Dimensions of Local Development. *Aldershot: Ashgate*, 3–44.
- BULUTAY, T. (1972). İktisadi Büyüme Modelleri Üzerine Açıklamalar ve Eleştirmeler. Ankara: *AÜSBF Yayınları*, No:341.
- CAVES, R.E. (1998). Industrial Organization and New Findings on The Turnover and Mobility of Firms. *Journal of Economic Literatür*, 36(4): 1947–1982.
- CARREE, M.A. ve THURIK, A. R. (1998). Small Firms and Economic Growth in Europe. *Aej*, 26(2):137–145.
- CAMAGNI, R. (1995). The Concept of Innovative Milieu and Its Relevance for Public Policies in European Lagging Regions. *Papers of Regional Sciences Association*, 74(4): 317–340.
- CAPELLO, R. (1996). Industrial Enterprises and Economic Space: The Network Paradigm. *European Planning Studies*, 4(4): 485–498.
- CRAIG, S.G. ve KOHLHASE, J.E. (2006). *The Economic Role of Small Businesses Using Large Data Sets: An Analysing of The Contribution of Small Firms to Urban Growth*. United States: Small Business Administration, No: 287.
- COFFEY, W. ve POLESE, M. (1985). Local Development: Conceptual Bases and Policy Implications. *Regional Studies*, 19 (2): 85–93.

- COHEN, W.M. ve KLEPPER, S. (1996). A Reprise of Size and R&D. *The Economic Journal*, 106(437): 925–951.
- ÇELİK, A. ve AKGEMCİ, T. (1998). *Girişimcilik Kültürü ve KOBİ'ler, Yeni Stratejiler*. Ankara: Nobel Yayın–Dağıtım.
- ÇETİN, M. (2005). Endojen Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 24: 1–14.
- ÇETİN, M. (2007). Yerel Kalkınma Yaklaşımı ve Uluslar arası Organizasyonlar. *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(1):153–170.
- ÇİLOĞLU, İ. (2000). Teşvik Politikalarının Yönlendirme Gücü. Ankara: *Hazine Dergisi*, Sayı:13.
- DI TOMMASO, M.R. ve DUBBINI, S.(2000). *Towards A Theory of The Small Firm: Theoretical Aspects and Some Policy Implications*. Naciones Unidas, Chile. Desarrollo Productivo Series 87.
- DAVIS, S.J. ve HALTIVANGER, J.C. (1992). Gross Job Creation, Gross Job Destruction, and Employment Reallocation. *The Quarterly Journal Of Economics*, 107(3): 819–863.
- DAVIS, S.J., HALTIVANGER, J.C. ve SCHUH, S. (1996). *Job Creation and Destruction*. The MIT Pres.
- DEMİRGÜÇ-KUNT, A. ve MAKSIMOVIC, V. (1998). Law, Finance, and Firm Growth. *The Journal of Finance*, 53(6): 2107–2136.
- DAWES, W. (2005). *The Economic Impact of Small and Medium-Sized Enterprises (SMEs): A Cross-Country Analysis of Latin Americ.*, Yayınlanmamış Doktora Tezi: Howard University, Washington DC.

DİE (2003), *2002 Genel İş Yerleri Sayımı*, Ankara.

DİLİK, B. ve DURAN, M. (1998). Türkiye’de Uygulanan KOBİ Teşvik Politikası Ve Uygulama Sonuçlarının Değerlendirilmesi. *Hazine Dergisi*, 10: 59–79.

DİNLER, Z. (1986). *Bölgesel İktisat*. 2. Basım, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.

DPT (1963). *1. Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.

DPT (1967). *2. Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.

DPT (1973). *3. Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.

DPT (1979). *4. Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.

DPT (1985). *5. Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.

DPT (1989). *6. Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.

DPT (1995). *7. Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.

DPT (2000). *8. Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara.

DPT (2003). *Ön Ulusal Kalkınma Planı (2004–2006)* Ankara.

DPT (2004). *KOBİ Stratejisi Ve Eylem Planı*. Ankara.

DPT (2006). *9. Kalkınma Planı*. Ankara.

DPT (2007). *Ekonomik Sosyal Göstergeler (1950–2006)*. Ankara.

- DTM (20 Şubat 2008). *Dış Ticaret Göstergeleri*.
<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/IstatistikDb/eko01-16.xls>, (20 Şubat 2008).
- DUNNE, T., ROBERTS, M.J. ve Samuelson, L. (1989). The Growth and Failure of U.S. Manufacturing Plants. *The Quarterly Journal of Economics*, 104(4): 671–698.
- DURAN, M. (2002). *Türkiye’de Yatırımlara Sağlanan Teşvikler ve Etkinliği*. Ankara: Hazine Müsteşarlığı-Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.
- DURANTON, G. (2004). The Economics of Production Systems: Segmentation and Skill-Biased Change. *European Economic Review*, 48(2):307–336
- EKONOMİK FORUM (2002). *KOBİ Gelişim Projesi*. Ankara: TOBB Yayını, 9(3).
- ERAYDIN, A. (1992). *Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler*. Ankara ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını.
- ERCAN, Y.H. (2000). *İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış*. Ankara: DPT Stratejik Araştırmalar Dairesi.
- ERDOĞAN, S. (1992). Türkiye’de Planlı Dönemde Bölgesel Dengesizlik. *Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9 (3–4).
- ERKAL, M. (1990). *Bölge Açısından Az Gelişmişlik*. İstanbul: Der Yayınları.
- ERKAN, H. (1987). *Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım*. İzmir: Kavram Matbaası.

- ERKAN, H. (1998). *Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişme*. 4.Baskı. Ankara: İş Bankası Yayınları.
- EROL, K. (1996). *Kamu İhaleleri ve Küçük Ve Orta Boy İşletmeler*. Ankara: Tes-Ar Yayınları, No.19.
- ERTÜRK, H. (1995). *Kent Ekonomisi*. Bursa: Ekin Kitapevi.
- EVANS, D.S. (1987). The Relationship Between Firm Growth, Size, and Age: Estimates for 100 Manufacturing Industries. *The Journal of Industrial Economics*, 35(4): 567–581.
- FANG, C. ve DEWEN, W. (2003). Regional Comparatives Advantages in China: Differences, Changes and Their Impact on Disparity. *Unu/Wider Project Conference on Spatial Inequality in Asia*, Tokyo.
- GIBB, Allan A. (1993). *Key Factors in The Design of Policy Support For The Small and Medium Enterprise (SME) Development Process*. International Small Business Series 12.
- GIBSON, J.K. ve HARIS, R.I.D. (1996). Trade Liberalisation and Plant Exit in New Zealand Manufacturing. *The Reiew of Economics and Statistics*, 78(3): 521–529.
- GUILD, R.L. (2000). Infrastructure Investment and Interregional Development: Theory, Evidence and Implications For Planning. *Public Works Management & Policy*, 4(4): 274–285.
- GUPTA, D. (1993). On Measurement and Valuation of Manufacturing Flexibility. *International Journal of Production Research*, 31(12): 2947–2958.

- GÜLBİTEN, Ö. ve TAYMAZ, E. (2001). A Schumpeterian Analysis of Productivity Differentials. *Danish Research Unit For Industrial Dynamics*, (93):1–34.
- GÜVEN, M. (1996). Bilgi Toplumu ve İstihdamın Değişen Yapısı. *Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF Dergisi*,1(1): 259–268.
- HART, P.E. ve OULTON, N. (1996). Growth and Size of Firms. The *Economic Journal*,106(438): 1242–1252.
- HAUGHWOUT, A.F. (2002). Public Infrastructure Investments, Productivity and Welfare In Fixed Geographic Areas. *Journal of Public Economics*, 83: 405–428.
- HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI (2006). Uluslararası Doğrudan Yatırımlar. Ankara
- ILDIRAR, M. (2004). Bölgesel Kalkınma Ve Gelişme Stratejileri. Ankara: Nobel Yayınevi.
- İKV (1991). XXI. YY. Ekonomilerine Doğru Bir Kalkınma Aracı Küçük Ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ)-AT Örneği. İstanbul: İKV Yayınları.
- İLKİN, A. (1976). Kalkınma Ve Sanayi Ekonomisi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları No:384.
- İNCEKARA, A. (2001). *Anadolu'da Yeni Turizm Olanakları Ve Bölgesel Kalkınmadaki Yeri*. İstanbul: İTO, No: 2001–28.
- İRRAZ, R. (2005). Küresel Rekabet Ortamında Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Ulusal Sosyo-Ekonomik Sisteme Katkıları Açısından Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13: 223–236.

İSO (1988). *Distrubition of Turkey's Gross Domestic Product By Provincies 1979–1986*. İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Yayın No: 1988/3.

JONES, C.I. (2001). *İktisadi Büyümeye Giriş*. Çev. Şanlı Ateş-İsmail Tuncer, İstanbul: Literatür Yayıncılık.

JOVANOVIĆ, B. (1982). Selection and The Evolution of Industry. *Econometrica*, 50(3): 649–670.

KAIGHOBADI, M. ve VENKATESH, K. (1994). Flexible Manufacturing Systems: an Overview. *International Journal of Operations and Production Management*, 14 (4): 26–49

KANSU, N. (6 Haziran 2007). *Yaratıcılık Nedir ?*.
<http://www.egitim.aku.edu.tr/nkansu3.htm>, (6 Haziran 2007)

KARAÇAY, Ç.H. (2004). Yerel Kalkınmada KOBİ'lerin Rolü: Türkiye İmalat Sanayi Örneği. *Türkiye İktisat Kongresi, Bölgesel Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri*, 217–241, İzmir.

KARAÇAY, H. ve Erden, L. (2004). Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları ve Kamu Destekleme Politikaları: Türkiye'den Bölgesel Panel Veri Setiyle Ampirik Analiz. *Gazi Üniversitesi İİFB Dergisi*, 6(3):77–96.

KARAÇAY, H. ve Erden, L. (2005). Yeni Sanayi Odakları ve Sanayinin Yeni Mekan Arayışları: Denizli Ve Gaziantep Örneği. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1):111–129.

KARATAŞ, S. (1991). *Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler*. İstanbul: Veli Yayınları.

- KAYA, S. (2000). Yabancı Sermaye Teşvik Edilmeli. *Yeni Yüzyılda Girişimci Ruh ve KOBİ'ler Ortak Konferanslar Dizisi*. İzmir: TOSYÖV.
- KELEŞ, R. (1993). *Kentleşme Politikası*. 2. Baskı. Ankara: İmge Kitapevi.
- KEPENEK, Y. ve YENTÜRK, N. (2000). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- KI, J.H. (2001). The Role of Two Agglomeration Economies in Production of Innovation: A Comparison Between Localization Economies and Urbanization Economies. *Enterprise and Innovation Management Studies*, 2 (2):103–117.
- KOBU, B. (1987). *Üretim Yönetimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:324.
- KOÇEL, T. (1993). *İşletme Yöneticiliği: Yönetici Geliştirme, Organizasyon ve Davranışı*. İstanbul Beta Basın Yayın Dağıtım AŞ.
- KOSGEB (2005). *Ekonomik Kalkınmada Sosyal Sermayenin Rolü*. Ekonomik Ve Stratejik Araştırmalar Merkezi Genel Müdürlüğü, Ankara.
- KOSGEB (5 Haziran 2007). *Bazı Ülkelerde KOBİ'lerin Ekonomideki Yeri*. <http://www.kobinet.org.tr/hizmetler/bilgibankasi/ekonomi/001.html> 05.06.2007.
- KOSGEB (2006). *Saha Araştırma Çalışması Van İli Değerlendirme Raporu*. Ekonomik Ve Stratejik Araştırmalar Merkez Müdürlüğü, Ankara.
- KUMAR, K. (1995). *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma; Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*. Çev. Mehmet Küçük, Ankara Dost Kitabevi.

- KUMAR, M.S. (1985). Growth Acquisition Activity and Firm Size: Evidence From The United Kingdom. *The Journal of Industrial Economics*, 33 (3): 327–338.
- KUMRAL, N. (1995). Bölgesel Gelişme ve Yenilikler. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1):179–187.
- KUMRAL, N. (1993). *Bölgesel Gelişme Politikası Aracı Olarak Ekonomik Kalkınma Ajansları ve Girişimciliğin Teşviki*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KÜÇÜK, Y. (1985). *Planlama Kalkınma Ve Türkiye*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- KÜÇÜKER, C. (1998). *Kentsel Büyüme Dinamikleri, Anadolu'da Hızla Sanayileşen Kentler: Denizli Örneği*. Ankara: Türk Ekonomi Kurumu Yayını.
- LEVINE, R. ve RENELT, D. (1992). A Sensitivity Analysis of Cross-Country Growth Regressions. *The American Economic Review*, 82(4): 942–963.
- LOWE, P., JONATHAN, M. ve WARD, N. (1995). Beyond Modernization: The impact of endogenous rural. *Networks in Rural Development Beyond Exogenous and Endogenous Models*. (ss.87–105). Assen: Van Gorcum.
- LUCAS, R.E. (1978). On The Size Distrubution Of Business Firm. *The Bell Journal Of Economics*, 9(2): 508–523.
- MALECKI, E.J. (1994). Entrepreneurship in Regional Development and Local Development. *International Regional Science Review*, 16 (1–2): 119–153.

- MANKIW, N.G., ROMER, D. ve WEIL, D.N. (1992). A Contribution to The Empirics of Economic Growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 107(2): 407–437.
- MATTAR, E.P. (1994). *Yeni Fikirler Nasıl Ortaya Çıkar*. Çev. Ahmet Emirdar, Derleyen: M.Özel.
- MICHON, F. (1987). Time and Flexibility: Working Time in The Debate on Flexibility. *Labour and Society*, 12(1): 154–174.
- MGK (1993). *Türkiye’de Bölge Planlamasının Evreleri*. Ankara: MGK Genel Sekreterliği Yayını, No:2.
- MOOMAW, R.L. (1988). Agglomeration Economies: Localization or Urbanization ?. *Urban Studies*, 25(2): 150–161.
- MORTAN, K. ve ÇAKMAKLI, C. (1987). *Geçmişten Geleceğe Kalkınma Arayışları*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- MUELLER, P., VAN STEL, A. ve STOREY, D.J. (2008). The Effects of New Firm Formation on Regional Development Over Time: The Case of Great Britain. *Small Business Economics*, 30: 59–71.
- MÜFTÜOĞLU, T. (1991). *Türkiye’de Küçük Ve Orta Ölçekli İşletmeler: Sorunlar ve Öneriler*. Ankara: Sevinç Yayınevi.
- MÜFTÜOĞLU, T. (1998). *İşletme İktisadı*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- OECD (2004). *Small and Medium Sized Enterprises in Turkey*.

- OKTAV, M., ÖNCE, G., KAVAS, A. ve TANYERİ, M. (1990). *Orta Ve Küçük İşletmelerde İhracat Yönelik Pazarlama Sorunları ve Çözüm Önerileri*. Ankara: TOBB Yayınları No.176.
- OKTAY, E. ve GÜNEY, A. (2002). Türkiye’de KOBİ’lerin Finansman Sorunu Ve Çözüm Önerileri. *21. Yüzyılda KOBİ’ler: Sorunlar, Fırsatlar Ve Çözüm Önerileri Sempozyumu*, Doğu Akdeniz Üniversitesi.
- ÖNAL, R. (2000). Sıra Psikolojik Mücadelede. *Yeni Yüzyılda Girişimci Ruhu ve KOBİ’ler, Ortak Konferanslar Dizisi*, İzmir: TOSYÖV.
- ÖZGEN, H. ve DOĞAN, S. (1998). Küçük Ve Orta Boy İşletmelerin Uluslararası Pazarlara Açılmada Karşılaştıkları Temel Yönetim Sorunları. *Dış Ticaret Dergisi*, 3(9): 87–127.
- ÖZGÜVEN, A. (1988). *İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Japon Kalkınması*. İstanbul: Filiz Kitapevi.
- ÖZTÜRK, N. (2001). Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ve Güneydoğu Anadolu Projesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZTÜRK, A. ve ASLANOĞLU, M. (1976). *Ekonomik Planlama*. Bursa Ekin Kitapevi.
- PAKES, A. ve ERICSON, R. (1989). Empirical Implications Of Alternative Models of Firm Dynamics. *NBER Working Paper*, No.2893.
- PAGANO, P. ve SCHIVARDI, F. (2003). Firm Size Distribution and Growth. *Scand. J. of Economics*, 105(2): 255–274.

- PEKMEZCİ, T. ve DEMİRELİ, C. (2005). Esnek Üretim Sistemleri: Esnek Üretim Sistemlerinin Tekstil İşletmelerinde Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma. *C.Ü. İİBF Dergisi*, 6(1): 131–146.
- RICHARDSON, H.W. (1975). *Elements of Regional Economics*. Middlesex, England Penguin Education.
- ROMER, P.M. (1990). Endogenous Technological Change. *The Journal of Political Economy*, 98(5): 71–102.
- SAYGI, H.T. (1997), Small And Medium Sized Enterprises In Local Development, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SABUNCUOĞLU, Z. ve TOKOL, T. (1991). *İşletme I-II*. Bursa: Rota Ofset Matbaacılık.
- SAKLI, A.R. (7 Temmuz 2007). *Kapitalist Gelişme Sürecinde Fordizm Ve Post-Fordizm*. <http://www.sakli.info/Fordizm.pdf> (7 Temmuz 2007)
- SARIASLAN, H. (1996). *Türkiye Ekonomisinde Küçük Ve Orta Ölçekli İşletmeler*. Ankara: TOOB Yayınları, No:35.
- SEVGİ, C. (1994). *Sanayileşme Sürecinde Türkiye Ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı*. İstanbul: Beta Yayın.
- SENCER, M. (1991). Türkiye’de Kalkınma Stratejileri ve Planlama Süreci. *Amme İdaresi Dergisi*, 24(4): 25–55.
- SEYİDOĞLU, H. (1992). *Ekonomik Terimler Sözlüğü*. Ankara.
- SHAFFER, S. (2002). Firm Size And Economic Growth. *Economics Letters*, 76(2):195–203.

- ŞANLI, C. (1978). *Bölgelerarası Dengesizliğe İktisadi Gelişme Teorileri Açısından Bir Yaklaşım*. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞİMŞEK, Ş., AKGEMCİ, T. ve ÇELİK, A. (2003). *Davranış Bilimlerine Giriş Ve Örgütlerde Davranış*. Konya: Adım Matbaacılık.
- TEKELİ, İ. (1979). *Mekan Organizasyonlarına Makro Yaklaşım Türkiye Üzerinde Bir Deneme*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- TEKİN, M. (1993). *Üretim Yönetimi*. Konya: Atlas Basım Yayın.
- TEKİN, M. (2001). KOBİ'lerin Üretim ve Pazarlama Sorunları ve Çözümüne Yönelik Bir Araştırma. *I. Orta Anadolu Kongresi*, Ankara: KOSGEB.
- TERLUIN, I.J. (2001). *Rural Regions In The EU: Exploring Differences In Economic Development*. Yayınlanmamış Doktora Tezi: Rijksuniversiteit Groningen.
- THURIK, R.A. (1995). Small Firms, Large Firms and Economic Growth. *The Washington Workshop on "SMEs: Employment, Innovation And Growth"*, OECD.
- TOBB (1993). *Orta ve Küçük İşletmeler Kurulu (OKİK Raporu)*. Ankara.
- TOKGÖZ, E. (1976). *Sanayileşmede Bölgesel Dengesizlikler Ve Türkiye*. Ankara H.Ü Yayınları.
- TUNBUL, M. (1991). *Türkiye'de Bölgesel Planlama Çalışmaları*. Ankara: DPT.

TÜRKAN, E. (2000). Bölgesel Kalkınma Dinamikleri Ve Stratejik Proje Yaklaşımı. *H.Ü.İİBF Dergisi*, 18(1): 377–403.

TBB (10 Ağustos 2007). *İstatistiki Raporlar*.

<http://www.tbb.org.tr/net/donemsel/default.aspx?dil=tr>,
(10 Ağustos 2007)

TÜİK (15 Kasım 2007). *Bölgesel İstatistikler*.

<http://www.tuik.gov.tr> (15 Kasım 2007)

TÜRKOĞLU, M. (2002). Küçük Ve Orta Büyüklükteki İşletmeler (KOBİ'LER)'in Bölgesel Kalkınmaya Etkileri Ve Bölgesel Kalkınmada KOBİ Temelli Stratejiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1): 277–300.

VAN STEL, A. ve SUDDLE, K. (2008). The Impact of New Firm Formation on Regional Development in The Netherlands. *Small Business Economics*, 30: 31–47.

VAN VALİLİĞİ (2007). *İl İstatistikleri*. <http://www.van.gov.tr/> (11 Kasım 2007)

YAMAK, O. (1999). *Üretim Yönetimi*. İstanbul Alfa Basım Yayım Dağıtım.

YILDIRIM, K. ve KARAMAN, D. (2003), Makroekonomi, Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı, Yayın No: 45, Eskişehir.

YILMAZ, B. (2004). Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Toplumda Üstlendikleri Roller Bakımından Analizi. *Dış Ticaret Dergisi*, 30: 141–179.

YÜCEOL, H.M. (2007). Türkiye’de Bölgesel İşgücü Hareketleri, İşsizlik ve Ekonomik Kalkınma. *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 9(1): 108–123.

YÜLEK, M.A. (1997). İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine. *Hazine Dergisi*, 6: 1–14.

